

Андрій Боляновський

Убивство польських учених у Львові в липні 1941 року: факти, міфи, розслідування

- 59 -

nungen festgenommen,
ten, die bereits vor
ldzuges aufgestellt wo
il der verhafteten pol
rde unmittelbar danach
mbergs erschossen. Ein
nnen Prof. Groer, wurde
artel, früher polnisch
wurde erst am 22.7.1941
Hitlers hingerichtet.

Es besteht auch hier kein Zweifel daran, dass
die Verhaftung und Exekution der polnischen
von einem der genannten SD-Einsatz-

and organiser of this system of
people was the German Reichsminister
peatedly visited Lvov to inspect and
activities of the "death factories"
orders.
the crimes perpetrated by the German-
the Extraordinary State Commission

LVOV EVIL
mission for Ascertaining
the German-
appointed a sp
Gruahetky, K
Supreme Soviet
Boiko, Presiden
City Soviet, I
representing th
The chief medic
Medical Science
legal expert of
medico-legal ex
criminologist, K
and Prizhanowak
of the Lvov Reg
in the work of t
On the basis
Commission, the
and the testimony
citizens and citizen
State Commission
Rusaka, Zolochew
Brody, Podkamen
other Districts of t
exterminated abo
women and childr
slovakie, Yugoslav
United States of
Lvov from some

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА”
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА
імені ІВАНА КРИП’ЯКЕВИЧА НАН УКРАЇНИ

Андрій Боляновський

**УБИВСТВО ПОЛЬСЬКИХ УЧЕНИХ
У ЛЬВОВІ В ЛИПНІ 1941 РОКУ:
факти, міфи, розслідування**

Монографія

Львів
Видавництво Львівської політехніки
2011

УДК 94(477.83)“1941”
ББК ТЗ(4Укр)624-8
Б 799

Відповідальний редактор

Микола Литвин, доктор історичних наук, професор (Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України)

Рецензенти:

Леонід Зашкільняк, доктор історичних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка);

Іван Патер, доктор історичних наук, професор (Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України)

*Рекомендувала Вчена рада Інституту українознавства
імені Івана Крип'якевича НАН України
(Протокол № 4 від 17.05.2011 р.)*

Боляновський Андрій

Б 799 Убивство польських учених у Львові в липні 1941 року: факти, міфи, розслідування: монографія / А. Боляновський. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 188 с.

ISBN 978-617-607-074-0

У книзі на підставі документів українських, німецьких, польських та інших архівів, споминів учасників подій та наукової літератури вивчено причини й обставини затримання і розстрілів представників польської інтелігенції співробітниками гітлерівських органів безпеки на початку німецько-радянської війни. Висвітлено процес розслідування вбивств і названо причетних до їх скоєння нацистських воєнних злочинців, а саме замовників, організаторів та виконавців цих злочинів. Спростовано як безпідставну офіційну версію Комітету державної безпеки Радянського Союзу про співучасть військовослужбовців батальйону “Нахтігаль” у розстрілах учених-поляків. Пояснено головні причини і розкрито технологію творення і використання цього міфу як складового елемента широкомасштабної пропагандистської кампанії, організованої в СРСР з політичною метою від початку 1960-х років.

Для науковців, студентів та усіх, хто цікавиться історією Другої світової війни.

УДК 94(477.83)“1941”
ББК ТЗ(4Укр)624-8

ISBN 978-617-607-074-0

© Боляновський А., 2011
© Національний університет
“Львівська політехніка”, 2011

Зміст

Передмова	5
Вступ	7
Убивство: причини, замовники, організатори, виконавці, жертви	10
Розслідування обставин нацистського злочину.....	38
Справа проти Теодора Оберлендера і батальйону “Нахтігаль” у СРСР: фальсифікація доказів	49
Реакція ОУН-Б на розстріли представників польської інтелігенції	70
Процес у ФРН і подальші розслідування	81
Тема вбивства польських професорів у публіцистиці та історіографії	91
Висновки	101
Додаток	104
Короткі біографічні дані про вбитих польських інтелектуалів	124
Summary	144
Zusammenfassung	149
Strzeszenie	154
Використані джерела і література	159
Основні використані скорочення	174
Перелік ілюстрацій	175
Іменний покажчик	178
Географічний покажчик	186

Передмова

Серед багатьох трагічних подій в історії Галичини окреме місце належить сумній сторінці в історії польського народу – трагічній смерті польських науковців Львова у липні 1941 р. Саме ця подія в центрі уваги пропонованої увазі читачів книги львівського історика Андрія Боляновського. Не можна сказати, що тема є недослідженою сторінкою історії. Однак її вивчення й висвітлення від 1960-х років супроводжувалося політичними спекуляціями й фальсифікаціями, що не сприяли об'єктивному відтворенню подій історичного минулого. Результатом цього було формування та поширення низки історичних стереотипів, покликаних скомпрометувати український національно-визвольний рух в роки Другої світової війни як серед населення України, так і серед громадськості європейських країн та світу.

Пропонована читачам праця є не просто науковою монографією з витриманим академічним стилем, а й доступною до широкого кола читачів науковою розвідкою, жанр якої до певної міри з усіма підставами можна охарактеризувати як “історичне розслідування”.

У книзі названо головних замовників й головні мотиви скоєння одного з воєнних злочинів, зокрема перелічено керівників і співробітників гітлерівських органів безпеки, – як замовників і організаторів, так і виконавців, безпосередньо причетних до вбивства провідних польських науковців й діячів культури та їхніх родичів.

Для доведення своїх тверджень автор наводить переконливі документи, підкріплює свій аналіз німецькими, радянськими, польськими та українськими документами, що не викликають принципових заперечень чи сумнівів щодо їхньої достовірності.

Позитивними у книзі є вдалі хронологічно-проблемна конструкція сюжету й поєднання документів, споминів і наукової літератури. Спростовано звинувачення у причетності до скоєння вбивств військовослужбовців батальйону “Нахтігаль”, сформованого з активістів бандерівської фракції Організації українських націо-

налістів, керівники якої через кілька днів після згаданих вбивств були заарештовані співробітниками нацистських органів безпеки й згодом депортовані до гітлерівських концтаборів у відповідь на спробу проголошення відновлення державної незалежності України.

У монографії зібрано і репрезентовано практично вичерпний документальний матеріал з теми, значна частина якого вперше вводиться до наукового обігу (особливо матеріали Галузевого державного архіву СБУ й документи німецьких і польських архівів). Для висвітлення теми залучено важливі документальні й історіографічні напрацювання багатьма мовами. З критичного погляду переконливо спростовано безпідставні твердження, запозичувані окремими авторами з публіцистичної літератури.

Доречним є також наведення наприкінці книги цікавих біографічних даних про представників польської інтелігенції, котрі трагічно загинули влітку 1941 р.

Як видається, ознайомлення з книгою А. Боляновського широким кіл науковців і громадськості у Польщі сприятиме остаточному спростуванню політичної легенди про участь українців у вбивствах польських професорів у Львові й руйнуванню одного з багатьох “чорних міфів”, метою яких було штучне формування образу українців як ворогів польського суспільства упродовж десятиліть.

*Леонід Зашкільняк,
доктор історичних наук,
професор Львівського національного університету
імені Івана Франка*

Вступ

Протягом 45 років після закінчення Другої світової війни інтерпретація окремих її трагічних подій поступово перейшла з наукової сфери в міфотворчу площину і стала предметом політичних та публіцистичних спекуляцій в Союзі Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). З причини засекреченості значної кількості документів радянських органів безпеки та військових структур, усе більшої віддаленості воєнних подій від сучасності й відсутності свідків подій, покази яких не викликали б сумнівів, багато не-підтверджених легенд того періоду неможливо ані довести, ані спростувати. Через брак переконливих документальних доказів того часу одним із найскладніших питань залишається перевірка звинувачень, що видаються сумнівними з огляду на їхній виразний за-мовно-політичний характер. У цьому контексті на увагу заслуго-вують ті факти і події, які на підставі зіставлення різних розсек-речених архівних документів можна переконливо назвати ви-гаданими, а наведені “докази” у формі “свідчень” чи “документів” – сфабрикованими. Аналіз причин цих фальсифікацій дає змогу прояснити мету поширення різних вигадок, показати, кому вони бу-ли вигідні та спростувати їх на основі досі невідомих документів та матеріалів. Уважне вивчення архівних джерел і наукової літератури дає змогу зруйнувати нав’язувані десятиліттями міфи, метою яких було культивування у світі негативних стереотипів щодо певних по-літичних сил і представників однієї нації в очах іншої. У формуванні цих негативних стереотипів, які здійснював Комітет державної безпеки (КДБ) СРСР, важливе місце відводили фальсифікації історичного минулого для очорнювання й компрометації діяльності членів Організації українських націоналістів (ОУН) в очах українців, поляків, росіян, євреїв. Проте архівні матеріали та література свідчать про необґрунтованість численних міфів, декотрі з яких понад 50 років укарбовували у свідомість кількох поколінь, які проживали у СРСР, а згодом на пострадянському просторі.

Особливо гостро проблема перевірки багатьох легенд постала після розпаду СРСР, коли було з'ясовано безпідставність приписування радянською пропагандою нацистам злочинів НКВС у Вінниці у 1938 р., у Катині в 1940 р., у Львові та інших містах Західної України у третій декаді червня 1941 р. Ще 7 серпня 1941 р. Радянське інформаційне бюро (Совинформбюро) повідомило, що оприлюднені німецькими установами дані про “жертви більшовицького терору” (тобто масові розстріли НКВС у Західній Україні загалом й у Львові зокрема у третій декаді червня 1941 р.) – це нібито “гітлерівський наклеп”, який спростували “сотні свідків”¹. Пізніше аналогічне “спростування” радянські установи вмістили щодо розстрілів тисяч українців у Вінниці й тисяч польських стрільців та офіцерів у Катині в 1940 р., які комуністичні пропаганда й спецслужби, фальсифікуючи документи й заяви “свідків”, інкримінували нацистам до розпаду СРСР². Згодом це ж робили окремі російські автори аж до 2010 р.³, коли вище керівництво РФ на рівні Президента й Державної Думи визнало факт організації та розстрілів польських офіцерів органами НКВС за особистою санкцією Йосифа Сталіна й рішенням Політбюро Центрального Комітету Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків) (ЦК ВКП(б)). Подібно до цього, шляхом підбору працівниками комуністичних органів безпеки відповідних сфальсифікованих “свідчень” й “доказів”, відбулося також фабрикування справи проти сформованого з українців у складі Вермахту батальйону “Нахтігаль”, вояків якого звинувачували у вбивствах польських учених та євреїв у Львові в липні 1941 р.

¹ Верт А. Россия в войне 1941–1945 / Александр Верт. – М.: Прогресс, 1967. – С. 467.

² Див. наприклад: Бабий Яр под Катынью? (Публикация А.С. Прокопенко, А.С. Сухинина) // Военно-исторический журнал. – М., 1990. – № 12. – С. 30–38.

³ Слободкин Ю. Катынь: Как и почему гитлеровцы расстреляли польских офицеров / Юрий Слободкин. – М.: БФРГТЗ “Слово”, 2005. – С. 3–23; Косолапов Р., Першин В., Рыченков С., Сахаров В. Немцы в Катыни. Документы о расстреле польских военнопленных осенью 1941 года / Р. Косолапов, В. Першин, С. Рыченков, В. Сахаров. – М.: ИТРК, 2010. – С. 5–279.

У зв'язку з виявленням і розсекреченням пов'язаних із цими подіями архівних документів і появою великої кількості публікацій на цю тему⁴ видається доцільним доповнити вже відомі факти новими виявленими архівними та іншими інформаційними матеріалами й на їх підставі узагальнити попередні напрацювання. Передовсім хотілося б відповісти на кілька принципових запитань: за яких обставин загинули польські вчені, як відбувалася фальсифікація радянськими органами безпеки версії-міфу про причетність до їхньої смерті батальйону “Нахтігаль” й що спричинило спекуляції на болісній для польського суспільства темі, використовуючи яку, комуністична пропаганда спекулювала на “ранах історичної пам'яті” польського суспільства? Доступні сьогодні для дослідників архівні матеріали й література на цю тему дають змогу відтворити картину подій до найменших деталей і дати розгорнуті відповіді на ці й похідні питання.

Користуючись нагодою, автор щиро дякує усім людям, без допомоги й підтримки яких була неможливою поява цієї монографії, серед яких на спеціальну подяку заслуговують:

– відповідальний редактор книги доктор історичних наук, професор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Микола Романович Литвин, який надав цінні поради у процесі її написання;

– ректор Національного університету “Львівська політехніка” Юрій Ярославович Бобало, який особисто підтримав ідею її видання;

– проректор Національного університету “Львівська політехніка” з науково-педагогічної роботи та соціального розвитку Богдан Васильович Моркляник, який максимально сприяв вирішенню усіх технічних питань, пов'язаних із підготовкою книги до друку.

⁴ Див. наприклад: *Marcińkowski T. Martyrologia profesorów lwowskich w lipcu 1941 roku.* – Goleniów: Bios; nakł. autora, 1992; *Riedl T. Martyrologia i eksterminacja lwowskich pracowników nauki (1939–1945)* // *Riedl T. We Lwowie. Relacje* / *Tadeusz Riedl.* – Wrocław, 1996. – S. 9–40; *Kotarska E. Wzgórza Wuleckie (55 lat temu Niemcy rozstrzelali lwowskich profesorów)* / *Elżbieta Kotarska* // *Gazeta Wyborcza.* – Warszawa, 1996. – Nr 157. – S. 13.

Убивство: причини, замовники, організатори, виконавці, жертви

Від початку Другої світової війни райхсканцлер націонал-соціалістичної Німеччини Адольф Гітлер, розробляючи експансіоністські плани щодо країн Східної Європи, планував позбавити народи цих країн інтелектуальної еліти, політично небезпечної для реалізації згаданих планів. З цього приводу на початку німецько-польської війни у вересні 1939 р. Гітлер заявив у вузькому колі довірених осіб: “Будь-кого з тих, кого ми можемо знайти у Польщі як представників верхніх класів необхідно ліквідувати; якщо хтось займе їх місце, їх потрібно взяти під варту й дати з ними раду у сприятливий час”. До “верхніх класів” нацисти зараховували офіцерів, офіційних посадових осіб Польської держави, суддів, великих землевласників, бізнесменів, інтелектуалів, священників – будь-кого, здатного на лідерство. Нацисти масово заарештовували від початку війни представників цих професій і соціальних станів й знищили тисячі з них протягом перших років війни. 17 жовтня 1939 р. нацистський фюрер повторив: “Зростаюча загроза расової боротьби не допускає правових обмежень; вжиті методи ... забезпечать, що польська інтелігенція не зможе перерости в новий керуючий клас”. Протягом подальшого року й надалі позиція райхсканцлера нацистської Німеччини у цьому питанні не змінилася. 2 жовтня 1940 р. А. Гітлер принципово заявив у своїй ставці: “Обов’язково потрібно звернути увагу на те, що не може бути «польських панів»; там де є польські пани, вони повинні бути знищені, як би жорстоко це не звучало [Unbedingt zu beachten sei, daß es keine «polnischen Herren» geben dürfe; wo polnische Herren vorhanden seien, sollten sie, so hart das klingen möge, umgebracht werden]”. Після цього у подальшій розмові фюрер ще раз наголосив, що “для поляків може бути тільки один пан і ним є німець; двоє панів не можуть бути поряд один із другим, а тому усіх представників польської інтелігенції треба знищити. Це звучить жорстоко, але таким уже є

закон життя [es für die Polen nur *einen* Herren geben dürfe und das sei der Deutsche; zwei Herren nebeneinander könne es nicht geben und dürfe es nicht geben, daher seien alle Vertreter der polnischen Intelligenz umzubringen. Dies klinge hart, aber es sei nun einmal das Lebensgesetz]”⁵.

У рамках виконання директив фюрера й втілення програми “деінтелектуалізації завойованого східного простору” вже на початку німецько-польської війни шеф німецької поліції безпеки і служби безпеки (СД) (Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes (SD)) групенфюрер СС Райнгард Гайдріх організував оперативні групи СС, що вирушили на окуповані території відразу ж після армії з наказами виявляти, арештовувати й “усувати” місцевих і загальнонаціональних польських лідерів⁶. 6 листопада 1939 р. 180 наукових працівників й професорів м. Кракова були скликані до Ягеллонського університету, заарештовані й депортовані до концтаборів, де багато з них загинуло. Наступною широкомасштабною акцією проти польської інтелігенції була проведена у 1940 р. “Надзвичайна акція умиротворення” (Ausserordentliche Befriedungsaktion – AB-Aktion), що зводилася до депортації до гітлерівських концтаборів сотень відомих представників польської інтелігенції⁷.

Однак після початку німецько-радянської війни нацисти вирішили відмовитися від ідеї депортації польських вчених Львова до концтаборів, як це було у випадку краківських польських інтелектуалів, котрих довелося незабаром звільнити через небажаний гучний резонанс, коли на їхній захист виступили представники

⁵ *Krausnick H.* Hitler und die Morde in Polen / *Helmut Krausnick* // Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte. – H. 2. – München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag; Akademie Verlag GmbH, April 1963. – S. 202–203; *Broszat M.* Nationalsozialistische Polenpolitik, 1939–1945 (Schriftenreihe d. Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte; 2) / *Martin Broszat*. – Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, 1961. – S. 22.

⁶ *Bullock A.* Hitler and Stalin. Parallel Lives / *Alan Bullock*. – London: Fontana Press, 1998. – P. 701.

⁷ Детальніше про “надзвичайну акцію” нацистських органів безпеки, спрямовану проти представників польської інтелігенції, див.: *Benz W., Graml H., Weiß H.* (Hrsg.) Enzyklopädie des Nationalsozialismus / *Wolfgang Benz, Hermann Graml, Hermann Weiß*. – Stuttgart: Klett-Cotta, 1997. – S. 524.

наукових еліт багатьох країн світу. Ще 30 травня 1940 р. на засіданні керівників СС і поліції німецької Генеральної губернії окупованих польських областей відкрито обговорено проблему екстермінації польської інтелігенції, яку треба було “ліквідувати на місцях”. Німецький генерал-губернатор окупованої Польщі Ганс Франк того дня дав зрозуміти, що для цілковитого поневолення польського народу потрібно знищити частину представників його суспільної еліти, яких не потрібно депортувати до концентраційних таборів у Райху й треба вирішити цю проблему найпростішим способом: “Неможливо описати, скільки клопотів ми мали з краківськими професорами. Якби ми владнали цю справу на місці, вона мала б цілком інший перебіг. Дуже прошу Вас, панове, більше нікого не скеровувати до концентраційних таборів у Райху й здійснювати ліквідацію на місці або застосовувати передбачене розпорядженнями покарання. Будь-який інший спосіб поведінки буде обтяжливим для Райху і додатковим ускладненням для нас. Ми використовуємо тут зовсім інші методи і мусимо використовувати їх і надалі”⁸.

Що було формальним приводом для нацистських розстрілів учених-поляків? За одними чутками, львівських вчених вбили за приналежність до масонського руху, за іншими – за те, що вони були євреями. Однак на користь перших чуток не було жодних доказів, тоді як другу версію спростовує доведений факт того, що серед розстріляних 4 липня у Львові учених не було жодного єврея (хоча вбитий згодом 11 липня Генрик Коровіч був євреєм, він мав польські ім’я та прізвище й співробітники нацистських органів безпеки заарештували його, подібно до решти вчених, як польського ученого)⁹.

Крім пліток про дійсні причини убивств інтелігентів-поляків, поширених, мабуть, самими ж працівниками гітлерівських поліційних структур після страти учених-поляків, багато легенд про причини, обставини й виконавців убивств склали співробітники

⁸ Okupacja i ruch oporu w Dzienniku Hansa Franka. – T. I: 1939–1942. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1970. – S. 217–218; *Has A. Tajemnica Wuleckich wóleckich wzgórz / A. Has // WTK. Tygodnik katolicki, wydawnictwo “Pach”*. – 22 lipca 1981. – Nr 38.

⁹ *Zelenski W. Ungeklärter mord In Lemberg / Władysław Zelenski // Die Welt*. – 5/6.Juli, 1974.

радянських органів безпеки. Одним із перших міфів КДБ було твердження про те, нібито розстріл цих людей відбувся у відповідь на замах невідомого терориста (нібито поляка) на Ярослава Стецька – члена бандерівського Проводу ОУН, який за дорученням Степана Бандери 30 червня 1941 р. проголосив у Львові Акт відновлення Української держави й тоді ж очолив її уряд – Українське Державне Правління (УДП). У відповідь на цей атентат співробітники німецьких органів безпеки нібито за відома й гіпотетичного схвалення самого Стецька стратили групу представників польської інтелігенції. Автором цієї гіпотези був полковник КДБ В. Чернявський, який у 1944–1956 р. працював у зовнішній розвідці й очолював відділ у центральному апараті розвідки КДБ (відомий під псевдонімом “Віталій Чередниченко”)¹⁰. Однак ця версія, метою якої було доказати нібито тісну співпрацю Стецька з німецькими окупаційними установами, не витримує елементарного зіставлення фактів. Насправді у Львові невідомий чотири рази вистрілив у голову УДП тільки через три дні після вбивства групи польських професорів, зокрема 8 липня 1941 р. (замах виявився невдалим для організаторів, хоча в його результаті загинув водій автомашини Я. Стецька Федір Клименко¹¹). Згідно з версією ОУН–Б, цей замах вчинили агенти нацистських органів безпеки, але після його невдалої організації просто-напросто заарештували Стецька (з приводу чого у хроніці подій у Галичині за першу декаду липня невідомий діяч цієї організації і хроніст тих подій зафіксував, що “агент гештапа виконав атентат на голову Українського Державного Правління Ярослава Стецька”, під час якого “куля пробила авто голови уряду й ранила шофера”)¹². Наступного дня працівники нацистських спецслужб у відповідь на проголошення Стецьком відновлення Української держави перевезли його до Кракова й

¹⁰ *Чередниченко В.П.* Націоналізм проти нації / *В. П. Чередниченко*. – К.: Політвидав України, 1970. – С. 95–96.

¹¹ Самостійна Україна. – Станиславів, 10 липня 1941. – Ч. 3. – С. 1.

¹² До початку “Книги фактів” // Галузевий державний архів Служби безпеки України у Києві (ГДА СБУ). – Ф. 59 – Архів Обліково-архівного відділу КДБ при Раді Міністрів УРСР, Агентурний фонд. – Спр. С-9079 – Документи ОУН. Переводи. Приложение к агентурному делу “Берлога”. – Т. 50. – Арк. 130.

звідти 10 липня до Берліна, де він опинився під домашнім арештом¹³.

Що ж у такому разі було справжньою причиною вбивств представників польської інтелігенції й чому нацисти вирішили розстріляти тільки частину з них, а не всіх?

На сьогодні з усією впевненістю можна стверджувати, що головними замовниками вбивства польських учених Львова були особисто райхсфюрер СС Гайнріх Гіммлер і генерал-губернатор окупованої Польщі Г. Франк. Після вступу до Львова керівники нацистських карально-поліційних структур, керуючись директивами Г. Франка і керівництва німецької поліції безпеки і СД Райху й Генеральної губернії, вирішили стратити лише приблизно 25 з майже 200 людей, які станом на вересень 1939 р. були професорами університету ім. Яна Казімежа у Львові (Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie), від січня 1940 р. – Львівський державний (нині національний) університет ім. Івана Франка (далі – Львівський університет). Серед них було 160 поляків, 31 українець, 8 євреїв, з яких із встановленням більшовицького режиму 52 працювали у Львівському університеті, 62 – у Львівському політехнічному інституті (далі щодо нього вжито офіційну назву міжвоєнного періоду ХХ ст., сучасну скорочену офіційну й “неофіційну популярну назву” другої половини ХХ ст. – Львівська політехніка), 30 – у Львівському державному медичному інституті (колишній медичний факультет університету (нині – Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького), далі – Львівський медінститут) й 16 – у Львівському зооветеринарному інституті (колишній ветеринарний факультет університету, нині – Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій). Очевидно, керівники гітлерівських органів безпеки вирішили використати вбивство тільки невеликої групи польських учених як інструмент залякування – стратити одних, щоби тримати у страсі й покорі тих, кого оминули розстріли.

Якими були критерії для відбору жертв ексекуюцій? Формально нацисти трактували ліквідацію обраних для страти представників

¹³ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України у Києві (ЦДАВОВУУ). – Ф. 3833 – Красва Екзекутива Організації Українських Націоналістів на західноукраїнських землях. – Оп. 3. – Спр. 7. – Арк. 3–5.

польської інтелігенції як відповідь на терор сталінської адміністрації і кару без суду та слідства тій категорії осіб, які співпрацювали з радянськими інстанціями (як контраргумент на інкримінацію їм убивств польських учених нацисти, очевидно, готували той мотив, що ці люди варті смертної кари, оскільки співробітництвом з комуністами стали колабораціоністами більшовиків, які розстріляли десятки тисяч поляків й сотні тисяч поляків депортували на Сибір). Сприятливий ґрунт для такої версії мало зумовлювати те, що факт співпраці групи учених-поляків з більшовицькою адміністрацією у Львові під час масових сталінських репресій та депортацій польського населення викликав неоднозначне сприймання й ставлення до цих людей частини польського суспільства, окремі представники котрої сприймали її як у роки війни, так і після відновлення незалежності Польщі як колабораціонізм (злочинну співпрацю з ворогом й зраду Батьківщини) після того, коли Й. Сталін угодою з А. Гітлером й своїми діями де-факто знищив Польську державу¹⁴.

Іншим польським інтелектуалам співробітники гітлерівських органів безпеки інкримінували те, що свого часу вони працювали в Німеччині, але відтак “зрадили” й відверто почали співпрацювати з більшовиками (тісні зв’язки з науковими колами у Німеччині у різний час підтримували Роман Лонгшам де Бер’є, Влодзімеж Круковський, Антоні Маріан Ломніцький, Станіслав Міхал Прогульський, Антоні Цешинський). Іншими словами, для нацистів головним мотивом затримання й розстрілу цих людей були виразно задекларована ними лояльність до панівного у СРСР режиму або активне співробітництво з радянськими владними структурами. Завдяки цій співпраці наприкінці 1940 р. до списків кандидатів до Рад народних депутатів потрапили відомі польські науковці Львова (професори Якуб Парнас, Ян Грек, Ян Ленартовіч, Стефан Банах, Стефан Руднянський, Станіслав Мазур, Роман Віткевіч, Станіслав Пілат, Каспер Вайгель) й у результаті виборів 15 грудня до Міської Ради Львова, крім 274 українців, увійшли 144 поляки, 73 росіяни і

¹⁴ Див. наприклад: *Trznadel J. Kolaboranci: Tadeusz Boy-Żeleński i grupa komunistycznych pisarzy we Lwowie 1939–1941. Wyd.1 / Jacek Trznadel. – Komorów: Fundacja Pomocy Antyk; Wydawn. Antyk Marcin Dybowski, 1998.*

28 представників інших національностей¹⁵. Тим часом колишній прем'єр-міністр Польщі професор Казімеж Бартель їздив до Москви (після чого серед поляків Львова поширилися чутки, що він був там з метою переговорів з Й. Сталіним щодо створення автономної території для поляків аж до пропозицій створення “польського уряду”). Відображаючи настрої цієї частини польської наукової та політичної еліти, 26 червня 1941 р. Ванда Василевська у зверненні до польського населення в газеті “Червоний прапор” (“Czerwony Sztandar”) закликала поляків Львова й поляків на землях України не забувати, що за них “бореться вояк Червоної армії” й закликала їх воювати “за народи Союзу”. Очевидно, не випадково заарештували тих вісьмох професорів із групи польських діячів науки і культури, які влітку 1940 р. відвідали Москву і саме польські інтелектуали, хоч якось причетні до радянсько-польської співпраці, були першими об'єктами для фізичного знищення нацистським каральним підрозділом¹⁶.

У процесі з'ясування обставин вбивства польських учених у Львові в липні 1941 р. виникає ще одне запитання: хто склав списки жертв для знищення? Згідно з першим радянським міфом про цей злочин, підхопленим польськими комуністами, українські націоналісти нібито підготували списки на польських інтелектуалів Львова, яких згодом розстріляли українські вояки батальйону “Нахтігаль”. Головним публіцистом і памфлетистом, який вивчав обставини вбивств польських учених, був радянський автор Володимир Беляєв, який у 1944 р. писав, що їх розстріляли співробітники гестапо¹⁷. За 10 років після цього в написаній у співавторстві з професором Львівського університету Михайлом Рудницьким книзі, спрямованій проти українських націоналістів, він знову жодним

¹⁵ Історія Львова / ред. колегія: В. П. Секретарюк (відповідальний редактор), А.В. Борзенко та ін. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 233.

¹⁶ Кальба М. ДУН в розбудові УПА. Видання Дружин Українських Націоналістів (ДУН). (Курені “Нахтігаль” і “Ролянд”) / Мирослав Кальба. – Детройт; Тернопіль: Джура, 2005. – С. 84–86.

¹⁷ Bielajew W. Losy uczonych lwowskich / Wladimir Bielajew // Nowe Widnokregi. – Nr 23/24. – 1944. – S. 11; Bielajew W. Uczeni płoną na stosach / Wladimir Bielajew // Czerwony Sztandar. – Nr 80. – 2 grudnia 1944.

словом не згадав про будь-яку причетність батальйону “Нахтігаль” чи ОУН до вбивств польських учених, хоча й висунув нічим і ніким не доведену версію, нібито їх списки були складені заздалегідь членами ОУН¹⁸. Польський дослідник Ришард Тожецький вважав, що ця “справа не з’ясована і донині”, й зробив тільки припущення, що у складанні цих списків могли брати участь декотрі мельниківці – ті окремі члени ОУН під проводом Андрія Мельника (ОУН-М), які за згодою керівництва організації або за власною ініціативою працювали в німецькій службі безпеки і були політичними супротивниками бандерівців – членів ОУН під проводом Степана Бандери, скорочено ОУН-Б (відомо, наприклад, що мельниківець Сидір Чучман у мундирі шарфюрера СД 10 липня 1941 р. брав участь у затриманні заступника С. Бандери в бандерівській ОУН й голови

¹⁸ Загадка вулицьких холмов // *Беляев В., Рудницький М.* Под чужими знаменами / *В. Беляев, М. Рудницький.* – М.: Издательство ЦК ВЛКСМ “Молодая гвардия”, 1954. – С. 84–107. Учасниця тих подій Кароліна Лянцкоронська у споминах стверджувала, що в розмові з нею співробітник нацистських органів безпеки Вальтер Кучманн нібито обмовився, що у складанні списків польських учених співробітникам поліції безпеки і СД нібито допомагали “погані українські студенти” (*Niemcy we Lwowie. Zeznanie hrabiny d-r Karoliny Lanckorońskiej // Orzeł Biały.* – Nr 46–48. – Londyn, 1948; *Lanckorońska K. Wspomnienia wojenne 22.IX.1939–5.IV.1945. Słowo wstępne Lech Kalinowski i Elżbieta Orman / Karolina Lanckorońska.* – Warszawa: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2002. – S. 184). На користь цієї версії може говорити той факт, що для воєнного часу у масовій свідомості представників більшості народів Європи доволі поширеним був образ “зовнішнього ворога”, з яким уособлювалися представники їх народу-сусіда, наслідком чого представники однієї нації доносили на представників іншої, що супроводжувалися подальшими арештами людей, які були об’єктами доносів (українці доносили на поляків, поляки – на українців, євреї – на українців та поляків, згодом українці та поляки за нацистської окупації – на євреїв і т. д.). Однак твердження Лянцкоронської треба сприймати дуже обережно. По-перше, треба враховувати суб’єктивність авторки споминів. По-друге, Кучманн як член нацистської партії, що послуговувалася принципом “поділяй і владарюй” у політиці супроти українців і поляків, був зацікавлений перекласти частину відповідальності за смерть польських учених на українців і тим самим створити один із “каменів спотикання” на шляху до українсько-польського порозуміння у роки Другої світової війни. Навіть якщо й припустити імовірність того, що згадані у споминах Лянцкоронської слова Кучманна відповідають дійсності, на їх підтвердження ніким і ніколи не було наведено переконливих доказів й у жодних споминах чи документах ніколи й ніде не мовилося про те, що згадані списки допомагали складати члени ОУН-Б чи ОУН-М.

УДП Я. Стецька¹⁹). Однак, допоки немає доказів – цю версію можна вважати тільки одним із недоведених варіантів розвитку подій (на зразок тієї, наприклад, що згадані списки було складено співробітниками нацистських органів безпеки на підставі опитування тих польських учених у Кракові, які знали своїх колег у Львові).

Насправді списки польських учених, яких мали розстріляти, швидше за все були складені на основі доступного для співробітників нацистських органів безпеки довідника телефонів довоєнного періоду м. Львова без участі українців й вміщені в них дані не встигли уточнити. На користь цього вказує той факт, що деякі з професорів, імена та прізвища яких були вписані до списків, померли ще до того, коли почалася окупація Галичини Вермахтом (зокрема, Людвик Беднарський, Адам Герстман і Роман Лещинський)²⁰. Дані про польських професорів (місце проживання, сімейний і майновий стан тощо), очевидно, було уточнено через перекладача гауптштурмфюрера СС Фелікса Ландау – колишнього голландського консула у Кракові Пітера Ніколааса ван Ментена (Pieter Nikolaas van Menten)*, що полегшили його зв'язки з місцевими поляками. Під час судового процесу в Амстердамі проти Ментена у 1976 р. з'ясувалося,

¹⁹ *Стецько Я.* 30 червня 1941. Проголошення відновлення державности України / *Ярослав Стецько*. – Торонто; Нью-Йорк; Лондон: Накладом Ліги Визволення України; Організації Оборони Чотирьох Свобід України; Української Видавничої Спільноти, 1967. – С. 263–266.

²⁰ *Aneks do Informacji o działalności Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu od 1 stycznia do 31 grudnia 2006 r.* – Warszawa, luty 2007. – S. 36–37; *Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (IPN), Archiwum Głównej Komisji Badania zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Polsce (AGKBZpNP), oddział w Rzeszowie.* – Sygn. akt S 5/03/Zn.

* Пітер Ніколаас фон Ментен народився 26 травня 1899 р. в Амстердамі. У 1922 р. заснував у Данцігу (тогочасна нім. назва сучасного польського міста Гданськ) бізнес-компанію “Ментен і Штарк”, що згодом стала найбільшою посередницькою торгівельною фірмою із закупівель та збуту лісоматеріалів між Голландією і країнами Східної Європи. Незабаром завдяки сумнівним операціям став мільйонером й з метою уникнути судових переслідувань оселився у Львові, де налагодив тісні ділові контакти з представниками польської еліти і єврейськими бізнесменами міста. У 1929 р. отримав польське громадянство й був призначений почесним консулом Голландії у Кракові. Після початку Другої світової війни опинився на окупованій Райхом території Польщі, почав співпрацювати з СД, незабаром став її штатним співробітником і перекладачем й отримав службовий ступінь гауптшарфюрера СС (*Knoor H. The Menten affair. Transl. from the Dutch by R. and M. Rudnik / Hans Knoor.* – New York: Macmillan, 1978).

що він як знавець “львівського інтелектуального середовища” міг допомогти укласти або принаймні уточнити списки польських професорів Львова, котрі підлягали розстрілам, на користь чого свідчив той факт, що він особисто перебував у товариських стосунках із оберфюрером СС і шефом поліції безпеки і СД у Генерельній губренії К. Е. Шьонгартом. Відомо, що Шьонгарт, який зустрічався з Ментеном у липні у Галичині, ще у 1946 р. під час допиту британськими слідчими органами засвідчив: “Ментен наприкінці червня 1941 р. прибув до Львова в есесівській уніформі й спочатку виконував роль перекладача, а потім – експерта з мистецтва”. Ментен підтвердив факт цих товариських стосунків, з приводу чого засвідчив на одному з судових засідань вже після страти Шьонгарта: “Завдяки цій людині я багато чого досягнув у Польщі і, відчуваючи себе зобов’язаним йому, після війни поклопотався, щоб його донька здобула пристойну освіту”. Після війни слідчі органи Голландії допитували у м. Бремені (ФРН) такого собі Гротяна, колишнього водія автомашини Шьонгарта. Гротян підтвердив, що у 1941 р. у Кракові бачив Ментена в есесівській уніформі й що той разом із Шьонгартом у складі спецкоманди виїхав до Львова наприкінці червня – на початку липня 1941 р.*

* Коли 18 квітня 1977 р. в Амстердамському суді слухали справу колишнього голландського консула у Кракові, до консульства Голландії в Дортмунді (ФРН) прибув колишній співробітник оперативної команди К. Е. Шьонгарта Ганс Гайслер, який передав консулові декілька списаних сторінок і попросив ознайомитися з ними й передати потім голландським органам юстиції. Через два дні після цього голландські прокурор Габермел і комісар поліції Петерс зустрілися з новим свідком, який заявив, що служив у каральній команді Шьонгарта (але сам ніколи не брав участі у жодній акції зі знищення людей), був знайомий із Ментеном і виявив бажання допомогти правосуддю справедливо розібратися в його справі. Гайслер повідомив, що Ментен, який заперечував факт свого перебування на початку липня у Львові, насправді був саме в той час у тому місті, на підтвердження чого показав його дарче фото зі зробленим Ментеном написом “1941 рік, липень”. Наступного дня в залі Амстердамського окружного суду несподівано для обвинуваченого з’явився новий свідок, який показав згадану вище фотографію і повторив перед судом все, що незадовго перед тим повідомив Габермелу і Петерсу. Ментен це заперечив, хоча ще перед першим судовим процесом над ним у 1949 р., коли його звинувачували у співпраці з нацистами, сам говорив про своє перебування в Львові в липні 1941 р. (факт чого підтвердила теж його дружина, яка у 1948 р. визнала на допиті, що 3 липня 1941 р. до Ментена прийшли два німецькі офіцери і вони утрюх виїхали до Львова, де він перебував 4 і 5 липня).

П. Ментен, у міжвоєнний період відомий у Львові як колекціонер творів мистецтва, був особисто зацікавлений в арештах тієї частини польських професорів, які були їх колекціонерами, оскільки розраховував їх привласнити, що йому згодом частково вдалося (відомо, наприклад, що на підставі довіреності органів СД Ментен присвоїв твори мистецтва професора Тадеуша Островського й Станіслава Руффа, які перевіз до свого помешкання у Кракові)²¹. Характерно, що у списках було зазначено навіть дати народження деяких науковців (наприклад, професора Романа Лонгшама де Бер'є та його синів), які не могли знати ніхто з українців. Зважаючи на те, не виключено, що ці списки склали ті польські етнічні німці (фольксдойче), котрі постійно проживали у Львові й виїхали до окупованої Польщі на підставі угоди про обмін населенням між Райхом і СРСР у 1940 р. і працювали перекладачами в СД. Ще одну версію про списки у 1974 р. запропонував воєводський віце-прокурор у Варшаві Ян Трачевський. Після ознайомлення з актами процесу проти статс-секретаря Генеральної губернії доктора Вальтера Бюлера²² він покликався на зізнання професора інженера Романа Давідовського, зроблені у 1946 р. Згідно з ними арештам львівських професорів сприяв керівник головного управління у справах освіти і науки уряду Генеральної губернії Адольф Ватцке (Watzke), який мав на місці уточнити попередні дані на тих, хто співпрацював із більшовиками або з тієї чи іншої причини був не-вигідний німецькій окупаційній владі. Відразу після вступу Вермахту до Львова він приїхав до міста і зустрівся з проректором Львівської політехніки професором Влодзімежем Круковським, зажадав від нього прізвища професорів цього вищого навчального закладу й записав їх у нотатнику²³.

²¹ *Szulc W. Śledztwo w sprawie P. N. Mentena / Waclaw Szulc // Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce (GKBZHWP). – Warszawa, 1979. – T. 29. – S. 272–287.*

²² Див.: *Akta Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Krakowie w sprawie b. zastępcy Franka i szefa Rządu GG Józefa Bühlera. – T. 1–25 // IPN, Archiwum GKBZPNP.*

²³ *Кальба М. ДУН в розбудові... / Мирослав Кальба. – С. 85–86.*

Згідно з іншим міфом співробітників КДБ СРСР, у розстрілах польських професорів і сотень й навіть тисяч жителів Львова наприкінці червня й на початку липня 1941 р. нібито брали участь вояки батальйону “Нахтігаль” (про що детальніше буде сказано далі). Насправді тисячі мешканців Львова були розстріляні наприкінці червня 1941 р. згідно з рішенням про їх розстріл наркома державної безпеки Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) Павла Мешика, прокурора республіки, начальника управління НКВС і прокурора Львівської області за відповідними списками на підставі директиви наркома державної безпеки СРСР Владіміра Меркулова (вказівка НКВС СРСР № 2445-М від 23 червня 1941 р.). Аналіз документів свідчить про те, що більшість ув’язнених були політв’язнями, звинуваченими у належності до збройних формувань антибільшовицького опору, проведенні диверсій, у тому числі 25 % – у причетності до ОУН, 20 відсотків – у “контрреволюційній діяльності”, 3 % – у зраді Батьківщині, решта – в інших “державних злочинах” і меншою мірою кримінальних злочинах. У Львівській області підлягала розстрілу 3161 особа²⁴. З них у тюрмах Львівської області, згідно з офіційними даними НКВС, розстріляли щонайменше 2464 в’язнів, зокрема 1366 – в тюрмі № 1 на вул. Лонцького (нині вул. Степана Бандери), 66 – в тюрмі № 2 (відома також як Замарстинівська тюрма, оскільки вона була розміщена на вул. Замарстинівській) і 114 – в тюрмі № 4 (т. зв. Бригідках на вул. Казімежській (нині вул. Городоцька)). Згідно з тими ж даними, понад 4500 людей розстріляно в тюрмах НКВС в інших містах Галичини, з них у Золочеві 649 (з яких 432 були скинуті й закопані в одній ямі), у Самборі й Стрию – 1101, у м. Станіслав (назва міста під сталінським режимом, у міжвоєнний період й в період нацистської окупації його називали також Станислав або Станиславів (Станіславів), нині – Івано-Франківськ) – 1000, у Бережанах – 174, Тернополі – 560, а з вивезених із Чорткова 954-х в’язнів розстріляно 890 (з них 123 під час спроби втечі й 767 – в Умані). Понад 3000 в’язнів розстріляно в тюрмах Волині (у тому числі у

²⁴ Кулаковський П. Розстріляні на початку війни / Петро Кулаковський // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – № 1. – К., 1994. – С.191.

Луцьку – 2000, у Володимир-Волинську – 36, у Ковелі – 194, у Дубні – 260) й сотні інших – у містах центральних областей України (у тому числі 46 у Житомирі й 346 у Києві)²⁵. Усього протягом відступу радянських військ з України тільки упродовж двох тижнів від 24 червня до 8 липня 1941 р. співробітники НКВС розстріляли у Західній Україні понад 9000 людей, зокрема 8789 осіб у в'язницях, 48 вбили під час спроби втечі, 123 протягом придушення повстання й опору і 55 у дорозі. Згідно зі звітом в Москву керівника тюремного управління НКВС УРСР Тімофея Філіппова, унаслідок швидкого наступу німецьких військ й прискореної втечі функціонерів більшовицького режиму “не всюди співробітники тюрем змогли ретельніше закопати трупи й замаскувати зовні”²⁶.

Отже, співробітники НКВС стратили у Галичині понад 7000 тих представників української і польської інтелігенції, котрих вважали дійсними або потенційними небезпечними ворогами сталінського режиму, остерігаючись того, що вони в разі окупації регіону німецькими військами могли проявити себе як активні антибільшовицькі діячі²⁷. Від своїх недавніх “колег” за пактом Молотова–Ріббентропа не відставали також співробітники гітлерівських органів безпеки, які під час розстрілів НКВС у Львові отримали завдання після окупації цього міста Вермахтом знищити тих представників польської інтелігенції, котрі співпрацювали з більшовицьким режимом й котрих нацисти з огляду на це трактували як

²⁵ Сов. секретно. Народному комиссару внутренних дел УССР, старшему майору государственной безопасности тов.Сергиенко. гор. Киев. Докладная записка “Об эвакуации тюрем западных областей УССР”. Начальник тюремного упр[авления] НКВД УССР капитан госбезопасности Филиппов. № с/85447. 5 июля 1941 г. г. Киев // Государственный архив Российской Федерации в Москве (ГАРФ). – Ф. 9413 – Главное тюремное управление НКВД СССР (1948–1941); Тюремное управление НКВД-МВД СССР (1941–1954); Тюремный отдел МВД СССР (1954–1959). – Оп. 1. – Д. 23. – Л. 147–153.

²⁶ Сов. секретно. Заместителю Народного комиссара внутренних дел СССР Чернышеву, начальнику Тюремного управления НКВД СССР капитану государственной безопасности Никольскому. Доклад. Начальник Тюремного управления НКВД УССР капитан госбезопасности Филиппов. Киев, 12 июля 1941 г. // ГАРФ. – Ф. 9413. – Оп. 1. – Д. 21. – Л. 229.

²⁷ Детальніше див.: *Musial B.* Konterrevolutionäre Elemente sind zu erschießen. Die Brutalisierung des deutsch-sowjetischen Krieges im Sommer 1941 / *Bogdan Musial.* – Berlin; München: Propyläen Verlag, 2000.

потенційних ворогів Третього Райху. Таким чином, у 1941 р. в історії Галичини більшовицькі злочини, здійснені у червні 1941 р., були трагічною прелюдією до нацистських злочинів, здійснених у липні.

Головним замовником убивства вчених-поляків Львова, очевидно, був райхсфюрер СС і шеф німецької поліції Г. Гіммлер, який керувався директивами А. Гітлера про необхідність “інтелектуального обезголовлення” польської еліти. Оскільки він очолював усі структури СС і німецьких поліції та органів безпеки, жоден їх масштабний злочин, спроможний викликати серйозний резонанс у світі, не міг бути скоєний без наказу або відома цієї людини. Про замовлення безпосередньо ним убивств польських інтелектуалів свідчить той факт, що у квітні 1941 р. під час виступу перед офіцерами дивізії СС “Ляйбштандарте Адольф Гітлер” Гіммлер закликав наслідувати їх дії службовців поліції безпеки у Польщі, які “повинні були мати у себе достатньо нещадності, щоб ... розстріляти тисячі провідних польських діячів”. Райхсфюрер СС закликав офіцерів “почути, але відразу ж забути” визнаний ним факт убивств польської еліти²⁸.

До сьогодні не виявлено жодного письмового документа з наказом про арешт і страту польських учених Львова. Очевидно, що наказ про їх убивство був знищений після отримання, або, що видається правдоподібнішим, його передавали усно “зверху донизу” від замовників до організаторів і виконавців, більшість з яких були членами панівних у Німеччині Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії – НСДАП (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – NSDAP) та її охоронних відділів – СС (Schutzstaffeln – SS). Головним організатором фізичного знищення представників польської інтелігенції Львова була Оперативна команда “Б” (від 10 липня “Ц”) служби безпеки (СД) особливого призначення (Einsatzgruppe B z.b.V. der Sicherheitspolizei und des SD), яку очолював

²⁸ 29 серпня 1946 р. на 214-й день Нюрнберзького процесу британський обвинувач сер Девід Максвелл-Файф зачитував цю промову Гіммлера як доказ нацистських воєнних злочинів: Trial of the Major War criminals before the International Military Tribunal Nuremberg 14 November 1945 – 1 October 1946. – Vol. XXII. – Nuremberg: International Military Tribunal, 1947. – P. 176–177.

группенфюрер СС Отто Раш (Rasch)*. Завданням команди, діяльність якої детально не задокументовано, було “очищувати” намічену для окупації територію від “особливо небезпечних осіб”, якими вважали переважно інтелектуалів, учених, відомих педагогів і діячів комуністичної партії. Для цього наприкінці червня 1941 р. командувач поліції безпеки і СД у Кракові оберфюрер СС (згодом бригадефюрер СС) Карл Ебергард Шьонгарт** (Schöngarth) для “чисток” у Галичині з карателів Оперативної команди “Б” сформував і особисто очолив Оперативну команду спецпризначення “Лемберг” (австрійська й німецька назва Львова) (Einsatzkommando z.b.V. Lemberg – Eko z.b.V. Lemberg). До неї увійшло 230 службовців німецької поліції безпеки і СД: 50 з Варшави, 30 з Любліна і 150 з Кракова, які прибули до Львова зранку 2 липня²⁹.

Головними нацистськими воєнними злочинцями, які видали наказ про вбивство львівських вчених, були О. Раш та К. Е. Шьонгарт, не просто як двоє генералів СС і поліції, а як двоє людей із вищою освітою, докторськими ступенями й певним досвідом викладання у вищих навчальних закладах Німеччини. Цей факт дає підстави розцінювати вбивство польських учених до певної міри як своєрідну “розправу нацистських інтелектуалів над польськими

* Отто Раш народився 7 грудня 1891 р. у м. Фрідріхсбург у Північній Німеччині. Захистив дві докторські дисертації, на підставі чого згідно з німецькою академічною традицією, звертаючись до нього, вживали титул “доктор”. Член СС і НСДАП. Був одним із організаторів концтабору в Сольдау. У роки війни керував оперативною групою “Б” (на початку липня 1941 р. перейменованою в оперативну групу “Ц”) спочатку в західних й згодом у північних та центральних областях України.

** Карл Ебергард Шьонгарт народився 22 квітня 1903 р. у м. Лейпціг у Саксонії. Вивчав право, захистив докторську дисертацію й після служби в армії протягом якийсь час працював професором у м. Лейбніц (Leibnitz). У 1924 р. вступив до нацистської партії, але того ж року вийшов з її лав. Поновив членство в цій партії після приходу нацистів до влади в Німеччині у 1933 р., коли також вступив до СС. Від 30 січня 1941 р. – оберфюрер СС, від 1 березня 1941 р. – полковник німецької поліції (детальніше біографії О. Раша, К. Е. Шьонгарта й інших високопосадовців німецької поліції і СС, причетних до вбивств польських вчених й десятків тисяч євреїв на території України див.: *Yerger M. C. Allgemeine – SS / Mark C. Yerger. – Atglen: Schiffer Military History, 1997*).

²⁹ Klein P. (Hg.). Die Einsatzgruppen in der besetzten Sowjetunion 1941/42. Die Tätigkeits- und Lageberichte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD. – Berlin: Edition Hentrich, 1997. – S. 73.

інтелектуалами”. Терор проти частини представників польської інтелігенції у Львові був прямим продовженням політики терору проти польської інтелігенції у Кракові. Більше того, саме загін Шьонгарта за наказом Г. Гімmlера 6 листопада 1939 р. заарештував і вислав до концентраційних таборів групу краківських професорів (багато яких померли в таборах або незабаром після звільнення). Безпосередніми організаторами і виконавцями затримань й учасниками або співучасниками вбивств польських учених були шеф штабу Шьонгарта оберштурмбаннфюрер СС Франц Гайм (Heim)*, гауптштурмфюрери СС Курт Ставіцький (Stawizki)** і Фелікс Ландау*** (Landau), унтерштурмфюрери СС Ганс Крюгер

* Франц Гайм народився 13 лютого 1907 р. У 1930 р. вступив до НСДАП й згодом до СС і почав працювати в СД. Від 20 квітня 1937 р. унтерштурмфюрер СС, від 20 квітня 1938 р. – оберштурмфюрер СС і від 20 квітня 1939 р. – гауптштурмфюрер СС. Протягом вересня–листопада 1939 р. – керівник Оперативної групи № 1 (Einsatzgruppe I) поліції безпеки і СД. Від листопада 1939 р. до середини 1941 р. – референт командира поліції безпеки і СД у Кракові. Від 1940 р. – штурмбаннфюрер СС. Від 18 жовтня 1941 р. знову у Кракові, від грудня 1941 р. до 1943 р. референт шефа поліції безпеки і СД у Генеральній губернії К. Е. Шьонгарта (згодом Отто Сенса). Від 9 листопада 1941 р. оберштурмбаннфюрер СС. Від 1 травня 1943 р. – штандартенфюрер СС. У 1943–1944 рр. – керівник одного з підрозділів Головного управління безпеки Райху в Берліні – РСГА (Reichssicherheitshauptamt – RSHA).

** Курт (повне ім'я Курт Аугуст Юліан) Ставіцький – кримінальний радник, штурмбаннфюрер СС. Народився 12 листопада 1900 р. у м. Кіль. Як солдат брав участь у Першій світовій війні на її завершальному етапі. У 1919 р. служив у Вільному корпусі Штайна у Шлезвіг–Гольштейні, після чого вступив до поліції, де у 1924 р. дослужився до рангу лейтенанта. Від 1933 р. член НСДАП і СС, від 1933 р. службовець гестапо. Від 19 листопада 1940 р. гауптштурмфюрер СС. Шеф 4-го управління команди поліції безпеки і СД Галичини від серпня 1941 р. до пізньої осені 1943 р., коли був переведений до Гамбурга. Від 1944 р. штурмбаннфюрер СС. Відповідальний за арешти і вбивства євреїв, поляків і українців в околицях Львова й згодом – за розстріли учасників замаху на А. Гітлера 20 липня 1944 р. На початку 1945 р. – заступник коменданта концтабору в м. Флоссенбург (*Sandkühler T. “Endlösung” in Galizien. Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz 1941–1944 / Thomas Sandkühler. – Bonn: Dietz, 1996. – S. 438).*

*** Фелікс Ландау народився 21 травня 1910 р. у Відні. У 1930 р. розпочав військову службу в австрійській армії, з якої був звільнений через нацистську пропаганду. У березні 1931 р. вступив до НСДАП. Від червня 1932 р. до квітня 1934 р. член штурмових відділів (СА), згодом член СС. У 1934 р. ув'язнений за участь у замаху на канцлера Австрії Енгельберта Долльфуса. У 1937 р. відновив діяльність у нацистському русі й втік з країни з метою уникнути арешту, незабаром після чого отримав громадянство Райху. Нагороджений німецьким орденом крові (Blutorden) НСДАП. У червні 1941 р. добровільно зголосився служити до оперативної команди нацистських органів безпеки. Брав участь у масових розстрілах євреїв.

(Krüger)* і Вальтер Кучманн (Kutschmann)** та інші члени згаданої Оперативної команди спецпризначення, серед яких був голландець П. Н. фон Ментен. Арешти здійснювало кілька груп, до яких у середньому входили офіцер і 1–2 підстаршин гестапо й по 2 солдати чи підстаршини таємної польової поліції³⁰.

Першим 2 липня арештували Казімежа Бартеля³¹. Затримання решти польських професорів розпочалися після 22-ї години вночі 3 липня. Всього тоді було затримано 28 науковців, а також членів їх родин та людей, які перебували в них удома на час приходу службовців нацистських органів безпеки; з цієї групи живим залишився тільки професор Францішек Юзеф Стефан Гроєр (Groër) значною мірою тому, що він був поляком німецького походження.

*Ганс Крюгер народився 1 липня 1909 р. у м. Познань (тогочасна німецька назва – Позен), де навчався у гімназії. Від 1929 р. в СА, від 1930 р. член НСДАП. Після приходу Гітлера до влади до липня 1934 р. шеф відділу поліції у концтаборі в м. Оранієнбург. 1 травня 1938 р. його прийняли до СС із присвоєнням йому рангу гауптштурмфюрера СС. Від жовтня 1938 р. працював в одному з оперативних відділів поліції безпеки в Судетах, від березня 1939 р. службовець поліції безпеки в Берліні. У вересні 1939 р. – член оперативної групи нацистських органів безпеки у Польщі. Від літа 1940 р. переведений до РСГА у Берлін, від квітня 1941 р. кримінальний комісар. Після приєднання Галичини до Генеральної губернії був шефом прикордонного комісаріату поліції у м. Станіслав (нині Івано-Франківськ). Організатор масових розстрілів, відповідальний за вбивства тисяч євреїв Галичини (див.: *Pohl D. Hans Krueger and the Murder of the Jews in the Stanislawow Region (Galicia) / Dieter Pohl // Yad Vashem Studies. – Vol. 26. – Tel Aviv, 1998. – P. 242–243.*

** Вальтер Кучманн народився 24 липня 1914 р. у м. Дрезден. Від 1929 р. в “Гітлерюгенді”, у 1932–1936 рр. служив у Військово-повітряних силах Німеччини (Люфтваффе). У 1937 р. служив у легіоні Франсіско Франко у Марокко й згодом був секретарем консульства Райху у м. Кадіс. Член СС від 11 лютого 1940 р. Від квітня 1941 р. унтерштурмфюрер СС. До березня 1942 р. керівник 4-го управління поліції охорони кордону (Grenzschutzpolizei) у Дрогобичі, згодом шеф комісаріату цієї поліції у Тернополі (Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). – Inwentarz “Zbiór dokumentów Władysława Żeleńskiego – materiały do historii zbrodni na profesorach lwowskich w lipcu 1941 (1940–2001)”. – Notka biograficzna Walter Kutschmann).

³⁰ *Wachs Ph.-Ch. Der Fall Theodor Oberländer (1905–1998). Ein Lehrstück deutscher Geschichte / Philipp-Christian Wachs. – Frankfurt am Main; New York: Campus-Verlag, 2000. – S. 84–85.*

³¹ *Kalbarczyk S. Okoliczności śmierci profesora Kazimierza Bartla we Lwowie w lipcu 1941 r. / S.Kalbarczyk // Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. – T. 34. – Warszawa, 1992. – S. 112–123.*

Згідно з твердженням німецького дослідника Дітера Шенка, в ніч з 3 на 4 липня група оперативної команди спецпризначення забрала з їхніх квартир усього 52 людей. Серед них були співробітники Львівського університету, Львівської політехніки, Львівського медінституту, Львівської міської лікарні (колишнього державного Загального шпиталю у Львові) й Львівського зооветеринарного інституту (колишньої польської Академії ветеринарної медицини).

Головним об'єктом для вбивства були обрані лікарі – 25 осіб із 42-х затриманих і згодом розстріляних людей були докторами медицини й професорами Львівського медінституту (серед них – 13 професорів медінституту, зокрема Т. Островський, В. Добжанецький, С. Прогульський, Я. Грек, Р. Ренцький, А. Соловій, В. Сєрадзький, С. Мончевський, В. Новіцький, А. Цешинський, Ю. Гжендельський, Г. Гілярович і С. Руфф) та практикуючими докторами медицини у львівських лікарнях й людьми, затриманими під час приходу співробітників поліції безпеки і СД. Рештою затриманих були головно правники Львівського університету або професори Львівської політехніки та їхні сини. Затримали також їхніх дружин, дітей віком понад 18 років, а також присутніх на той час друзів, співмешканців й хатню обслугу з тим, щоб не залишити свідків злочину. У квартирі В. Добжанецького були затримані його приятель – доктор права Тадеуш Тапковський і чоловік служниці, у квартирі Я. Грека – його дружина і друг Т. Бой-Желенський, у квартирі Р. Лонгшама де Бер'є – троє його синів Броніслав, Зігмунд і Казімеж, а вдома в професора Влодзімежа Стожека – двоє синів, у квартирі колишнього професора Адама Соловія – онук вченого Адам Менсовіч, лікаря-педіатра Станіслава Прогульського – син Анджей, Каспера Вайгеля – його син Юзеф, професора Вітольда Новіцького – син Єжи. З будинку професора Островського, крім нього, забрали відразу сімох осіб – його дружину Ядвігу, його друга доктора Станіслава Руффа, дружину Руффа Ганну та його сина інженера-хіміка Адама, ксьондза Владислава Коморніцького, медсестру

Марію Рейманову та вчительку англійської мови й громадянку США Катажину (за американським паспортом – Кеті) Демко.

Затримання польських учених були організовані за одним і тим же сценарієм: службовці німецької поліції стукотом у двері будили свої жертви, здійснювали обшук, давали їм мінімум часу для того, щоб зібратися, після чого їх разом із рідними забирали з собою співробітники оперативної команди без будь-якого пояснення причини своїх дій. Уявлення про те, як відбувалися, дозволяють скласти спомины сина професора Антоні Цешинського Тадеуша про трагічні події тієї ночі. “У ніч з 3 на 4 липня, – згадував він, – мене розбудив з глибокого сну довготривалий дзвінок і стукіт у вхідні двері, який лунав так, що все помешкання сповнилося потворним дзичанням, над яким переважав безперервний і дратівливий звук дзвінка. Я увімкнув світло і глянув на годинник – була 2-га година ночі. Майже одночасно я почув, що мій батько йде до дверей і відчиняє їх (я мешкав у кімнаті, сусідній з кімнатою батька)”. Згідно зі споминами Т. Цешинського, офіцер у зеленому мундирі, який був керівником прибулої групи службовців німецької поліції, запитав, ким є юнак і у відповідь, що це син, запитав, чи він теж є лікарем. Німецький офіцер після відповіді, що той є тільки студентом медицини, змусив сина сісти, погрожуючи застрілити в разі непослуху батька, якому наказав одягатися, поспішати, пообіцяв “на місці” відповісти на питання про причину затримання. На питання дружини, чи він має наказ про арешт чи “єдиною легітимацією є револьвер”, відповів: “Достатньо моєї уніформи!”. Офіцер ствердно відповів на питання Цешинського, чи той повинен взяти з собою свої дипломи, а після питання з приводу доброго володіння німецькою мовою, чи Цешинський є німцем, почув, що той є поляком, але навчався у Мюнхені, де здобув докторський ступінь і цим пояснив добре володіння німецькою мовою (одним із доказів чого був підручник рентгенологічної стоматології німецькою мовою, який інший німець виявив, переглядаючи бібліотеку професора). Німецький офіцер не дозволив Цешинському піти до туалету й навіть взяти зі собою ліки від серця, які хотіла дати йому його дружина, після чого наказав професорові швидше збиратися й взяти з собою

особисті папери. Офіцер запитав Цешинського, чи він має радіо й після відповіді, що радіоапарат здали на першу ж вимогу німецької окупаційної влади, професора поспіхом вивели з дому³². Залишається додати, що це був єдиний випадок, коли того вечора разом із польським професором не заарештували його сина віком понад 18 років. Усіх решта синів затримали разом із батьками й незабаром розстріляли. Короткі допити супроводжувалися приниженнями, образами й жорстоким ставленням (наприклад, коли в сина доктора С. Руффа Адама під час допиту від хвилювання стався епілептичний припадок, його розстріляли на очах батьків)³³.

Співробітники нацистських органів безпеки пограбували квартири науковців і знищили або вивезли цінні наукові матеріали вчених. Після короткочасних допитів в одному з приміщень Львівської політехніки (т. зв. Бурсі Абрагамовичів) більшість із них розстріляли на Вулецьких пагорбах (які тепер називають парком Студентів) над будинком на вулиці Вулецькій (нині будинок на вул. Академіка Сахарова, 42). Польських учених убивали не разом, а окремими групами. Насамперед розстріляно вісім професорів із групи вчених, які влітку 1940 р. відвідали Москву³⁴. Першими були страчені особи, причетні до спроб налагодження польсько-радянської співпраці (ті люди, які в 1940 р. були кандидатами до Рад депутатів трудящих – Роман Віткевіч, Станіслав Пілат, Каспер Вайгель та інші, а незабаром також колишній прем'єр Польщі Казімеж Бартель). Однак, крім них, розстріляно людей, які ніколи не займалися політикою й були тільки фахівцями своєї справи. Були й такі, котрих вважали своїми ворогами співробітники каральних органів як Радянського Союзу, так і Третього Райху. Одна з

³² Relacja dra Tomasza Cieszyńskiego o aresztowaniu jego ojca prof. dra Antoniego Cieszyńskiego przez gestapo // *Albert Z. Kaźń profesorów lwowskich – lipiec 1941 / studia oraz relacje i dokumenty zebrane i oprac. przez Zygmunta Alberta // Zygmunt Albert.* – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1989. – S. 286–289.

³³ See H. Dieter Schenk *Der Lemberger Professorenmord.* Bonn: Dietz Verlag J. H. W. - 260 Seiten / *Hans See* // *BIG Business Crime.* – 2007. – Nr. 4. – S. 39.

³⁴ *Kamieński W.* W sprawie wyjazdu profesorów lwowskich w r. 1940 do Moskwy / *W. Kamieński* // *Życie Literackie.* – 1972. – XXII, nr 17(1056). – S. 7; *Żeleński W.* Podróże profesorów lwowskich w r. 1940 do Moskwy / *Władysław Żeleński* // *Wiadomości.* – Nr 1523. – Londyn, 8 czerwca 1975. – S. 4.

найтрагічніших постатей серед них – якийсь час до того ув'язнений у тюрмі НКВС у Львові професор Роман Ренцький, ім'я та прізвище якого були внесені до списків в'язнів, засуджених до страти у третій декаді червня 1941 р. Коли лінія фронту перемістилася до районів навколо Львова й чекісти почали розстрілювати в'язнів, Ренцький під час бомбардування німецьких військових літаків й викликаного цим хаосу зумів втекти з тюрми “Бригідки”, але не врятував свого життя й був розстріляний на Вулецьких пагорбах³⁵. У його випадку те, що планували здійснити співробітники сталінських розстрільних команд, здійснили гітлерівські карателі³⁶.

Одним із небагатьох очевидців тих подій був інженер Тадеуш Гумовський, співробітник Львівського політехнічного інституту, який жив у будинку на вул. Набеляка, 53. З вікон його квартири, що виходили на Вулецькі пагорби, можна було бачити яри і стежки, що збігали від т. зв. Бурси Абрагамовичів на Вулецьку вулицю (нині – вул. Академіка Сахарова). Гумовський, зокрема, так згадував про події тих днів:

“В ніч з 3 на 4 липня 1941 року нас розбудили несподівані удари у ворота. Я відчинив хвіртку. До передпокою ввалилося п'ять чоловіків – серед них три гітлерівці у військовій формі і двоє цивільних. До будинку вони під'їхали на машинах. Наказали подати домову книгу... Переглядаючи книгу, натрапили на прізвище “Родзевич”. Тоді у сестри проживав актор і режисер Родзевич, який тепер перебуває в Польщі. Було досить легко здогадатися, що цивільні пояснювали військовим: це не той Родзевич, який їм потрібен. Запитавши, чи не живе в нас хто-небудь з непрописаних, вийшли. Будинок було, очевидно, оточено, бо я побачив крізь відчинені двері солдата. Під враженням несподіваного візиту спати ми вже не лягали. Через якусь годину побачили, що в сусідній віллі, де жив професор політехнічного інституту Роман Віткевіч, засвітилися

³⁵ Про це згадує у своїх споминах Єжи Венгерський, див.: *Węgierski J. Lwów pod okupacją sowiecką 1939–1941 / Jerzy Węgierski*. – Warszawa: Editions Spotkania, 1991.

³⁶ *Wojtkiewicz-Rok W.* W 65. rocznicę kaźni profesorów lwowskich *Gazeta Akademii Medycznej we Wrocławiu*. – Nr 14. – Wrocław, 2001. – Режим доступу: [www.URL:http://www.osk.am.wroc.pl/cgi-bin/news/gazeta.cgi?nr+14&zr=112](http://www.osk.am.wroc.pl/cgi-bin/news/gazeta.cgi?nr+14&zr=112)

вогні, а хвилиною пізніше пролунало два постріли. Обшук там тривав хвилин п'ятнадцять. Коли все втихомирилося, я підійшов до паркана, який розділяв наші ділянки, і дізнався, що професора Віткевіча заарештували разом зі сторожем, який жив у них. Кілька хвилин просидів я у дворі. Починало світати, і тоді я побачив, що на Вулецьких пагорбах солдати копають яму. Це дуже мене стурбувало. Розповів про це близьким, і з тієї хвилини ми вже не відходили од вікон. Яму було викопано за півгодини. Людей приводили з боку будівель “Абрагамовичів” (бо так, наскільки пригадую, називалися ці будинки) і вишиковували над самим краєм ями, обличчям до нас. Військові стояли з другого боку ями. Після залпу майже всі жертви одразу падали в могилу. Ми лічили четвірки. Наскільки пригадую, їх було щось до п'яти. Серед приречених були жінки. Всі відбувалося швидко, тому що інші партії вже чекали своєї черги нагорі. Після розстрілу військові швидко закидали могилу землею. Ми спостерігали за розстрілом за допомогою бінокля. Крім мене, екзекуцію спостерігали мій батько, дружина і сестра. Крім професора Віткевіча, я не впізнав нікого. Але пам'ятаю, що мої близькі розпізнали чимало знайомих, і серед них професора Влодзімежа Стожека з синами, професора хірургії Тадеуша Островського з дружиною, професора права Романа Лонгшамо де Бер'є та інших. Жінок було, як я пригадую, три. Одну з них, котра не могла йти, тягли два солдати. Таким чином було розстріляно приблизно двадцять осіб”. Гумовський підсумував: “Жоден з приречених після залпу не був дострілений пострілом із револьвера. Тому цілком вірогідно, що деякі з них були засипані живими”³⁷.

Факт вбивств польських учених Львова зафіксував у нотатнику гауптштурмфюрер СС Ф. Ландау³⁸. Він вів щоденник, виявлення якого після війни призвело до засудження його автора Земельним судом у Штуттгарті до довічного ув'язнення. Згідно з його записами, від 2 до 4 липня члени карального підрозділу нацистських органів безпеки заарештували і проти ночі на 5 липня

³⁷ Фрагмент споминів Гумовського та інших очевидців тих подій див.: *Mord profesorów lwowskich w lipcu 1941 roku // Albert Z. Każd profesorów lwowskich... / Zygmunt Albert.* – S. 35–68.

³⁸ *Langbein H. ...wir haben es getan. – Selbstporträts in Tagebüchern und Briefen 1939–1945 / Hermann Langbein.* – Wien u.a.: Europa, 1964. – S. 56–60.

приблизно між 4-ю і 5-ю годинами ранку розстріляли 32 польських учених й, крім них, усіх тих їхніх родичів та людей, які в момент арешту перебували в їхніх квартирах й були затримані разом із ними³⁹. Згідно з даними розслідування Прокуратури у Гамбурзі й Центрального бюро управління земельної юстиції у м. Людвігсбург, розстріли представників польської інтелігенції здійснив відділ, яким командував унтерштурмфюрер СС Горст Вальденбургер (Horst Waldenburger)⁴⁰. 5 липня 1941 р. Ландау записав у щоденнику: “Через годину, о 5-й годині ранку, приблизно за 200 метрів від нашого житлового будинку було розстріляно інших 32 поляків з інтелігенції та руху опору після того, як вони викопали собі могилу [Eine Stunde später um 5 Uhr morgens werden weitere 32 Polen der Intelligenz und Widerstandsbewegung nachdem sie ihr Grab gescharret haben, ungefähr 200 Meter von unseren Wohngebäude, erschossen]”⁴¹.

Усього співробітники нацистських карально-поліційних служб розстріляли понад 40 поляків, у тому числі 23 професорів, а іншими жертвами терору були доценти, доктори наук і члени їхніх родин та особи, які перебували в їхніх квартирах на момент арешту й “потрапили під руку” співробітникам оперативної команди поліції безпеки і СД. У ніч з 4 на 5 липня було вбито загалом 41 людину. Серед розстріляних були такі мешканці Львова:

1) професор і завідувач кафедри метрології Львівського університету доктор Каспер Вайгель (Weigel);

2) син цього ж професора, 33-річний магістр права Юзеф Вайгель;

3) власник кондитерського магазину “Баєр і С-ка” Валіш (Walisch) (вік 40-45 років), якого забрали з квартири професора Серадзького;

³⁹ *Torzecki R.* Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / *Ryszard Torzecki*. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1993. – S. 118–119; *Pohl D.* Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944. Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens. 2. Auflage / *Dieter Pohl*. – München: R. Oldenbourg Verlag, 1997. – S. 51, 53, 69; *Kulczyńska M.* Raport Karli Lanckorońskiej / *Maria Kulczyńska* // Odra. – 1977. – Nr 4. – S. 7.

⁴⁰ *Pohl D.* Hans Krueger and the Murder of the Jews in the Stanislawow Region (Galicia) / *Dieter Pohl* // *Yad Vashem Studies*. – Vol.26. – Tel Aviv, 1998. – P. 245f.

⁴¹ *Langbein H.* ...wir haben es getan... / *Hermann Langbein*. – S. 58–59; IPN. – AGKBZpNP. – W-27. – T. 14.

- 4) 61-річний професор і завідувач кафедри загальної механіки Львівської політехніки доктор Казімеж Ветуляні (Vetulani);
- 5) 55-річний професор Роман Віткевіч (Witkiewicz), завідувач кафедри механічних вимірів Львівської політехніки;
- 6) 43-річний професор і завідувач кафедри інфекційних хвороб свійських тварин Львівського зооветеринарного інституту доктор Едвард Гамерський (Edward Hamerski);
- 7) 51-річний професор хірургічної клініки Львівського медінституту доктор Генрик Гіляровіч (Henryk Hilagowicz);
- 8) 40-річний керівник очної клініки Львівського медінституту доктор Єжи Гжендзельський (Jerzy Grzędzielski);
- 9) 66-річний професор кафедри внутрішніх хвороб Львівського медінституту доктор Ян Грек (Jan Grek);
- 10) 57-річна дружина професора Грека Марія;
- 11) 44-річний завідувач кафедри хірургії Львівської міської лікарні професор доктор Владислав Добжанецький (Władysław Dobrzaniecki);
- 12) 66-річний лікар, журналіст, літературний критик, перекладач французької літератури й завідувач кафедри французької літератури Львівського університету в 1939–1941 рр. доктор Тадеуш Желенський (більше відомий завдяки псевдонімові “Бой”, далі – Бой-Желенський), якого забрали з квартири професора Яна Грека;
- 13) 29-річний викладач біблійного вчення Вищої духовної семінарії у Львові ксьондз доктор Владислав Коморницький (Władysław Komornicki), заарештований у квартирі проф. Т. Островського;
- 14) 57-річний професор доктор Влодзімеж Кон, завідувач кафедри математики факультету наземної і водної інженерії (до осені 1939 р. відомого як “Wydział Inżynierii Lądowej i Wodnej”) Львівської політехніки;
- 15) син професора Кона, 29-річний асистент Львівського університету інженер Юстас Кон;
- 16) син того ж професора, випускник хімічного факультету Львівського університету інженер Емануель Кон;

17) 36-річний майстер-швець, чоловік домогосподині професора Добжанецького Євген Костецький;

18) 53-річний професор кафедри електронних вимірювань Львівської політехніки доктор Влодзімеж Круковський (Włodzimierz Krukowski);

19) 60-річний професор доктор Антоні Ломніцький (Antoni Łomnicki), завідувач кафедри математики факультету механіки Львівської політехніки;

20) 56-річний професор Роман Лонгшам (в різних книгах також Лонгшамп, Лонгшампс або Лонгшамо) де Бер'є (Roman Longchamps de Bérier), завідувач університетської кафедри цивільного права, ректор університету в 1938–1939 рр.;

21) випускник університету, 25-річний син цього професора Броніслав;

22) випускник університету, 23-річний син згаданого професора Зигмунт;

23) 18-річний син цього ж професора Казімеж;

24) 19-річний Адам Менсовіч (Adam Mięslowicz), онук професора Соловія, якого забрали разом із його дідом;

25) 63-річний професор доктор Вітольд Новіцький (Witold Nowicki), завідувач кафедри патологічної анатомії Львівського медінституту;

26) 27-річний син цього професора Єжи, доктор медичних наук, асистент кафедри гігієни Львівського медінституту;

27) 60-річний професор доктор Тадеуш Островський (Tadeusz Ostrowski), завідувач кафедри хірургії Львівського медінституту;

28) 59-річна дружина цього професора Ядвіга;

29) 60-річний професор доктор Станіслав Пілат (Stanisław Pilat), завідувач кафедри технології нафти і природних газів Львівської політехніки;

30) 67-річний професор клініки педіатрії Львівського медінституту доктор Станіслав Прогульський (Stanisław Progulski);

31) 29-річний син професора, інженер-електрик і фотограф Анджей (Andrzej);

32) 40-річна Марія Рейманова (Reymanowa), медсестра соціального страхування, яку забрали з квартири професора Островського;

33) 74-річний керівник клініки внутрішніх хвороб Львівського медінституту, почесний професор Роман Ренцький (Rencki);

34) 69-річний керівник відділення хірургії єврейського шпиталю у Львові доктор медицини Станіслав Руфф (Ruff), якого забрали з квартири професора Островського;

35) 30-річний син доктора Руффа інженер Адам Руфф;

36) 55-річна Ганна Руфф (Руффова), дружина доктора Руффа;

37) 70-річний професор доктор Влодзімеж Серадзький (Sieradzki), завідувач кафедри судової медицини Львівського медінституту, ректор Львівського університету в 1924–1925 рр.;

38) 82-річний ординатор відділу акушерства і гінекології Загального шпиталю у Львові професор доктор Адам Соловій (Solowij);

39) 57-річний завідувач кафедри математики факультету наземної і водної інженерії Львівської політехніки Влодзімеж Стожек (Stożek);

40) 44-річний доктор права Тадеуш Тапковський (Tapkowski), якого забрали з квартири професора Добжанецького;

41) 59-річний завідувач кафедри стоматології Львівського медінституту професор доктор Антоні Цешинський (Antoni Cieszyński).

Крім них, 5 липня 1941 р. були страчені 34-річна вчителька англійської мови Катажина (Kathy) Демко, яку забрали з квартири професора Т. Островського, і 49-річний завідувач кафедри акушерства і гінекології міського Загального шпиталю доктор Станіслав Мончевський (Mączewski). 12 липня були вбиті викладачі Інституту радянської торгівлі (колишньої польської Академії зовнішньої торгівлі) 53-річний професор і доктор економіки Генрик Коровіч (Korowicz) й 51-річний професор математики доктор Станіслав Рузевіч (Ruziewicz)⁴².

Після того керівники нацистських органів безпеки вирішили долю К. Бартеля, якого не допитували й щодо якого не відбулося ніякого суду. Під час відбування арешту у в'язниці на вул. Пельчинській (нині вул. Дмитра Вітовського) ставлення співробітників німецької поліції до Бартеля було відносно ліберальним: йому дозволили отримувати обіди з дому, писати і отримувати листи від

⁴² Spis aresztowanych profesorów wyższych uczelni lwowskich z rodzinami i współmieszkańcami zamordowanych przez hitlerowców we Lwowie w lipcu 1941 r. // *Albert Z. Każn profesorów lwowskich...* // *Zygmunt Albert*. – S.189–191.

дружини. Однак після переведення обох їх до в'язниці на вул. Лонцького 21 липня йому запропонували співпрацювати з окупаційною адміністрацією, але він відмовився від цієї пропозиції. Побутує думка, що йому запропонували очолити “маріонетковий польський уряд” й з цією метою з ним зустрівся Г. Гімmlер, але після відмови колишнього прем'єр-міністра Польщі від співробітництва з нацистами його розстріляли за особистим наказом райхсфюрера СС. У кожному разі 21 липня ставлення до нього у в'язниці змінилося на гірше, що серед іншого проявилось у вживанні щодо нього тавра “прислужник жидокомуни”, але обіди він, як і раніше, міг отримувати з дому. У підсумку 26 липня 59-річний завідувач кафедри геометрії Львівської політехніки, професор доктор Казімеж Бартель був розстріляний у згаданій тюрмі на Лонцького⁴³.

За наказом від 5 жовтня 1943 р. знищити докази нацистських злочинів повинна була укомплектована зі вцілілих у гетто євреїв спеціальна команда № 1005 (Sonderkommando 1005) німецької поліції безпеки і служби безпеки у Львові, яку очолював гауптштурмфюрер СС Вальтер Шаллок (Schallock) і яку її німецькі керівники й самі учасники між собою називали “бригадою смерті”. 8 жовтня вона викопала залишки трупів польських професорів і спалила їх на території табору спецкоманди у Кривчицькому лісі. Характерно, що місце, де покоїлися залишки тіл польських вчених, показав унтерштурмфюрер СС К. Ставіцькі, що підтвердило факт його участі або принаймні присутності під час їх розстрілу в липні 1941 р. У наступні дні спеціальні т. зв. попільні колони (Aschkolonne) просіяли попіл, а т. зв. розсипні колони (Streukolonne) розвіяли його по навколишніх полях⁴⁴.

Після війни учасник спецкоманди Едмунд Черня детально описав, як усе це відбулося. З його слів, того вечора на вул. Бу-

⁴³ *Weinstein J. Dokumenty w sprawie zamordowania przez Gestapo b. premiera Prof. Kazimierza Bartla / J. Weinstein // Zeszyty Historyczne. – 1967. – Nr 93; List Antoniego Stefanowicza z 7 lipca 1981 r. w sprawie pobytu Kazimierza Bartla w więzieniu w lipcu 1941 r. // Albert Z. Kaźń profesorów lwowskich... // Zygmunt Albert. – S. 346–347.*

⁴⁴ Див. повідомлення Надзвичайної державної комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників на території Львівської області: Державний архів Львівської області (ДАЛО). – Ф. П-3 – Львівський обласний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 1. – Спр. 278. – Арк. 39 зв.

лецькій біля Вулецьких пагорбів “вночі під’їхали три щільно закриті автомашини”, в одній з яких їхали 20 людей з “бригади смерті”, в другій – шеф команди з іншими німецькими співробітниками поліції безпеки й третя була порожньою. З допомогою рефлекторів було освітлено площу поховань, на якій розшукали могилу львівських учених. З допомогою гаків трупи витягнули з ями й закинули до порожньої вантажної машини, що приїхала порожньою. Відтак німецькі офіцери особисто ретельно перевірили, чи не залишились на місці будь-які кістки, документи вбитих чи інші докази скоєння злочину. Після цього “смертники” засипали яму, зрівняли могилу із землею й посадили на ній траву. Учасник спецкоманди згадував: “В таборі шеф зняв з трупів всі цінності, і носії віднесли трупи до штабелю”. З його слів, “під час кидання трупів в багаття випадково викопали папери” й укладачі встигли прочитати прізвища професорів Островського та Стожека, але “більше документів прочитати не можна було, бо гестапівська охорона підійшла ближче”. Після обливання бензином й спалення трупів “попільна колона” просіяла попіл через спеціальні сита з метою виявлення коронок золотих зубів, перстенів та медальйонів і залишки кісток пропустила через бетонозмішувальну машину, що перетерла їх на порошок⁴⁵.

Таким був завершальний акт трагедії, сценаристами і режисерами якої були керівні діячі нацистських поліційних структур й головними жертвами якої були ні в чому невинні люди, розстріляні без офіційного висунення звинувачення, суду й слідства, що однозначно дає підстави кваліфікувати їх розстріли як нічим не виправданий кривавий злочин, скоєний функціонерами гітлерівського окупаційного режиму у Львові.

⁴⁵ Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників (1941–1944). Збірник документів і матеріалів. – Львів: Вільна Україна, 1949. – С. 77–78. Знищення масових могил й доказів вбивств польських учених описав у своїх споминах також інший “чорнороб” спецкоманди Леон Велічкер: *Wieliczker L. Brygada śmierci / Leon Wieliczker*. – Łódź, 1946.

Розслідування обставин нацистського злочину

Тривалий час про вбивства польських інтелектуалів нічого не знав навіть польський еміграційний уряд. Тільки у серпні 1941 р. розвідка збройного підпілля Армії Крайової (АК) дізналася, що у Львові польських “професорів заарештувало гестапо”⁴⁶. До уряду Польщі інформація про нацистські розстріли дійшла із запізненням у два місяці. У датованому початком вересня повідомленні департаменту преси та інформації делегатури польського уряду на край про події протягом 16–31 серпня 1941 р. констатовано: “Німецький терор. Львів. Німці заарештували всіх професорів університету та політехніки. Після цього їх поступово звільнювано. Розстріляно проф. політ[ехніки] Казімежа Бартеля та Пілата”. Згадано, що інші нібито ще залишаються у в’язниці⁴⁷. Після того, як польський еміграційний уряд повідомив уряди інших країн про арешти польських професорів, про це швидко дізналися у світі. Вже 27 серпня 1941 р. першу згадку про них опубліковано в повідомленні газети “Нью-Йорк Таймс” (“New York Times”): “Згідно з інформацією, отриманою польським урядом у Лондоні, гестапо розстріляло у Львові проф. Казімежа Бартеля, колишнього прем’єра Польщі й видатного вченого. 60 професорів Львівського університету та політехніки, де викладав проф. Бартель, були заарештовані й про їх подальшу долю нічого невідомо...”⁴⁸.

У наступні місяці в Галичині далі не було нічого достовірно відомо про те, що сталося з представниками польської інтелігенції у ту зловісну липневу ніч ані протягом німецького військового управління у галицькому регіоні, ані після його включення у подальші місяці як 5-ї адміністративно-територіальної одиниці (Дистрикту Галичина) до Генеральної губернії. На запити членів родин про долю їхніх рідних та близьких вони отримували стереотипну відповідь від

⁴⁶ AAN. – Sygn.203 – Armija Krajowa (AK)/XV-34.

⁴⁷ Tam że. – Sygn. 202 – Delegatura Rządu Rzeczypospolitej na Kraj/III/8. – Т. 1. – К. 48.

⁴⁸ New York Times. – New York, 27 August 1941.

керівників команди поліції безпеки і СД Дистрикту Галичина: команду створено 1 серпня 1941 р. і її співробітникам та керівництву нічого невідомо про польських вчених, котрі щезли безвісти у липні⁴⁹. Незабаром після цього зацікавлення долею польських вчених Львова, які зникли невідомо куди, виявили у Ватикані. 26 травня 1942 р. папський нунцій Цезар Орсеніго звернувся до держсекретаря Міністерства закордонних справ (МЗС) Німеччини Ернста цу Вайцзеккера з проханням з'ясувати долю цих людей, прізвища яких він назвав. На це він отримав відповідь, що такий запит не має формальних підстав, оскільки серед цих людей не було духовних осіб (що було неправдою, оскільки серед затриманих у Львові представників польської інтелігенції був також ксьондз Владислав Коморніцький). Сам же Вайцзеккер, однак, дізнався від керівництва поліції безпеки і СД про трагічну долю вчених, про що свідчило дописане на документі його рукою слово “liquidiert” (“ліквідовані”)⁵⁰.

Конкретну інформацію про вбивство польських професорів у Львові вперше взнала мистецтвознавець, колишня завідувач кафедри історії мистецтва Львівського університету, представниця відомої у Польщі давньої шляхетської родини графиня Кароліна Лянцкоронська (повні ім'я та прізвище – Кароліна Марія Аделаїда Франциска Ксавера Малгожата Едіна графиня Ланцкоронська гербу Задора). На прохання краківських науковців у вересні 1941 р. вона безуспішно намагалася дізнатися про долю зниклих учених Львова. Згідно з її споминами, з метою з'ясування цього питання за дорученням Головної Ради Опіки у Кракові (центрального польського харитативного органу в Генеральній губернії) вона прибула до м. Станіслав. Там у січні 1942 р. про факт розстрілу польських інтелектуалів їй уперше повідомив німецький прокурор Роттер, після того її викликав на допит керівник німецької прикордонної поліції у

⁴⁹ Див. наприклад: *Pismo szefa Siherheitspolizei z 15 wżeśnia 1941 r. w sprawie Kazimieža Bartla // Albert Z. Kaźń profesorów lwowskich... // Zygmunt Albert.* – S. 200–201.

⁵⁰ *Nuntius Orsenigo bestätigt Intervention des Vatikans im Jahre 1942 – Zu spät und erfolglos // Die Welt.* – Hamburg, den 2. August 1968. – S. 3; *Drei Wochen nach Besuch der Apostolische Nuntius in Berlin // Die Welt.* – Hamburg, den 3. August 1968. – S. 4.

цьому місті Г. Крюгер й 12 травня 1942 р. її заарештували. Крюгер під час її допиту, впевнений у майбутній страті цієї жінки, повідомив, що її депортують до нацистського концтабору в м. Равенсбрюк й визнав, що брав участь у вбивстві львівських професорів*. Про факт цього зізнання Лянцкоронська пізніше згадала під час допиту В. Кучманном, котрий як особистий ворог Крюгера доніс на нього своїм зверхникам, унаслідок чого той перебував під слідством. Після цього у серпні 1942 р. Крюгера викликали до Берліна й заарештували за розголошення “державної таємниці”, у червні 1943 р. амністували, але у грудні 1943 р. за особистим наказом Г. Гіммлера понизили у службовому ранзі до унтерштурмфюрера СС⁵¹.

Незадовго до арешту 3 квітня 1942 р. К. Лянцкоронська була у Варшаві й зустрічалася з командувачем АК генералом Тадеушем Бур-Коморовським, у розмові з яким розповіла про страту польських учених нацистами. Про факт вбивства співробітниками гітлерівських органів безпеки незабаром стало відомо еміграційному урядові Польщі у Лондоні, про що у подальші місяці повідомлено у кількох звітах польського підпілля. Наприклад, у грудні 1943 р. у спеціальній інформації про цей злочин департаменту інформації і преси делегатури польського уряду було згадано “вбитих німцями львівських професорів” і підтверджено, що більшість із них заарештовано “3 липня 1941 р., тобто безпосередньо після вступу до Львова німецьких військ” й “немає сумніву, що [вони] були вбиті гестапо”⁵².

Більшого розголосу факт убивств польських інтелектуалів набув після того, як у серпні 1944 р. у радянській пресі з’явилися перші

* К. Лянцкоронську депортували до концтабору Равенсбрюк, з якого звільнили у квітні 1945 р. Після війни вона виступила свідком на процесі проти Крюгера, написала спомини й померла у 2002 р. на 104-му році життя.

⁵¹ Niemcy we Lwowie. Zeznanie hrabiny d-r Karoliny Lanckorońskiej // Orzel Biały. – Nr 46–48. – Londyn, 1948; *Lanckorońska K. Wspomnienia wojenne 22.IX.1939–5.IV.1945. Słowo wstępne Lech Kalinowski i Elżbieta Orman / Karolina Lanckorońska.* – Warszawa: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2002. – S. 184, 207–210, 217–220.

⁵² Straty w gronie profesorów lwowskich // AAN. – 202/III/196. – K. 7–8.

повідомлення про злочини нацистів⁵³. Незабаром були підготовлені офіційні висновки про розстріл польських професорів⁵⁴. В акті Львівської обласної комісії про злочини німецько-фашистських загарбників у м. Львові від 1–6 листопада 1944 р. було сказано (в перекладеній з російської мови цитаті максимально збережено зміст оригіналу):

“У ніч на 1 липня 1941 р. німецько-фашистські головорізи арештували одного з найвидатніших спеціалістів, автора багатьох праць з нарисної геометрії, професора політехнічного інституту і громадського діяча Казимира Бартеля – колишнього прем'єр-міністра Польщі і через кілька днів розстріляли його, про що грубо і обурливо повідомили його дружину. У ніч на 4 липня 1941 р. були арештовані: найвидатніший знавець слов'янської літератури професор Бой-Желенський, крупний терапевт професор Ренцький, ректор Львівського університету професор медичної кафедри Серадський, доктор юридичних наук професор кафедри цивільного права Львівського університету Лонгшампс де Берієр, професор кафедри цивільного права, член кодифікаційної комісії Польщі відомий європейський юрист, діяч Гаазького трибуналу Алерганд, відомий професор патологічної анатомії і декан медичного факультету Львівського університету Новицький, видатний професор математики Львівського політехнічного інституту Ломницький, відомий європейський академік-математик Стожек, відомий гінеколог академік Соловій, професор-психіатр Домасевич, професори Віткевіч, Пілат, Вайгель, Островський, Манчевський, Грек, Круковський, Добжанецький, завідуючий кафедрою педіатрії медінституту професор Гроєр Ф. В., Прогульський, Гілярович, Цешинський, Порчинський, Вайгель, Адам Фішер Штрикс, Мунд та інші професори і викладачі учбових закладів міста. Були арештовані також доценти Ауєрбах, Остерн, Чертковер, П'ясецький, асистент фізики Бандер, інженери Блюменталь, Шимон, відомий хірург Руфф. Арештовані професори звозились в гуртожиток Бурса

⁵³ На траурних зборах у Львівському державному університеті // Вільна Україна. Орган Львівського обкому КП(б)У, обласної і міської Рад депутатів трудящих. – Львів, 19 серпня 1944. – С. 2.

⁵⁴ Повідомлення Надзвичайної державної комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників на території Львівської області: ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 278. – Арк. 39 зв.; ДАЛО. – Ф. Р-368 – Державний архів Львівської області. – Оп. 3. – Спр. 133-а. – Арк. 2–5.

Абрагамовичів, у якому містилося гестапо... Комісія вважає доведеним, що німецько-фашистські загарбники в перші дні окупації арештували у Львові та за його межами 64 найбільш відомих діячів науки, техніки, культури, мистецтва в особі професорів і доцентів та інших науковців. Усі вони були розстріляні та закопані в різних місцях. З них 36 осіб розстріляно 4 липня і закопано в одній ямі на гірці біля вулиці Кадетської”⁵⁵.

На підставі цієї інформації 28 грудня в московській газеті “Ізвестія” (“Известия”) опубліковано звіт із висновками про діяльність Державної надзвичайної комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських окупантів у Львівській області від перших до останніх днів німецької окупації Львівщини. Майже одночасно 30 грудня цей звіт опубліковано англійською мовою в газеті “Радянські воєнні новини” № 1047, яку видавало посольство СРСР у Лондоні. В інформації посольства названо організаторів й учасників цих убивств, зокрема, шефа німецької поліції Г. Гіммлера як організатора й спеціальну оперативну команду (Einsatzkommando) нацистських органів безпеки як виконавця. В офіційному бюлетені посольства СРСР у Лондоні “Радянські воєнні новини” від 30 грудня 1944 р. констатовано: “Вже перед зайняттям Львова підрозділи гестапо мали складені за вказівками німецького уряду списки найбільших інтелектуалів, які мали бути знищені [Even before the seizure of Lvov, the Gestapo detachments were in possession of lists, drawn up on the instructions of the German Government, of the most intellectuals, who were to be destroyed]”. Було стверджено, що у вбивствах брали участь “СС [the S.S.]”, “гестапо арештувало [the Gestapo arrested]” цих професорів, “гестапівці вбили [Gestapo men humiliated]”, “німці ескортували [the Germans escort]” й “німці вбили [the Germans had killed]”, “гестапівці ... розстріляли їх [the Gestapo men ... shot them]” тощо⁵⁶.

⁵⁵ Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941–1945). Збірник документів і матеріалів. – Львів: Каменяр, 1968. – С. 142–143; ДАЛО. – Ф. Р-368. – Оп. 3. – Спр. 133-а. – Арк. 2–5.

⁵⁶ The Lvov Evidence. Massacre of Prominent Intellectuals // Soviet War News. Published by the Press Department of the Soviet Embassy in London. – Saturday, December 30, 1944. – No. 1047. – P. 2.

У різдвяному номері “Радянських воєнних новин” було розміщено список 33-х жертв нацистського терору, розстріляних у липні 1941 р. (головно львівських професорів), інформацію про що незабаром опублікували у США та Великій Британії. На підставі цього списку в м. Вроцлав (до якого переселили багатьох поляків зі Львова) встановили пам’ятник із викарбуваними прізвищами вбитих професорів із помилково занесеними до нього прізвищами відомого юриста Мауриція Аллерганда і антрополога доктора Соломона Чертковера – євреїв за національністю, які насправді не були заарештовані й розстріляні у липні 1941 р. (Чертковер працював для Львівської єврейської поліції (служби порядку) (Judische Ordnungsdienst) і для Єврейської Ради – Юденрату (Judenrat), тоді як Аллерганд відмовився від співпраці із гітлерівцями, не погодився очолити Юденрат й залишив у середині 1942 р. щоденник і детальний обширний звіт про перші вісім місяців нацистської окупації Львова⁵⁷). У вже процитованій інформації не було жодної згадки ні про батальйон “Нахтігаль”, ні про його вояків. Про них не згадано також у скуппульозно підготовлених актах радянської Надзвичайної комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських окупантів у Львівській області, результати діяльності якої використано в актах звинувачень Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі.

Очевидно, що якби спецслужби та юристи Радянського Союзу мали навіть найменший доказ участі “Нахтігалью” у знищенні польської наукової еліти Львова, вони, очевидно, згадали би про це і у 1944 р., і пізніше під час Міжнародного військового суду над головними воєнними злочинцями в Нюрнберзі, у процесі роботи якого радянські представники подали кілька документів, котрими звинуватили українських націоналістів у причетності до підготовки нападу гітлерівської Німеччини на Польщу у вересні 1939 р. і на Радянський Союз у червні 1941 р. (передовсім протоколи допитів представників кадрової еліти Абверу генерала Ервіна Лагузена та полковника Ервіна Штольце). Натомість на одному із засідань цього суду 15 лютого 1946 р. у поданому представниками СРСР звіті

⁵⁷ Див.: *Allerhand M., Allerhand L. Zapiski z tamtego świata / Maurycy Allerhand, Leszek Allerhand.* – Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne, 2003.

Надзвичайної державної комісії з розслідування німецьких злочинів на території Львівської області зачитали інформацію, метою якої було довести факт того, що замовники, організатори й виконавці вбивств представників польської інтелігенції у Львові – функціонери карально-поліційних структур нацистської Німеччини. Того дня помічник головного обвинувачувача СРСР на Нюрнберзькому процесі Лев Смірнов зачитував поданий раніше документ “СРСР-6” “Повідомлення Надзвичайної державної комісії «Про зlodіяння німців на території Львівської області»”: “Гестапо заарештувало членів Союзу радянських письменників, авторів численних літературних праць: професора Тадеуша Бой-Желенського, професора Медичного інституту Романа Ренцького, ректора університету, професора судової медицини Владіміра Серадзького, доктора юриспруденції Романа Лонгшам-де-Бер’є із трьома його синами, професора Тадеуша Островського, професора Яна Грека, професора хірургії Генрика Гіляровича”. Далі містилися свідчення Ф. Гроєра, якому вдалося уникнути смерті і який заявив: “Коли 3 липня 1941 року о 12 годині ночі мене заарештували й посадили у вантажну машину, в ній вже були професори Грек, Бой-Желенський ті інші. Нас повезли в дім «Бурса Абрагамовичів». Гестапівці, які вели нас коридором, знущалися над нами, підштовхували прикладами гвинтівок, смикали за волосся та били по голові... Пізніше я бачив, як з гуртожитку «Бурса Абрагамовичів» німці вивели під конвоєм п’ять професорів, четверо з яких несли скривавлений труп убитого німцями при допиті сина відомого хірурга Руффа. Молодий Руфф був також фахівцем. Уся ця група професорів під конвоєм пройшла в напрямку до Кадетської гори. Через 15–20 хвилин я почув залп з гвинтівок у тому напрямку, куди повели професорів”. Свої свідчення надав теж мешканець Львова Б. О. Гольцман, який бачив, як “есе-сівці” привели групу польських учених (серед них чотирьох професорів) у двір будинку № 8 на вул. Артишевського⁵⁸.

З документів Міжнародного військового суду над головними нацистськими воєнними злочинцями, що відбувся в Нюрнберзі, у

⁵⁸ Trial of the Major War criminals... – Vol.VII. – Nuremberg: International Military Tribunal, 1947. – P. 490–492.

СРСР передрукували тільки менше 1/6 судових матеріалів, опублікованих відразу ж після його закінчення англійською та німецькою мовами. З них у виданому в 1958 р. 3-му томі багатотомного видання про Нюрнберзький процес розмістили повідомлення про розстріли польських інтелектуалів, складені на підставі матеріалів діяльності Надзвичайної комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських окупантів у Львівській області. У них, зокрема, зазначено: “Відділи гестапо ще до захоплення Львова мали складені за наказом німецького уряду списки найвидатніших представників інтелігенції, призначених для знищення. Відразу ж після захоплення міста Львова почалися масові арешти й розстріли. Гестапо заарештувало ... (вказано прізвища 38 осіб – А. Б.)”. Було сказано, що “вбивства радянських громадян здійснювалися не випадковими бандитськими групами німецьких офіцерів та солдатів”, а згідно з планами, затвердженими поліцією і СС⁵⁹.

Процитовані документи мають особливо важливе значення, оскільки є кращим доказом безпідставності приписування Радянським Союзом причетності “Нахтігалю” до нацистських злочинів у липні 1941 р. у Львові. На процесі над головними воєнними злочинцями у Нюрнберзі було сказано про “гестапівців” без перерахування винуватців поіменно і зацитований документ був доказом у справі звинувачення загалом СС як організації й нацистських органів безпеки. Відтак у висновку Нюрнберзького трибуналу винними у вбивстві професорів назвали каральні відділи поліції безпеки Райху і тривалий час ці злочини більше нікому не інкримінували.

Інформацію про організацію й скоєння вбивств польських учених відділом співробітників оперативної команди німецької поліції безпеки і служби безпеки підтверджують також інші джерела воєнного періоду, в яких, однак, крім достовірної міститься недостовірною інформація. Одне із них – свідчення колишнього учасника спецкоманди № 1005, котрий, розповідаючи про знищення доказів

⁵⁹ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов в семи томах. – Т. 3. – М.: Юридическая литература, 1958. – С. 43–45. Для порівняння див.: Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. В 8 т. – Т. 5. – М.: Юридическая литература, 1991. – С. 118–119.

нацистських злочинів, окрім правдоподібних даних повідомив інформацію, що викликає сумніви. У його свідченні, зокрема, не відповідало дійсності твердження про те, нібито К. Бартеля розстріляли 4 липня разом із іншими представниками польської інтелігенції, а на місці страти знайшли особисті речі Бартеля⁶⁰ (вони не могли там бути, оскільки його розстріляли вночі 25 липня у тюрмі на Лонцького або, згідно з іншою інформацією, на Янівських пісках).

Ще сумнівнішим джерелом є щоденник тогочасного жителя Львова Яцека Вільчура. Деякі твердження в його щоденнику були предметом для спекуляцій та звинувачень окремих польських памфлетистів (Александра Кормана, Едварда Пруса та інших). Згаданий автор, зокрема, назвав організаторів вбивств “пташниками”, мотивуючи вживання цього терміна тим, що на їхніх машинах було зображено птахів. Вільчур, однак, жодним словом не згадав про зображення солов’їв або про вояків батальйону “Нахтігаль” як виконавців цих розстрілів (цілком вірогідно, що автор згаданого щоденника, якому в липні 1941 р. було тільки 15 років, у ті дні побачив просто-напросто різні форми орла зі свастикою – офіційної військової відзнаки Вермахту). Загалом свідчення Вільчура, що містять часто суперечливу інформацію, сумнівні щодо їх вірогідності й правдивості (мимоволі навіть складається враження, що оригінал щоденника був істотно “підкорегований” як автором, так і редакторами у версії для друку). Зокрема, Вільчур занотував, що “ці німці мають список із прізвищами й адресами”, але відразу ж після цього додав, нібито “крім того українці допомагають їм з інформацією”. Проте виникає цілком очевидний сумнів щодо правдивості цих слів, оскільки співробітники нацистських органів безпеки, подібно до своїх “більшовицьких колег”, під час скоєння вбивств не практикували присутність місцевих жителів. Очевидно, якщо співробітники каральної групи мали списки з точними даними про людей, яких вони затримували й страчували, в них не було жодної потреби послуговуватися допомогою місцевих українців, котрі відтак могли би бути свідками організації вбивств й в разі поразки Райху у війні свідчити проти вбивць на суді.

⁶⁰ Боротьба трудящих Львівщини... – С. 77.

У щоденнику після визнання факту того, що організаторами вбивств були німці зі спецкоманди німецької поліції, було згадано, нібито серед вояків карального підрозділу було “більше всього українців” й “українці та німці зі спеціальної групи вбивають людей у різних частинах міста”. Однак, критично аналізуючи деякі твердження цього учасника подій, потрібно враховувати деякі принципові застереження. По-перше, неперевірена цим автором й непідтверджена іншими джерелами інформація або почуті ним десь чутки не можуть бути переконливим доказом. По-друге, він не приховував своєї антипатії до українських націоналістів й української допоміжної поліції у структурі німецької поліції, що серед іншого зумовлювалося його негативним досвідом з українською поліцією. По-третє, обов’язково треба брати до уваги й те, що іншою інформацією Вільчур спростував сам себе в записі про події від 9 липня 1941 р., у якому однозначно назвав виконавцями вбивств у Львові спецкоманду німецької поліції⁶¹:

“Німці зайняли тюремні приміщення на вулицях Лонцького, Замарстинівській, Казімежівській. До будинку на вулиці Пельчинській звозять учителів, письменників, офіцерів. У Львові діє якась спеціальна група, яка не вбиває звичайних євреїв або звичайних поляків. Ті німці мають список із прізвищами та адресами... Усіх заарештованих звозять спочатку до себе, потім на єврейський цвинтар на вулиці Янівській. Розстрілює їх спеціальна група... Ті німці ходять у зеленуватих мундирах, а в деяких на манжетах рукавів вшиті чорні смужки. Є також і такі, які мають нашиті літери “SS”, а крім них інші без жодних відзнак... Ставлять людей під пісочним пагорбом, а німці стріляють в них з карабінів і автоматів. Після кожної черги пострілів офіцер або підстаршина, який командує екзекуцією, підходить до людей, які лежать, й кожному стріляє ще й у голову. Найгірше тим, кого вбивають у приміщеннях поліції та спеціальних груп. Тих перед смертю ще й б’ють”⁶².

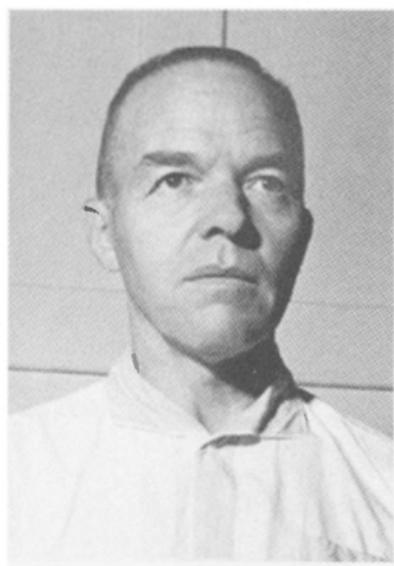
⁶¹ Критику виданого у Польщі щоденника Я. Вільчура див. також у книзі: *Kalba M. Nachtigal. Ukraiński Batalion 1941 r. / Myrosław Kalba.* – Detroit–Lwów: Wydawnictwo Drużyny Ukraińskich Nacjonalistów, 1995. – S. 106–109.

⁶² *Wilczur J. Do nieba nie można od razu / Jacek Wilczur.* – Warszawa: Książka i Wiedza, 1961. – S. 22–24.

Домисли про причетність українців до вбивств польських учених не підтверджують також радянські документи включно до 1958 р. Зокрема, від кінця 1944 р. співробітники більшовицьких органів безпеки затримали й допитували кількох вояків батальйону “Нахтігаль”, які згодом обіймали командні посади в УПА – Олександра Луцького, Віктора Харківа, Володимира Павлика, Омеляна Польового. У 1944–1946 рр. після тривалих допитів слідчими їх було засуджено, а саме Луцького до смертної кари, а всіх інших – до тривалого ув’язнення за участь у боротьбі УПА проти Радянського Союзу. Нині архівні кримінальні справи на них зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України у Києві (ГДА СБУ). У жодній із вказаних кримінальних справ не було жодних згадок про участь батальйону “Нахтігаль” у вбивствах мирного населення, хоча радянські слідчі повинні були б з’ясувати про причетність підсудних саме до таких злочинів⁶³.

⁶³ ГДА СБУ. – Ф. 5 – Кримінальні справи на nereабілітованих осіб. – Спр. 67418. – Т. 1–2; Ф. 6 – Кримінальні справи на реабілітованих осіб. – Спр. П-36445; Спр. П-212513.

**Головні організатори вбивств польських учених Львова у липні 1941 р.
і причетні до їх скоєння співробітники нацистських органів безпеки**

Отто Раш

Карл Ебергард Шьонгарт

**Курт Ставіцький
(довоєнне фото)**

**Фелікс Ландау
(повоєнне фото)**

**Вальтер Кучманн
(повоєнне фото)**

Пітер Ментен

Фелікс Ландау (третій зліва) зі співробітниками одного з відділів Оперативної команди "Б" (згодом "Ц") після прибуття до Галичини. Початок липня 1941 р.

**Вбиті польські вчені, а також члени їх родин –
жертви нацистського терору**

**Професор
Каспер Вайгель**

**Магістр права
Юзеф Вайгель**

**Професор
Казімеж Ветуляні**

**Професор
Роман Віткєвіч**

**Професор
Едвард Гамерський**

**Професор
Генрик Гіляровіч**

**Доцент
Єжи Гжєндзєльський**

**Професор
Ян Грек**

**Марія Грек, дружина
професора Яна Грека**

Професор
Владислав
Добжанецький

Професор Тадеуш
Желенський (псевдо
Бой-Желенський)

Ксьондз Владислав
Коморніцький

Професор
Влодзімеж
Круковський

Професор
Антоні Ломніцький

Професор
Роман
Лонгшам де Бер'є

Броніслав
Лонгшам де Бер'є

Зигмунт
Лонгшам де Бер'є

Казімеж
Лонгшам де Бер'є

Адам Менсовіч

**Професор
Вітольд Новіцький**

**Доктор медицини
Єжи Новіцький**

**Професор
Тадеуш Островський**

**Ядвіга Островська,
дружина професора
Тадеуша Островського**

**Професор
Станіслав Пілат**

**Професор Станіслав
Прогульський**

**Інженер Анджей
Прогульський**

**Професор
Роман Ренцький**

**Професор
Влодзімеж
Сєрадський**

**Професор
Адам Соловій**

**Професор
Влодзімеж Стожек**

**Професор
Антоні Цєшинський**

**Доцент
Станіслав Мончевський**

**Професор
Станіслав Рузевіч**

**Професор
Казімеж Бартель**

**Місце вбивства
польських учених
на Вулецьких пагорбах**

**Будинок колишньої Бурси Абрагамовича (показано пунктирною стрілкою),
де співробітники нацистського карального підрозділу допитували польських
учених, розстріляних згодом на Вулецьких пагорбах (показано стрілкою)**

Начальник Управління КДБ УРСР
у Львівській області полковник
(згодом генерал-майор)
Володимир Шевченко

Теодор Оберлендер – головний
фігурант сфабрикованої КДБ СРСР
справи зі звинувачення батальйону
“Нахтігаль” у вбивствах польських
професорів

Комитет государственной безопасности
при Совете Министров СССР

Управление

Сектор 2-й

Нахтигаль

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ДЕЛО № 8

Разная переписка

по линии безопасности

в отношении лиц КДБ СССР

Переписка с органами безопасности

по линии безопасности

в отношении лиц КДБ СССР

Сектор 2-й

Начато *26 ноября 1959 г.*

Закончено *6 января 1961 г.*

№ *288* “ *листах.*

1 4 3 1964 том № 5

Титульна сторінка справи
з документами про підготовку у
1959–1960 рр. органами безпеки
УРСР та СРСР обвинувачення
проти Т. Оберлендера
та батальйону “Нахтігаль”

Справа проти Теодора Оберлендера і батальйону “Нахтігаль” у СРСР: фальсифікація доказів

Перші повоєнні роки у світі супроводжувалися кампаніями оприлюднення інформації про воєнні злочини й осудженням причетних до їх скоєння осіб. Однак непокараними так і залишилися масові злочини НКВС, серед них і розстріли поляків у Катині й Харкові, а також українців і поляків в інших містах Західних Білорусі й України у 1940–1941 рр., які радянські установи приписували нацистам. Радянський Союз був зацікавлений у приховуванні правди про справжніх виконавців цих убивств, оскільки після краху Третього Райху поширення правди про ці злочини могло сприяти виникненню в очах поляків з СРСР образу “ворога № 1”. 3 березня 1959 р. тогочасний голова КДБ СРСР Александр Шелєпін поінформував Хрущова: “Усього за рішеннями спеціальної трійки НКВС СРСР було розстріляно 21 857 осіб, із них: у Катинському лісі (Смоленська область) 4 421 людина, у Старобельському таборі поблизу Харкова 3 820 осіб, в Осташковському таборі (Калінінська область) 6 311 осіб і 7 305 осіб були розстріляні в інших таборах і тюрмах Західної України і Західної Білорусії”. Керівник КДБ констатував, що “стосовно розстріляних у Катинському лісі є офіційна версія, підтверджена проведенням за ініціативою радянських органів влади у 1944 році розслідуванням [спеціальної] комісії”. З метою уникнути непотрібного для Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) розголосу про скоєний злочин, організатори і виконавці якого тоді ще були живими, він порадив знищити архівні справи на розстріляних осіб й уникати “розконспірації проведеної операції з усіма небажаними для нашої держави наслідками”⁶⁴.

⁶⁴ Особая папка. Совершенно секретно. Товарищу Хрущеву Н. С. Председатель Комитета Государственной Безопасности при Совете Министров СССР А. Шелепин 3 марта 1959 года. н. 632-сч // Российский государственный архив социально-политической истории в Москве (РГАСПИ). – Ф. 17 – Центральный комитет КПСС (ЦК КПСС) (1898, 1903–1991). – Оп. 166. – Д. 621. – Л. 128–129.

За півроку після того, коли керівник КДБ СРСР наказав знищити справи, що були доказами скоєних злочинів НКВС у Катині, відбулася фабрикація “офіційної версії” іншої справи, метою якої було приписати сформованому з українських націоналістів у складі Вермахту батальйону “Нахтігалю” злочини, насправді скоєні німецькими карально-поліційними відділами. Серед іншого ця акція була зумовлена внутрішньополітичними і зовнішньополітичними обставинами. По-перше, на той час після спричиненої “хрущовською відлигою” амністії в Західну Україну із заслання й таборів ГУЛАГу повернулися тисячі колишніх членів ОУН і вояків УПА. Багато з них, незважаючи на загрозу арештів “за поширення антирадянської агітації та пропаганди”, поширювали інформацію про діяльність націоналістичного підпілля й повстанських формувань у 1940-х роках і критикували комуністичний режим. Щоб не допустити популяризації цієї інформації, радянські органи безпеки в Західній Україні розгорнули активну пропагандистську кампанію, метою якої було формування негативного образу “українських буржуазних націоналістів” серед місцевих жителів. По-друге, після смерті Й. Сталіна “країнами соцтабору” прокотилася хвиля стихійних протестів, що розпочалася у Східній Німеччині й закінчилася повстанням 1956 р. в Угорщині, криваво придушеним радянськими військами. Хоч на той час хвиля протестів дещо спала, за умов “холодної війни” між країнами Заходу і СРСР для Радянського Союзу цілком реальною загрозою була можливість виникнення спільного фронту поневолених народів. Українські антикомуністи (після російських) залишалися найбільшою національною групою серед інших національних політичних еміграцій і саме тому керівництво КДБ докладало всіх зусиль, щоб зашкодити створенню поза межами СРСР альянсу правих сил під егідою Антибільшовицького Блоку Народів (АБН) або будь-якої іншої міжнародної організації політичних емігрантів. Щоб не допустити такого об’єднання єдиного антикомуністичного фронту, КДБ СРСР видавав великими накладками брошури й невеликі за обсягом книги російською та іншими мовами, метою котрих було формувати негативний стереотип українських націоналістів головним чином серед росіян,

поляків і євреїв – як громадян СРСР, так і емігрантів та громадян інших держав. Метою цієї кампанії було сприяти витворенню в історичній пам'яті поляків із членів ОУН–М і ОУН–Б образу “ворога № 2” в роки Другої світової війни після нацистської Німеччини, котру трактували як їх “ворога № 1” у той період.

Були й інші причини для організації політичної кампанії з метою компрометації батальйону “Нахтігаль”. На той час восени 1959 р. керівництво КДБ СРСР санкціонувало вбивство Степана Бандери. Очевидно, що у зв'язку з цим у західній пресі могли би виникнути непотрібний для СРСР резонанс, з'явитися публікації про “руку Москви” й поширитися звинувачення його спецслужб у вбивстві лідера українських націоналістів. Саме тому скандал із вигаданою інформацією про участь батальйону “Нахтігаль” у розстрілах групи представників польської інтелігенції та євреїв заздалегідь був організований співробітниками КДБ як контрзахід у відповідь на можливе звинувачення органів безпеки Радянського Союзу у вбивстві С. Бандери і на можливу появу в західній пресі інформації про розстріли політв'язнів співробітниками НКВС у Львові та інших містах Галичини. Іншими словами, головною метою гучної пропагандистської кампанії було приписати вбивства НКВС нацистам і батальйону “Нахтігаль”, розстріли польських професорів – батальйону “Нахтігаль”, а вбивство С. Бандери – неонацистам нібито за те, що він “забагато знав про їх справи”. Кампанію започаткували у СРСР і поширили на залежні від нього Німецьку Демократичну Республіку (НДР) і Польську Народну Республіку (ПНР), де до осені 1959 р. у працях з історії Польщі періоду Другої світової війни також не було згадок про причетність батальйону “Нахтігаль” до вбивств польських професорів у Львові⁶⁵.

Першим об'єктом для звинувачень у кампанії інкримінації злочинів воякам батальйону “Нахтігаль” був обраний Теодор Оберлендер (Oberländer) – колишній заступник командира цього батальйону з політичних питань (політичний радник) улітку 1941 р. Однак,

⁶⁵ Див. наприклад: *Cyprian T., Sawicki J. Nie oszczędzać Polski / Tadeusz Cyprian, Jerzy Sawicki.* – Warszawa: Iskra, 1959; *Cyprian T., Sawicki J. Nazi Rule in Poland 1939–1945. Translation by Edward Rothert / Tadeusz Cyprian, Jerzy Sawicki.* – Warsaw: Polonia Pub.House, 1961.

очевидно, що в СРСР невдоволення спричинили не стільки його військове минуле й міфічні злочини “Нахтігалю”, скільки його воєнна й особливо повоєнна політична діяльність у 1950-х роках у період розгортання “холодної війни” між Радянським Союзом і країнами Заходу. Теодор (повне ім'я Теодор Еріх Ернст Еміль Отто) Оберлендер, який був спеціалістом із дослідження Сходу (Ostforschung), ніколи не приховував своїх антикомуністичних переконань. У 1933–1937 рр. він був керівним діячем Союзу німців Сходу (Bund Deutscher Osten), що займався справами етнічних німців із країн Східної Європи, які після 1918 р. проживали в Німеччині. Від листопада 1940 р. працював у Бюро Абверу в Кракові (Abwehrstelle Krakau). Був за сумісництвом професором Гданської політехніки й Кенігсберзького університету. Фаховий експерт зі східноєвропейських питань у Німеччині в період перебування при владі нацистів, Оберлендер був відомий завдяки послідовним антикомуністичним поглядам й критиці гітлерівської лінії окупаційної політики на Сході Європи у 1941–1943 рр., що відображалось у його меморандумах із пропозиціями зміни цієї політики, пересланих владним установам Третього Райху⁶⁶. Після війни й створення ФРН він стримував вивезення до СРСР політичних біженців, які у воєнні роки співпрацювали з німецькими інстанціями або боролися проти більшовицького режиму й не бажали виїжджати до Радянського Союзу, владні органи якого домагалися їхньої видачі⁶⁷. Від 1953 р. він, зокрема, працював федеральним міністром у справах переміщених осіб, біженців та жертв війни у другому та третьому кабінетах канцлера Конрада Аденауера й був депутатом парламенту ФРН (Бундестагу)⁶⁸.

⁶⁶ *Oberländer T.* Der Osten und die deutsche Wehrmacht: sechs Denkschriften aus den Jahren 1941–43 gegen die NS-Kolonialthese. Hrsg. von der Zeitgeschichtlichen Forschungsstelle Ingolstadt (Zeitgeschichtliche Bibliothek; Bd.2) / *Theodor Oberländer.* – Asendorf: Mut-Verlag, 1999.

⁶⁷ Див.: *Bayern und sein Flüchtlingsproblem.* – München, 1953; *Die Überwindung der deutschen Not.* – Darmstadt, 1954; *Das Weltflüchtlingsproblem: Ein Vortrag gehalten vor dem Rhein-Ruhr-Club am 8. Mai 1959.* Sonderausg. des Arbeits- u. Sozialministers des Landes Nordrhein-Westfalen. – Bonn: Bundesministerium f. Vertriebene, Flüchtlinge u. Kriegsgeschädigte, 1959.

⁶⁸ Про політичний фон кампанії проти Т. Оберлендера див.: *Lemke M.* Kampagnen gegen Bonn. Die Systemkrise der DDR und die Westpropaganda der SED 1960–1963 / *Michael Lemke* // *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte.* – H. 41. – München, 1993. – S. 164.

Саме тому в СРСР у період “холодної війни” головним об’єктом для звинувачень у скоєнні вбивств було обрано Т. Оберлендера, якого заодно звинуватили в замовленні вбивства Степана Бандери, котрого він нібито знищив як єдиного свідка у справі “злочинів” батальйону “Нахтігаль” у Львові⁶⁹. Ця теза була основною квінтесенцією документального сюжету кіножурналу “Свідок”, головним консультантом якого виступив член Компартії Німеччини від 1920 р., член Політбюро Центрального комітету Соціалістичної єдиної партії Німеччини й професор Берлінського університету Альберт Норден. 22 жовтня 1959 р. на прес-конференції для німецьких та іноземних газет він заявив, що українські націоналісти з батальйону “Нахтігаль” нібито від 1 до 6 липня 1941 р. вбили у Львові 3000 поляків і євреїв⁷⁰. 30 жовтня студія “ДЕФА” презентувала цей сюжет у Східному Берліні (згодом протягом січня–квітня повідомлення про справу Оберлендера були відзняті в інших номерах цього кіножурналу, а саме у № 7, 8, 12, 14, 23, 35)⁷¹. Ця неправда набула розповсюдження в памфлетах, опублікованих із метою поширення “чорного піару” проти батальйону “Нахтігаль”. Насправді Бандера 3 і 4 липня 1941 р. узагалі не був у Львові, оскільки його допитували представники німецької адміністрації Генеральної губернії у Кракові (державний підсекретар Ернст Кундт, полковник Альфред Бізанц та представник Абверу Ріхард Фель)⁷², невдовзі помістили під “домашній арешт” і пізніше до тюрми у Берліні й згодом депортували

⁶⁹ Красная звезда. Военно-прессовый орган министерства обороны СССР. – 3 октября 1959. – № 223; 20 октября 1959. – № 240; *Беляев В.* Тайное всегда станет явным / *В. Беляев* // Литературная газета. – М., 24 октября 1959; Neues Deutschland. – Nr 288. – Berlin, den 19. Oktober 1959.

⁷⁰ *Чередниченко В.П.* Націоналізм проти нації... / *В.П. Чередниченко*. – С. 94.

⁷¹ Der Augenzeuge. – B 88 / 1959. – Produktion: DEFA-Studio für Wochenschau und Dokumentarfilme, Berlin/Ost [DEFA]. – Kinostart: 30.10.1959 // Bundesarchiv-Filmarchiv, Berlin; Fritz Bauer Institut – Cinematographie des Holocaust. – ID FBW003322. – Wochenschau; Land/Jahr: DDR, 1959; *Jordan G.* “Der Augenzeuge” // *Jordan G., Schenk R.* (Hg.). Schwarzweiß und Farbe. DEFA-Dokumentarfilme 1946-92 / *Günter Jordan, Ralf Schenk*. – Berlin: Filmmuseum Potsdam & Jovis, 1996.

⁷² Geheim. Niederschrift über die Rücksprache mit Mitgliedern der ukrainischen Nationalkomitees und Stepan Bandera vom 3.7.1941 // The Hoover Institution of War, Revolution and Peace in Stanford. – NSDAP Hauptarchiv. – Roll 52; Archiv des Institutes für Zeitgeschichte in München (IfZ). – MA-743.

до концтабору Саксенгаузен співробітники нацистських органів безпеки (СД), а 15 жовтня 1959 р. його вбив агент радянських органів безпеки Богдан Сташинський⁷³.

Головним автором версії про участь батальйону “Нахтігаль” у вбивствах цивільних жителів Львова та інших міст Галичини в липні 1941 р. був заступник начальника 2-го управління КДБ СРСР Федір Щербак. Саме за його вказівками у рамках підготовки до кампанії дезінформації проти Т. Оберлендера та згаданого батальйону працівники КДБ пришвидшеними темпами зібрали матеріали і свідчення для обґрунтування тези про причетність цієї військової частини до злочинів нацистських карально-поліційних відділів у Львові. 2 жовтня Щербак переслав 2-му управлінню КДБ УРСР вказівку щодо збору матеріалів про участь Оберлендера та батальйону “Нахтігаль” в організації масового знищення цивільного населення у Львові в липні 1941 р.⁷⁴ 6 жовтня 2-ге управління КДБ УРСР отримало другу вказівку про це ж від Щербака⁷⁵.

Після цього відповідне розпорядження отримав начальник Управління КДБ при Раді міністрів (РМ) УРСР у Львівській області полковник (згодом генерал-майор) Володимир Шевченко, який у відповідь 13 жовтня надіслав 2-му управлінню КДБ УРСР письмовий запит з проханням надати з Києва інформацію про всі наявні там матеріали щодо участі особового складу батальйону “Нахтігаль” у розстрілах мирного населення⁷⁶. Водночас вирішено було зібрати інформацію про “Нахтігаль”, залучаючи передовсім колишніх

⁷³ Див.: Московські вбивці Бандери перед судом. Зб. мат. за редакцією Данила Чайковського. – Мюнхен: Українське видавництво в Мюнхені, 1965.

⁷⁴ 2 управление КГБ при СМ УССР. Вх. № 11138. 8.X.1959 г. Сов. секретно. Справка. Верно: ст. оперуп. 2 Упр. КГБ УССР майор // ГДА СБУ. – Ф. 1 – 2-ге управління МДБ-КДБ УРСР. – Оп. 4 (1964 р.). – Пор. № 3. – Спр. 8 – Разная переписка по линии 8-го отдела 2 Управления КГБ УССР. Переписка, связанная с проверкой лиц по запросам других органов и материалы исследования преступной деятельности Оберлендера. – Т. 5. – Арк. 55.

⁷⁵ 2 управление КГБ при СМ УССР. Вх. № 11031. 3.X.1959 г. Сов. секр. Справка. Ст. оперуп. 2 Упр. КГБ УССР майор // ГДА СБУ. – Ф. 1. – Оп. 4 (1964 р.). – Пор. № 3. – Спр. 8. – Т. 5. – Арк. 57.

⁷⁶ 2 управление КГБ при СМ УССР. Вх. № 11347. 14.X.1959 г. Сов. секретно. Справка. Ст. о/упол. 3 отд. 2 Упр. КГБ при СМ УССР майор (Арсеев) 13.X.59 года // ГДА СБУ. – Ф. 1. – Оп. 4 (1964 р.). – Пор. № 3. – Спр. 8. – Т. 5. – Арк. 79.

агентів НКВС, які перебували у Львові та інших містах Галичини у липні 1941 р. і в період німецької окупації. 16 жовтня Управління КДБ УРСР у Львівській області підготувало “план агентурно-оперативних заходів щодо збору доказів про злочинну діяльність батальйону «Нахтігаль» під командуванням Оберлендера у місті Львові”⁷⁷.

Однак перші результати інтенсивного пошуку “доказів”, який заторкнув Львівську, Тернопільську та Хмельницьку області, де мали б пам’ятати про “злочини” “Нахтігалью”, не дали бажаних для радянського керівництва результатів. 16 жовтня 2-ге управління КДБ УРСР отримало письмову відповідь від управління КДБ УРСР у Хмельницькій області щодо відсутності інформації про участь бійців батальйону “Нахтігаль” у знищенні мирного населення в м. Сатанів. У довідці управління КДБ УРСР Хмельницької області, зокрема, констатувалося: “...Встановлено, що в першій половині липня 1941 року із Західної України через Сатанів шосейною дорогою до Хмельницька рухався на велосипедах та автомобілях озброєний загін українських націоналістів у німецькій формі. Загін у Сатанові не затримувався. Розстрілів ним радянського партійного активу та їх сімей не встановлено”⁷⁸. 20 січня 1960 р. начальник управління КДБ УРСР Тернопільської області Золотоверхий надіслав листа своєму керівництву до Києва про відсутність в області матеріалів, які підтверджували б участь особового складу батальйону “Нахтігаль” у винищенні мирного населення у Тернополі. У цій інформації, яку в Києві отримали 2 лютого, констатувалося: “В актах Надзвичайної державної комісії, що констатували злочини німців на території Тернополя і Тернопільської області, батальйон «Нахтігаль» і зокрема Оберлендер не згадуються”. Очевидно, такі відповіді не могли задовольнити керівництво КДБ, яке після цього дало чітку вказівку:

⁷⁷ Совершенно секретно. Экз. № 2. “Утверждаю” п/п Начальник Управления КГБ при Совете министров УССР по Львовской области полковник (В. Шевченко). “16” октября 1959 г. План агентурно-оперативных мероприятий по сбору доказательств о преступной деятельности батальона “Нахтигаль” под командованием Оберлендера в городе Львове. // ГДА СБУ. – Ф. 1. – Оп. 4 (1964 р.). – Пор. № 3. – Спр. 8. – Т. 5. – Арк. 88–89.

⁷⁸ 2 управление КГБ при СМ УССР. Вх. № 11482. 17.10.1959 г. Совершенно секретно. Справка // ГДА СБУ. – Ф. 1. – Оп. 4 (1964 р.). – Пор. № 3. – Спр. 8. – Т. 5. – Арк. 80.

“Встановлених свідків злочинів «Нахтігалю» треба підготувати для допиту працівниками прокуратури, про що будуть дані вказівки прокуратурою СРСР. При підготовці до допитів свідків потрібно використовувати опубліковані статті про злочини «Нахтігалю»”⁷⁹.

Оскільки жодних прямих доказів й підтверджень участі “Нахтігалю” у вбивствах польських професорів у Львові або інших злочинах виявлено не було, співробітники КДБ у підготовці процесів, прес-конференцій і пропагандистських кампаній проти Т. Оберлендера та “Нахтігалю” приділили основну увагу відповідній “обробці” “свідків”, покази яких мали надати правдоподібність версії Ф. Щербака. 13 листопада Щербак повідомив у Київ і Львів, що “виявлених очевидців злодіянь батальйону «Нахтігаль» треба підготувати для допиту співробітниками прокуратури, про що будуть видані вказівки прокуратурою СРСР”. 16 листопада старший оперуповноважений 3-го відділу 2-го управління КДБ УРСР майор Т. Мельниченко в таємному листі керівництву КДБ у Львові наказав: “При підготовці до допитів свідків потрібно використати опубліковані у пресі статті про злочини «Нахтігаль». Роботу зі встановлення інших очевидців злодіянь, їх документації та здобуття додаткових матеріалів продовжити”⁸⁰. У процесі реалізації цих заходів було відповідно “підготовлено” перших “свідків”. 19 жовтня 1959 р., зокрема, управління КДБ УРСР Львівської області підготувало клопотання на адресу заступника начальника 2-го управління КДБ СРСР Щербака підтримати пропозицію використання свідчень мешканця м. Львова 82-річного поляка Габріеля Сокольницького, який погодився свідчити на прес-конференції у Берліні про участь Оберлендера та військовослужбовців батальйону “Нахтігаль” “у

⁷⁹ Українська РСР. Управління Комітета державної безпеки при Раді Міністрів Української РСР у Тернопільській області м. Тернопіль. 30 январа 1960 года. № 2/1/154. Сов.Секретно. Экз. № 2. Вх. 442. Начальнику 3 отдела 2 Главного управления КГБ при Совете Министров Союза ССР г. Москва. Начальнику 3 отдела 2 Управления КГБ при Совете Министров Украинской ССР гор. Киев // ГДА СБУ. – Ф. 1. – Оп. 4 (1964 р.). – Пор. № 3. – Спр. 8. – Т. 5. – Арк. 123–126.

⁸⁰ 2 Управление КГБ при СМ УССР. Вх. № 12549. 16.11.1959 г. Совершенно секретно. Справка. Ст. оперуполномоч. 3 отдела 2 Упр. Майор / Мельниченко/ 16.11.1959 // ГДА СБУ. – Ф. 1. – Оп. 4 (1964 р.). – Пор. № 3. – Спр. 8. – Т. 5. – Арк. 86.

винищенні мирного населення у Львові в липні 1941 р.” за умови організації відвідин ним навчальних закладів та підприємств електротехнічної промисловості в Берліні, а також сина і доньки в Польщі⁸¹. 9 грудня 2-ге управління КДБ УРСР отримало вказівку заступника начальника 4-го управління КДБ СРСР про залучення до участі у прес-конференції з питання злочинів батальйону “Нахтігаль” академіка Парасюка та заступника міністра торгівлі УРСР Кузика й одержання від них відповідних свідчень⁸².

Загалом співробітники КДБ для звинувачень зібрали значну доказову базу, що, однак, здебільшого була дуже сумнівною або принаймні полемічною за змістом. Усього від 7 жовтня до 5 листопада 1959 р. було знайдено 15 свідків в Ізраїлі, Польщі, НДР (у тому числі 5 в Ізраїлі, 4 у Варшаві, 1 в Кракові, 3 у Східній Німеччині) й решту теж з-поза меж Львова. Сумніви виникли через сам факт, що потрібно було аж 18 років, щоб довідатися про всі згадані злочини, а “свідчення” про них вдалося зібрати упродовж місяця. У Львові знайшли тільки трьох свідків, тоді як решта перебували у місті тільки тимчасово під час його окупації Вермахтом. Їх розшукували по всьому світі, але не у Львові, де мешкало ще багато очевидців подій у місті в роки Другої світової війни. Причиною цього було те, що співробітники радянських спецслужб побоювалися, що ці люди ще дуже добре пам’ятали ті часи й могли розповісти правду про події та розстріли НКВС у Львові напередодні вступу туди німецьких військ. На прес-конференції 22 жовтня 1959 р. Комітет німецької єдності оголосив Оберлендера винним як “одного з головних підбурювачів війни” та нацистської політики винищування, котрий, “як командир спеціальної фашистської військової одиниці несе повну відповідальність за вбивства у Львові та багатьох інших містах”. Тим часом упродовж місяця зібрано всі “докази”, на основі яких “Комітет німецької єдності” видав книгу

⁸¹ Сов. секретно. Справка. Вх. № 14114. Верно: Ст. о/упол. 3 отдела 2 Упр. КГБ при СМ УССР майор (Арсеев). 18/Ч-59 года // ГДА СБУ. – Ф. 1. – Оп. 4 (1964 р.). – Пор. № 3. – Спр. 8. – Т. 5. – Арк. 83.

⁸² 4 Упр. КГБ при СМ УССР. Вх. № 7586. 17.XII.1959 г. Сов.секретно. Справка. Зам. нач. 2 отдела 4 упр. КГБ при СМ УССР подполковник (Новенко) // ГДА СБУ. – Ф. 1. – Оп. 4 (1964 р.). – Пор. № 3. – Спр. 8. – Т. 5. – Арк. 129.

“Правда про Оберлендера: коричнева книга про злочинне фашистське минуле боннського міністра”, що достатньо повно відображала аргументи звинувачення й була готовим актом обвинувачення проти Оберлендера і “Нахтігаль”⁸³.

Під час кампанії проти Т. Оберлендера і “Нахтігаль” в Радянському Союзі не фігурували прізвища діячів нацистської поліції безпеки і СД, які були справжніми організаторами й виконавцями масових убивств цивільних жителів у Львові в липні 1941 р. Очевидно, що навіть якби вони були у “зоні досяжності” для радянських органів безпеки, співробітники КДБ СРСР не були зацікавлені добиватися їх екстрадиції і депортації до Радянського Союзу як воєнних злочинців, оскільки в разі об’єктивного слідства вони змушені були би визнати факт непричетності “Нахтігаль” до розстрілів інтелектуалів-поляків. Тому з метою дискредитації ОУН-Б співробітники радянських органів безпеки звинуватили вояків батальйону “Нахтігаль” у вбивствах цивільного населення у Львові тільки після того, коли головні організатори убивства польських учених або пропали безвісти, або померли. Як наслідок такої ситуації усі згадані раніше справжні нацистські організатори й виконавці вбивств львівських учених ніколи не були піддані судовому переслідуванню зі звинуваченням у скоєнні саме цього злочину⁸⁴. Наприклад, один із головних замовників убивств польських інтелектуалів О. Раш опинився під слідством, але не дожив до судового вироку. Хоча він був відповідальним за масові розстріли десятків тисяч євреїв, циганів й інших “небезпечних елементів” в Україні, термін “геноцид” тоді ще не запровадили до юридичної теорії і практики й Раша не звинуватили у цьому злочині. Більше того, суд визнав його занадто хворим для того, щоб судити й він помер 2 листопада 1948 р. у м. Верштедт (Wehrstedt). Ще один замовник убивств бригадефюрер СС К. Е. Шьонгарт наприкінці війни опинився у полоні західних альянтів і був звинувачений у вбивстві пілота

⁸³ Die Wahrheit über Oberländer. Braunbuch über die verbrecherische faschistische Vergangenheit des Bonner Ministers. Herausgegeben vom Ausschuss für Deutsche Einheit. – Berlin: Ausschuss für Deutsche Einheit, 1960.

⁸⁴ Szulc W. Wyniki śledztwa w sprawie mordu profesorów lwowskich, prowadzonego przez Główną Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich / *Wacław Szulc // Albert Z. Kaźń profesorów lwowskich... / Zygmunt Albert.* – S. 177–185.

західних альянтів 21 листопада 1944 р. Після розслідування його діяльності Британський військовий суд (British Military Court) у м. Бургштайнфурт 11 лютого 1946 р. засудив його до смерті (повішення); 16 травня того ж року вирок виконав Альберт П'єррпонт (Pierrepont) у в'язниці у Гамельні (Hameln). Інший причетний до вбивств представників польської наукової еліти Львова вищий за рангом функціонер нацистської поліції безпеки штандартенфюрер СС Ф. Гайм із групи Е. Шьонгарта помер 19 лютого 1944 р. від раку. Г. Крюгер, ув'язнений у Голландії, до листопада 1948 р. перебував у канадському й відтак у голландському ув'язненні. У 1948–1949 рр. працював спочатку службовцем, згодом торговельним представником й пізніше започаткував власний бізнес. Був активістом Вільної народної партії (Freie Volkspartei – FVP) у Мюнстері, пізніше Німецької партії (Deutsche Partei). У 1949–1956 рр. був головою громади Берлін–Марк (Landmannschaft Berlin-Mark) федеральної землі Бранденбург й один рік – другим речником громади, а у 1954 р. навіть балотувався на виборах до регіонального парламенту від Союзу вигнанців й позбавлених прав (Bund der Heimatvertrieben und Entrechteten), але не був до нього обраний. 6 травня 1968 р. його засудили до пожиттєвого ув'язнення, але у 1986 р. звільнили, незабаром після чого він помер у 1988 р.⁸⁵

У процесах проти “Нахтігалю” також не фігурували як звинувачені або принаймні свідки безпосередні виконавці або очевидці розстрілів польських інтелектуалів К. Ставіцький, В. Кучманн, Ф. Ландау, П. Ментен та Г. Вальденбургер (про долю якого взагалі нічого не було з'ясовано – можливо, що він загинув на війні під час протипартизанських дій або на фронті). 1 травня 1945 р. Ставіцький отримав фальшиві документи на ім'я Курта Штайна й спокійно проживав до самої смерті 20 вересня 1959 р. у м. Бад Годесберг. Тільки у 1959 р. органи юстиції ФРН з'ясували, що людиною, яка проживала під ім'ям Курта Штайна, насправді був Курт Ставіцький⁸⁶. В. Кучманн у 1947 р. із фальшивим паспортом на ім'я монаха Ордену кармелітів “Педро Рікардо Ольмо Андрес” вирушив

⁸⁵ Pohl D. Nationalsozialistische Judenverfolgung... / Dieter Pohl. – S. 416.

⁸⁶ Klee E. Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945? 3. Aufl. / Ernst Klee. – Frankfurt am Main: S. Fischer, 2007. – S. 598.

до Аргентини, де у Буенос-Айресі працював керівником фірми “Осрам”. Тривалий час його розшукував особисто відомий “мисливець за нацистськими воєнними злочинцями” Сімон Візенталь. У 1975 р. Кучманна тимчасово ув’язнили, але через відсутність вимоги його екстрадиції він був звільнений, після чого зник майже на 10 років й про місце його перебування не було нічого відомо (він був повторно заарештований у листопаді 1985 р., але до суду не дожив, оскільки помер у тюремній лікарні від інфаркту 30 серпня 1986 р. під час підготовки його екстрадиції до ФРН). Натомість Ф. Ландау після війни американські окупаційні органи влади виявили й заарештували у м. Лінц в Австрії, де його впізнав колишній робітник. Однак у серпні 1947 р. йому вдалося втекти з Глазенбахського тюремного табору до ФРН, де до 1958 р. він керував у Баварії власною фірмою під вигаданим ім’ям та прізвищем “Рудольф Бруно Яшке”. У 1959 р. його знову заарештували, звинуватили у вбивствах й у 1962 р. Земельний суд у Штуттгарті засудив його до пожиттєвого ув’язнення, але у серпні 1973 р. його амністували⁸⁷.

На особливу згадку заслуговують судові процеси проти П. Ментена, оскільки під час їх проведення стало відомо окремі подробиці, що стосувалися вбивства польських учених Львова. У 1949 р. його засудили на 8 місяців ув’язнення за службу німецьким перекладачем в уніформі СС. У 1951 р. уряд Голландії відхилив вимогу уряду ПНР про екстрадицію Ментена до Польщі для суду над ним за звинуваченням у причетності до нацистських воєнних злочинів. Про нього згадали тільки у середині 1976 р., коли стало відомо про його минуле й зібрану ним частково під час служби німецьким перекладачем велику колекцію картин та інших творів мистецтва. 22 травня 1976 р. редактор з питань культури і злочинності найкрупнішої нідерландської газети “Де Телеграаф” Вім ван Геффен опублікував статтю, присвячену продажу амстердамським філіалом аукціону “Сотбіс” частини унікальної колекції творів мис-

⁸⁷ *Rückerl A.* (Hrsg.) *NS-Prozesse, nach 25 Jahren Strafverfolgung. Möglichkeiten, Grenzen, Ergebnisse. Mit Beiträgen von Heinz Artzt [et al.]* (Recht, Justiz, Zeitgeschehen; Bd. 12). / *Adalbert Rückerl.* – Karlsruhe: C.F. Müller, 1971. – S. 80f; *Franklin R.* *The Lost. Searching for Bruno Schulz* / *Ruth Franklin* // *The New Yorker.* – New York, December 16, 2002.

тецтва, що належала мільйонеру Пітеру Ментену. Незабаром після цього в ізраїльській газеті “Гаарец” з’явилася стаття журналіста Хавіва Канаана (під псевдонімом “Лібер Крумгольд”), який зі слів свого знайомого повідомив, що під час окупації Галичини нацистською Німеччиною Ментен викрав у Львові й вивіз із міста велику кількість безцінних творів мистецтва і брав участь у знищенні євреїв регіону. 6 липня 1976 р., нідерландський міністр юстиції прийняв рішення про розслідування злочинної діяльності Ментена на підставі серії статей у журналі “Акцент” та телевізійної передачі від 21 червня 1976 р. і дебатів у Нижній Палаті парламенту. Ментена звинуватили у причетності до вбивства польських професорів у Львові й сотень євреїв у селах Стрийщини.

Про вбивство групи видатних львівських учених, здійснене командою, яку очолював унтерштурмфюрер СС Г. Вальденбургер, усе більше згадували наприкінці судового процесу в Амстердамі. Амстердамська прокуратура, зокрема, висунула П. Ментену звинувачення в пограбуванні квартири професора Островського і деяких інших учених, розстріляних тоді ж. Ментен вивіз спершу до Кракова, а потім до Голландії картини Корнеліса де Воса, Синьйореллі, Гонтгорста й інших відомих майстрів пензля й фарфор та килими з квартири професора Островського, полотна Нетшера, Тенірса, Каналетто, Броувера – з колекції професора Руффа, а також твори мистецтва зі збірок інших людей, заарештованих і розстріляних співробітниками нацистських “розстрільних команд” (наприклад, з колекції Блюменфельда – бюсти римських цезарів, що були виконані з античних оригіналів італійськими скульпторами XVI ст. і мали велику художню вартість). Процес над Ментеном тривав майже дев’ять місяців. На одному із засідань свідчення давав як свідок львівський знайомий Ментена ще з довоєнного часу Ян Гарб’єн, який підтвердив, що Ментен мав багатьох знайомих у Львові, звідки привіз серед іншого твори мистецтва з колекції Т. Островського: “Ментен гордився цими зв’язками. У нього було багато агентів, і на кожного з них він заводив досьє. Досьє ці зберігалися у нього в сейфі... Приблизно через день після того, як гітлерівці зайняли Львів, Ментен з’явився ... у формі офіцера СС, з пістолетом у кобурі на

поясі. Він мав задоволений вигляд. Заявив про свій намір з'їздити до Львова і відвідати професора Тадеуша Островського. Дружина Ментена теж говорила, що поїде разом із чоловіком до професора Островського, допоможе йому врятувати цінності. Повернувся Ментен зі Львова через три тижні, був втомленим, його обличчя зблідло й припухло. У такому стані я його ніколи ще не бачив. Він сказав мені спуститися до підвалу й навести там порядок. У одному з приміщень підвалу я побачив щойно привезені килими, картини і багато інших речей. Дружина Ментена сказала мені: «Сім'я професора Островського дала нам ці речі на збереження до кращих часів» (насправді в цей час сім'ї Островських вже не було в живих – А. Б.)⁸⁸.

На суді Ментен заперечив ці свідчення й на свій захист заявив, нібито речі Т. Островського, С. Руффа та інших львів'ян він привласнив, щоб нацисти не вивезли їх до Райху й ці речі не пропали там безслідно, а хотів тільки врятувати їх у воєнний час. Сьогодні, через 70 років, неможливо встановити документально, чи приймав Ментен безпосередню участь в розстрілі львівських учених, зокрема професора Островського, але й заперечувати цього не можна. Цілком імовірно, що він “навів” нацистські органи безпеки на сім'ю Островських лише заради того, щоб негайно присвоїти майно загиблих. У кожному разі він знав (або щонайменше здогадувався), які карателі з команди Шьонгарта були причетними до розстрілів або принаймні арештів польських учених. У такому разі амстердамська прокуратура мала б шанс дати відповідь на це запитання, але, на жаль, не скористалася нагодою отримати від Ментена детальнішу інформацію з цього питання, що допомогла б “розв'язати клубок запитань” у справі розстрілів львівських учених і виявити й знайти їх справжніх убивць. Суд визнав Ментена винним і засудив на 15 років ув'язнення, але з технічних причин вирок скасували й у Гаазі над ним відбувся новий суд. На процесі виник скандал, який спричинила заява колишнього німецького перекладача спецкоманди німецької поліції безпеки про надану йому в 1952 р. міністром юстиції Данії Донкером гарантію непритягнення до судової

⁸⁸ Антоненко Б. Т. На преступнике – свастика / Борис Тихонович Антоненко. – Режим доступу: [www.URL:http://lib.rus.ec/b/261948/read](http://lib.rus.ec/b/261948/read)

відповідальності після того, коли Ментен повідомив йому, що має таємне досє на високопосадових політиків цієї країни, які співпрацювали з нацистами протягом Другої світової війни. 4 грудня 1978 р. суд скасував свій вердикт і Ментена звільнили, що викликало хвилю тривалих громадських протестів проти звільнення людини, визнаної нацистським воєнним злочинцем. Протягом травня 1979 р. Верховний суд Швейцарії прийняв вердикт, яким відхилив апеляцію Ментена й прийняв рішення про те, що його справу повинен розглянути спеціальний суд у Роттердамі. У 1980 р. Ментена урешті-решт засудили за співучасть у вбивстві євреїв у липні 1941 р. у Галичині на 10 років ув'язнення, з яких він відбув тільки 6 років покарання. Після завчасного звільнення у 1985 р. він намагався поселитися у своєму великому особняку в Ірландії, але не отримав дозволу на в'їзд до цієї країни. Ментен помер у будинку для людей похилого віку в м. Лоодсрехт у Голландії 15 лютого 1987 р.⁸⁹

Отже, справжні організатори й виконавці вбивств польських учених не були засуджені за свій злочин, але у Радянському Союзі інтенсивно використовували тему цього вбивства з політичною метою. Підсумком фабрикації компромату проти “Нахтігалю” була проведена 5 квітня 1960 р. у Москві прес-конференція, на якій головував академік Трохим Лисенко – псевдовчений, який “спробував схрестити науку з марксизмом”, знищив генетику в своїй країні й завдав непоправної шкоди практичному розвитку вчення науковця зі світовим іменем – академіка Ніколая Вавілова. На прес-конференції, згідно із заздалегідь розробленим в КДБ сценарієм, виступили свідки, які, крім правдивої інформації, розповідали вигадані факти й зміст виступів яких було заздалегідь погоджено зі співробітниками радянських органів безпеки. На її початку було зачитано повідомлення Надзвичайної державної комісії зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників, сповнене неправдивими твердженнями. По-перше, було сказано, нібито списки намічених жертв заздалегідь підготували у 2-му відділі Абверу у Кракові (хоча насправді їх склали співробітники

⁸⁹ Див.: Pieter Menten. The “Looting Dutchman”.– Режим доступу: [www.URL:http://www.holocaustresearchproject.org/economics/menten.html](http://www.holocaustresearchproject.org/economics/menten.html)

нацистських поліції безпеки і служби безпеки (СД)). По-друге, пролунало твердження, нібито в перші дні окупації на балконі Оперного театру були повішені “12 радянських громадян”, а “на Стрілецькій площі на очах жителів міста [були] розстріляні 15 осіб”. Для підсилення ефекту фальсифікації фотографію повішених людей розмістили на стенді, який учасники прес-конференції могли побачити після її закінчення як “ілюстрацію злочинів Оберлендера і батальйону «Нахтігаль». Однак насправді на згаданій фотографії було зображено групу повішених євреїв як відплату за вбивство службовця німецької поліції у 1942 р.⁹⁰, а страти на Стрілецькій площі (нині площа Данила Галицького) були здійснені 4 і 5 листопада 1943 р. після запровадження у Львові й Галичині надзвичайного стану в жовтні того року, інформацію про що вмістили у виданому ще у 1949 р. збірнику про нацистську окупаційну політику в Галичині⁹¹.

Німецькі документи за 1941 р., своєю чергою, переконливо свідчать, що ні дислоковані у Львові частини Збройних сил Німеччини (Вермахту), ні оперативно підпорядкований йому батальйон з українським вояцьким складом не підлягали директивам СС й виконували суто військові функції. На початковому етапі Другої світової війни керівники ОУН-Б вирішили сформувати зі своїх активістів та симпатиків за допомогою командування німецького війська один батальйон (німецька назва – Спеціальна група (або батальйон) “Нахтігаль” (Sondergruppe (Bataillon) Nachtigall), українська назва – Курінь ім. Євгена Коновальця як частина Дружин українських націоналістів (ДУН), другою військовою частиною яких був батальйон “Роланд”). Його українські організатори, які у цій мілітарній формації вбачали зародок майбутнього національного війська українців й інструмент боротьби за національне визволення й відновлення державної незалежності, до певної міри хотіли повторити експеримент загальнонаціонального лідера Польщі Ю. Пілсудського (який на початку Першої світової війни створив польські

⁹⁰ Фрідман Ф. Винищення львівських євреїв / *Філіп Фрідман*. – Режим доступу: [www.URL:http://www.mankurty.com/fridua.html](http://www.mankurty.com/fridua.html)

⁹¹ Боротьба трудящих Львівщини... – С. 71. Оригінали донесень про страти на Стрілецькій площі у Львові див.: ДАЛО. – Ф. Р-12 – Команда української поліції у Львові. – Оп. 1. – Спр. 228. – Арк. 59, 61.

збройні формування на боці Німеччини, що у сприятливий час могли би стати основою для Збройних сил Польщі й повинні були вибороти її державний суверенітет)⁹². Наприкінці травня 1941 р. командування 17-ї армії звернулося до ГА “Південь” з проханням про підпорядкування йому “1-го батальйону полку спецпризначення № 800 та спеціальної формації “Нахтігаль” [Sonderformation Nachtigall]”, щоб захопити “Львів і близькі околиці з метою зайняття і забезпечення наявних там закладів у справах доріг, господарства та устаткування (залізниці, водопостачання, фабрики, поштові й телеграфні установи)”⁹³. Штаб командування 17-ї армії у листі від 28 червня командуванню 49-го армійського корпусу чітко відокремив завдання німецьких частин, що мали вступити до Львова, від завдань оперативних груп поліції безпеки і СД, що мали увійти до міста після його зайняття Вермахтом: “а) частини батальйону № 800 (до якого додано “Нахтігаль” – А. Б.) для окупації найважливіших центрів міста і тому подібного [Teile Btl.800 fuer Besetzung der wichtigsten Stadtzentren und dergleichen]; б) спецкоманда СД для акцій у Львові за власним особливим дорученням без участі війська [Sonderkommando SD zum Einsatz in Lemberg nach eigenen Sonderauftrag ohne Beteiligung der Truppe]”⁹⁴.

На згаданій прес-конференції в столиці СРСР у квітні 1960 р. як “свідки вбивств польських професорів” фігурували колишній член ОУН Ярослав Шпіталь та один-єдиний колишній вояк батальйону “Нахтігаль” Григорій Мельник, а також мешканці Львова Теодор Сулим та Іван Макаруха (з невідомих причин у Москві перед журналістами не виступив третій “відібраний” як свідок колишній вояк батальйону Іван Паньків, про якого згадав у виступі Мельник).

⁹² Детальніше див.: *Боляновський А.* Українські військові формування в Збройних силах Німеччини (1939–1945) / *Андрій Боляновський*. – Львів: Львівський національний університет ім.Івана Франка; Канадський інститут українських студій Альбертського університету, 2003. – С. 55–74.

⁹³ *Armeeoberkommando 17. A.H.Qu., den 29.5.41. Abt.Ia/Ic Nr 282/41 gKdos Geheim. Betr.: Einsatz e.Btl. d.Rgt.800 z.b.V. Für d.Oberkommando Chef d.Stabes gez.: Müller // Bundesarchiv-Militärarchiv in Freiburg (BA-MA). – RH 20 (Oberkommandos v.Armeen u.Armeearteilungen)-17/276.*

⁹⁴ *Schreiben Nr 3573. An Gen.Kdo.XXXXIX.A.K. Sonderanweisung “Lemberg” // BA-MA. – RH 24 (Generalkommandos)-49/14. – Bl. 85.*

“Виявлені” і “відповідно підготовлені” “свідки” Михайло Гресько, Теодор Сулим та Іван Макаруха виступали з цієї справи на організованій в Москві прес-конференції і на суді у Східному Берліні, де відбувся процес проти колишнього політичного радника командира батальйону “Нахтігаль” Теодора Оберлендера (з невідомих причин на прес-конференції не було згаданих як свідків Ф. Гроєра, Ломницької і Рудницького). Мельник говорив заздалегідь завчену інформацію за попередньо затвердженим співробітниками КДБ сценарієм в обмін на його амністію у СРСР за службу в батальйоні “Нахтігаль”. Заява, яку він виголосив, була “сумішшю правди й неправди”. Задля правдоподібності свідчень колишній вояк батальйону розповів до деталей обставини його творення й назвав місцевості, через які просувалася ця військова частина. Водночас він заявив, нібито батальйон брав участь у вбивствах цивільного населення, але ця його заява видається сумнівною. Мельник, зокрема, заявив про групу з 80 вояків (котрі нібито стратили польських професорів), але назвав тільки трьох, які нібито призналися, що особисто розстріляли польських учених включно з К. Бартелем. Проте це не відповідало правді, оскільки батальйон був у Львові до 7 липня, а Бартеля розстріляли 26 липня 1941 р. Г. Мельник теж повідомив, м’яко кажучи, дуже сумнівну інформацію, коли заявив, що для розстрілів у різних місцевостях Західної України з “Нахтігалю” сформували групу чисельністю 380 осіб, тоді як у його складі налічувалося усього приблизно 360 військовослужбовців. Свідки Мельник і колишній член ОУН Ярослав Шпіталь помилялися в датах і цифрах, а з десятків та сотень звинувачуваних змогли назвати прізвища тільки трьох, тоді як решта свідків висловлювалися ще менш конкретно (наприклад, М. Гресько стверджував, що про розстріли, здійснені нібито українськими націоналістами з “Нахтігалю”, він “дізнався від сусідів”). Г. Мельник і Я. Шпіталь, амністовані й залежні від диктату органів безпеки СРСР, змушені були говорити те, що від них хотіли почути як вдячність за їх офіційну реабілітацію, про факт якої було згадано під час прес-конференції. Перед її закінченням головуючий, зокрема, у відповідь на запитання журналістів заявив, що свідки Г. Мельник та Я. Шпіталь не були покарані й за “розкаяння в антирадянській

діяльності” були реабілітовані й працевлаштовані за спеціальністю (Мельник – лікарем у клініці у Львівському медичному інституті, Шпіталь – інструктором фізкультури у м. Трускавець)⁹⁵.

6 квітня 1960 р. згадані свідчення як “докази”, незважаючи на їх недостовірність, були перекладені німецькою мовою і переслані до м. Людвігсбург для Асоціації жертв нацизму, що передала документи до суду. Свідчення Г. Мельника, Я. Шпіталя й І. Паньківа передали архіву Головної комісії з розслідування гітлерівських злочинів у Польщі (нині архів Головної комісії з розслідування злочинів проти польського народу при Інституті національної пам’яті у Варшаві) й з часом до архіву інституту “Яд Вашем” для використання під час написання праць з цілеспрямованого очорнювання діяльності ОУН і УПА⁹⁶. Зібрані сфальсифіковані свідчення колишніх вояків військової частини “Нахтігаль”, звинуваченої в масових убивствах польських професорів та антиєврейських погромах у липні 1941 р., також були передані до Верховного суду НДР, що 29 квітня 1960 р. у справі № 1087 інкримінував “Нахтігалеви” розстріли польських учених у Львові й убивства євреїв і поляків у Львові, Золочеві, Сатанові, Юзвині та Михалполі у липні 1941 р. Однак зізнання свідків ставлять під сумнів їхню достовірність. Наприклад, свідок-поляк Гелена Кухарова заявила, нібито 7 липня 1941 р. зранку бачила розстріли людей з другого поверху й коли у 1959 р. побачила фотографію Оберлендера, то відразу впізнала головного офіцера, який керував розстрілом, але це видається малоімовірним: по-перше, зранку того дня батальйон вирушив зі Львова й був у дорозі, а, по-друге, факт того, що вона відразу впізнала людину, яку бачила 18 років тому на значній віддалі з другого поверху й на все життя запам’ятала, теж сумнівний. Згадуваний раніше свідок-поляк Габріель Сокольницький, поїздки котрого до

⁹⁵ Кровавые злодеяния Оберлендера. Отчёт о пресс-конференции для советских и иностранных журналистов, состоявшейся в Москве 5 апреля 1960. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1960. – С. 13–23, 44, 53.

⁹⁶ Instytut Pamięci Narodowej, Archiwum Główniej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu KBZHWP, W-27 (zeznania świadków: Grygorija Melnika, Szpidala i Iwana Pankiwa) Berlin, d.17.4.1960. Ausage d.Grigorii Melnik // Yad Vashem Archives in Tel-Aviv. – Record Group 032. – File No.112. – Tr. 10, 3100: 8 (Kopie in BstU).

Польщі й НДР, як уже зазначалося, організовано за матеріальної допомоги КДБ, повідомив про вбивства польських професорів, але не підтвердив, що його здійснили вояки “Нахтігалью”. Інші свідки говорили, що згадані вояки скоювали ці та інші злочини на підставі того, що “усі про те знали” або “усі про це чули”, або “усі про те говорили”. Свідок Горчак, наприклад, розповів, що жінка, яка мала добрі зв'язки з німцями, котрі планували арешти і винищення людей, назвала їхні прізвища (серед них були Катцманн, Пйонтек, Блюм, Гебауер, Рокіта, Гжімек) і додала, що головним серед них був Оберлендер, але не змогла сказати жодних деталей про цю людину⁹⁷. Суд у НДР, що відбувся за відсутності звинуваченого й без переконливих свідчень та доказів, мав не стільки юридичне, скільки майже виключно пропагандистсько-політичне значення. Суд без належних правових підстав й переконливих доказів визнав винним Оберлендера, якого заочно засудили до пожиттєвого ув'язнення⁹⁸.

Однак загалом радянським органам безпеки вдалося досягнути бажаного результату у звинуваченнях проти вояків збройної формації “Нахтігаль”. 6 травня 1960 р. начальник Управління КДБ при РМ УРСР у Львівській області полковник В. Шевченко надіслав листа голові КДБ УРСР при РМ УРСР генерал-майорові Віталію Микитченку, в якому відзвітував: “З метою компрометації Оберлендера і українських націоналістів, зібрані УКДБ матеріали широко використовувалися в місцевій і центральній пресі, кінохроніці, а також на прес-конференції в Москві. Крім цього, були виявлені і відповідно підготовлені свідки, які виступали з даної справи на прес-конференції в Москві і на суді в Берліні”. В. Шевченко додав до листа список співробітників радянських органів безпеки, яким “з урахуванням досягнутих позитивних результатів у проведенні спеціальних заходів щодо Оберлендера” запропонував виявити подяку за “підготовку свідків”. Зокрема, він висловив прохання “нагородити нагрудним знаком “Почесний співробітник держбезпеки” майора

⁹⁷ Кальба М. “Нахтігаль” (курінь ДУН): у світлі фактів і документів. – Денвер, 1984. – С. 85.

⁹⁸ DDR-Justiz und NS-Verbrechen. Nazi Crimes on trial. “Glossary”. – Режим доступу: [www.URL:http://www1.jur.uva.nl/junsv/JuNSVEng/DDRCasensrfr.htm](http://www1.jur.uva.nl/junsv/JuNSVEng/DDRCasensrfr.htm).

Ніколая Грігор'єва й “оголосити подяку та нагородити цінним подарунком” старшого оперуповноваженого 2-го управління КДБ при РМ УРСР майора Т. Мельниченка, начальника відділення Управління КДБ Львівської області підполковника Федора Фоменка й старшого оперуповноваженого 2-го відділу цього ж управління капітана Константіна Носачєва, котрі, як було зазначено в документі, “безпосередньо займалися збором документів, виявленням і підготовкою свідків”⁹⁹. У відповідь 25 травня від імені й за дорученням голови КДБ УРСР генерал-майора В. Микитченка його заступник Борис Шульженко надіслав листа до голови КДБ СРСР А. Шелєпіна, у якому підтримав пропозицію В. Шевченка нагородити співробітників КДБ, які збирали матеріали й “свідчення” з метою обґрунтування звинувачень проти особового складу батальйону “Нахтігаль”¹⁰⁰. У відповідь 2 серпня заступник голови КДБ СРСР Пьотр Івашутін у листі Шульженку підтримав прохання про нагородження цих оперативних співробітників КДБ, що відбулося 19 серпня (про що свідчить довідка на звороті згаданого листа)¹⁰¹.

⁹⁹ Українська РСР, Управління Комітету Державної безпеки при Раді Міністрів Української РСР по Львівській області. Совершенно секретно. Экз. № 1. 6 мая 1960 г. № 2/3116. г. Львов. Председателю Комитета государственной безопасности при Совете Министров УССР генерал-майору товарищу Никитченко В. Ф. Город Киев. Начальник управления КГБ при Совете министров УССР по Львовской области полковник (В. Шевченко) // ГДА СБУ. – Ф. 1. – Оп. 4 (1964 р.). – Пор. № 3. – Спр. 8. – Т. 5. – Арк. 195–196.

¹⁰⁰ Копия. 25 мая 60. Совершенно секретно. экз. № 2. Председателю Комитета госбезопасности при Совете Министров Союза ССР товарищу Шелєпину А. Н. город Москва. п/п Председатель Комитета государственной безопасности при Совете Министров УССР генерал-майор В. Никитченко [підпис] Шульженко // ГДА СБУ. – Ф. 1. – Оп. 4 (1964 р.). – Пор. № 3. – Спр. 8. – Т. 5. – Арк. 197–198.

¹⁰¹ Совершенно секретно. экз. № 1. СССР Комитет Государственной безопасности при Совете Министров СССР. 2 августа 1960. № 2129/И гор. Москва. Заместителю председателя Комитета госбезопасности при Совете Министров Украинской ССР полковнику тов. Шульженко Б. С. Зам. председателя Комитета госбезопасности при Совете Министров СССР (Ивашутин) // ГДА СБУ. – Ф. 1. – Оп. 4 (1964 р.). – Пор. № 3. – Спр. 8. – Т. 5. – Арк. 199.

Реакція ОУН-Б на розстріли представників польської інтелігенції

У публікаціях, спрямованих проти ОУН-Б, їхні автори інкримінували українським націоналістам розстріли польських інтелектуалів, серед іншого пояснюючи це нібито її антипольською позицією. Однак таке твердження було очевидним викривленням фактів й одним із елементів формування в польському суспільстві з українських націоналістів образу першорядного ворога. Насправді ОУН-Б у вказівках для діяльності її членів на час війни, схвалених у травні 1941 р., планувала провести українізацію влади й культурної еліти в Західній Україні й усунути з посад усіх нелояльних до влади людей тією ж мірою, як до того це робили всі окупанти українських земель (поляки, здійснюючи полонізацію, більшовики – насаджуючи радянізацію й поступову русифікацію, німці – впроваджуючи онімечування). Служба безпеки (СБ) ОУН-Б тоді ж розробляла плани контрзаходів проти діяльності агентів НКВС, щоб не допустити до антиукраїнської діяльності конкретних осіб (незалежно від національності), котрі на підставі даних розвідки українського підпілля у своїх діях та вчинках зарекомендували себе як вороги українців та їх визвольного руху. У постановах 2-го Великого збору ОУН (ОУН-Б) було визначено, що організація здійснюватиме боротьбу проти тих функціонерів більшовицького уряду незалежно від національності (тобто проти росіян, євреїв, українців, поляків та представників інших національностей), які співпрацювали з цим режимом у національному й соціальному поневоленні України передовсім у Компартії, адміністрації, НКВС. Боротьба зводилася до усування їх з посад й виселення з великих міст аж до страт тих, щодо яких було доказано участь у доносах на українців, яких заарештували або розстріляли співробітники НКВС. Стосовно поляків було чітко визначено: “ОУН поборює акції тих польських угруповань, що змагають до відновлення польської окупації українських земель.

Ліквідація протиукраїнських акцій з боку поляків є передумовою унормування взаємин між українською і польською націями”¹⁰².

Однак в ОУН-Б не було підстав для фізичного знищення польських учених, оскільки більшість із них, незважаючи на співпрацю з більшовицьким режимом або лояльність супроти нього, не здійснювали жодної антиукраїнської діяльності (за винятком хіба того, що кілька з них за 23 роки до того брали участь в українсько-польській війні, у тому числі у боях за Львів проти УГА в листопаді 1918 р. К. Бартель як керівник залізничних військ, А. Цешинський – як організатор польської санітарної служби). Оскільки багато з них були відомими фахівцями, які допомагали не тільки полякам, а й українцям (зокрема, адвокати й лікарі), реакція як поляків, так і українців Львова на арешти польських професорів, які після цього пропали безвісти, була виключно негативною, про що свідчать їхні спомини. Наприклад, повоснний доктор математичних наук, професор і декан фізико-математичного факультету Стефан Банах прокоментував події тих днів так: “Через три дні по приході німців арештували кілька визначних людей науки, а саме: Бартеля, Рожевича, Ломницького, Стожека. Деяких з них заарештовано з жінками, з дітьми. Тоді я відразу зорієнтувався про ставлення німців до людей”¹⁰³.

Інший очевидець тих подій Богдан Казанівський пізніше згадував у споминах: “Скоро ... рознеслася вістка у Львові, що Гештапо розстріляло понад двадцять польських інтелігентів і науковців, а між ними був теж проф. Бартель. Це прізвище добре пам’ятаю, бо Омелян Матла казав, що до проф. Бартеля мав велику пошану й сантимент. Проф. Бартель особисто їздив до Варшави 1934 р. й інтерв’ював у справі Зенона Матли, якого польський суд засудив за діяльність ОУН на кару смерті. Проф. Бартель мав особисто гово-

¹⁰² Постанови II. Великого Збору Організації Українських Націоналістів. [Краків, квітень] 1941. Політичні постанови // ГДА СБУ. – Ф. 13 – Фонд друкованих видань. – Спр. 376. – Т. 4. – Арк. 33.

¹⁰³ Стенограма запису спогадів д-ра математичних наук, декана фізико-математичного факультету професора Львівського університету Степана Степановича Банаха. 19.9.1944 року // Центральний державний архів громадських об’єднань України у Києві (ЦДАГОУ). – Ф. 166 – Комісія з написання історії Великої Вітчизняної війни при АН Української РСР. – Оп. 2. – Спр. 51. – Арк. 1.

рити із президентом [Ігнаци] Мосьціцьким, і фактом є, що З. Матлу помилював президент взаміну за досмертну тюрму”¹⁰⁴. Ще один сучасник тих подій львів’янин Кость Паньківський, якого важко запідозрити в упередженості чи в симпатіях до бандерівської ОУН через його відомі доволі критичні оцінки її діяльності, так коментував звістку про смерть поляків, чутки про розстріли яких швидко поширилися серед їхніх знайомих після арешту цих людей: “Ранком 4-го липня ми довідалися, що німці заарештували та розстріляли цілий ряд професорів високих шкіл, поляків. Усі вони були тісно зв’язані з львівською громадою, як, наприклад, ректор технічного інституту і кол. польський прем’єр К. Бартель, професори медицини – лікарі оператори найближчих членів моєї родини – Тадеуш Островскі, Роман Ренцкі, Генрик Гіляровіч, мій кол. професор і екзаменатор цивільного права Роман Лонгшан де Беріє і інші. Як причину розстрілу знайомі німці подавали в розмовах співпрацю з большевиками, але це не відповідало правді”¹⁰⁵.

Для ОУН, яку очолював С. Бандера, було не вигідно терором налаштовувати проти українців польську меншину, на користь чого свідчить той факт, що представники українського підпілля, не бажаючи додаткового польського фронту своєї боротьби, від початку німецько-польської війни намагалися порозумітися з представниками польського підпілля, оскільки їх спільним ворогом був Радянський Союз і в той час перших і других однаково переслідували більшовицькі органи безпеки (а згодом і нацистські карально-поліційні служби)¹⁰⁶. Задекларовану в документах позицію керівництва ОУН-Б, яку воно займало щодо поляків та євреїв на початку німецько-радянської війни, після її закінчення підтвердив у споминах член Проводу цієї організації Лев Ребет: “Крім загальних вказівок-інструкцій для похідних груп, окреме місце зайняли перестороги не дати себе втягнути до будь-яких протиеврейських чи

¹⁰⁴ Казанівський Б. Шляхом Легенди. Спомини. Видання друге, доповнене / Богдан Казанівський. – Львів: Кальварія, 2005. – С. 233–234.

¹⁰⁵ Паньківський К. Від держави до комітету (літо 1941 року у Львові). Друге видання / Кость Паньківський. – Нью-Йорк; Торонто: В-во “Ключі”, 1970. – С. 36.

¹⁰⁶ Див., наприклад: Torzecki R. Polacy i Ukraińcy... / Ryszard Torzecki. – S. 96–109.

протипольських виступів і не допустити до них, бо наше завдання – боротьба за самостійну державу. Ці перестороги скоро виявилися дуже актуальними, бо гестапо відразу почало в Україні організовувати терор проти польського населення і протиєврейські погроми, до яких завдяки дисципліні українського населення, не дійшло”¹⁰⁷.

Після невдалих спроб досягти українсько-польського порозуміння протягом 1942 р. у Галичині упродовж березня–червня 1943 р. було проведено переговори між представниками українського і польського підпілля з метою порозуміння, на яких з українського боку був присутнім тогочасний член Бюро Проводу ОУН-Б, згадуваний вище Зенон Матла (псевдо “Дніпро”). З польського боку участь у переговорах брав комендант Львівського Обшару АК генерал Казімеж Єнджей Савіцький (Kazimierz Jędrzej Sawicki), псевда “Прут”, “Опір” (“Pрут”, “Opór”). 14 березня відбулася друга розмова, під час якої Матла виразно дистанціював ОУН-Б від будь-яких закидів щодо причетності до нацистських розстрілів польських учених. “З [осені] 1939 р., – заявив він, – ОУН застосовує у своїй політиці засаду неатакування Польщі. З цією думкою шукала порозуміння з польською конспірацією у Варшаві та Кракові, але спроби налагодження стосунків не дали результатів через неприхильну позицію поляків. У будь-якому випадку після вступу німців до Львова українці старалися, наскільки це було можливо, не проводити зі свого боку антипольського курсу, а усі антипольські кроки німців намагалися пом’якшувати”¹⁰⁸. В іншому польському звіті про переговори було сказано: “[«Дніпро»] звертає увагу, що їхня позиція у ставленні до львівських професорів була постійно позитивною, оскільки [вони] зуміли перешкодити в липні 1941 р. арешту й ліквідації львівських професорів, що було заплановано. Завдяки їм багато заарештованих тоді поляків і польок були звільнені. За бажання може подати їхні прізвища [Zwraca uwagę [«Dniepr»], że ich stanowisko w stosunku do lwowskiego ciała profesorskiego było stale pozytywne, potrafili bowiem przeszkodzić w lipcu 1941 r. aresztowaniu i zlikwidowaniu lwowskiego

¹⁰⁷ Ребет Л. Світла і тіні ОУН / Лев Ребет. – Мюнхен: В-во “Український самостійник”, 1964. – С. 99.

¹⁰⁸ ААН. – 202/III/129. – К. 18.

ciała profesorskiego, co było zamierzone. Dzięki nim wielu wówczas aresztowanych Polaków i Polek zostało zwolnionych. Może podać na żądanie nazwiska]”¹⁰⁹. Однак польський представник, очевидно, не надав тоді принципового значення заяві Матли, не перевірив її і не попросив представника ОУН надати документи на користь його слів, унаслідок чого польське підпілля не з’ясувало це питання.

Спецслужби СРСР приписали батальйону “Нахтігаль” також розстріли євреїв у Львові на початку липня і цей міф, що не відповідав дійсності, теж спричинив відповідний резонанс. Однак, оскільки ця інкримінація є питанням, що потребує окремого висвітлення і не є темою цього дослідження, тому на цьому аспекті процесу проти Т. Оберлендера та “Нахтігалью” хотілося б зупинитися тільки коротко. Насправді на сьогодні відомо, що вбивства львівських євреїв у липні 1941 р. здійснила оперативна команда СД, серед співробітників якої були також убивці польських учених¹¹⁰. Розстріли співробітниками гітлерівської політичної поліції польських інтелектуалів були тільки страшною репетицією значно масштабнішого злочину – убивств нацистами багатьох тисяч євреїв Галичини. Згадуваний раніше керівник відділу оперативної групи “Ц” Ф. Ландау з цього приводу після війни заявив, що 2 липня 1941 р. прибув зі своєю командою до Львова. Ландау визнав, що “незбаром після прибуття” він та його співробітники “розстріляли перших євреїв”, а інших, “які були придатними до праці, було відокремлено ... і службовці оперативних команд № 5 та 6 і оперативної команди спецпризначення розстріляли від 2500 до 3500 євреїв у лісовій місцевості на міській околиці [2500 bis 3500 Juden in einem Waldstueck am Stadtrand von Angehoerigen des Einsatzkommandos 5 und 6 und dem Einsatzkommando z.b.V.]”¹¹¹. У “Повідомленні про події в СРСР № 24” шефа поліції безпеки і СД з приводу розстрілів євреїв в окупованих східних областях (а тому й у Галичині) підсумовано: “Поліція безпеки у формі помсти за нелюдські

¹⁰⁹ Tam же. – 203/XV–42.

¹¹⁰ Детальніше див.: *Schenk D. Der Lemberger Professorenmord und der Holocaust in Ostgalizien / Dieter Schenk.* – Bonn: Dietz, 2007.

¹¹¹ *Meyer F. H. Blutiges Edelweiß. Die 1.Gebirgs-Division im Zweiten Weltkrieg / Frank Hermann Meyer.* – Berlin: Ch. Links-Verlag, 2008. – S. 64.

звірства [НКВС] зібрала й розстріляла 7000 євреїв [Von der Sicherheitspolizei wurden 7000 Juden zur Vergeltung für die unmenschlichen Greuelthaten [der NKWD] zusammengetrieben und erschossen]”¹¹².

Факт організації переслідування й розстрілів євреїв майже виключно нацистами (за винятком окремих груп антисемітськи налаштованих польських та українських мешканців¹¹³) підтвердив один із єврейських жителів Львова Філіп Фрідман. Написані ним у 1946 р. спогади видаються в основному найправдоподібнішими порівняно з мемуарами про той час інших львівських євреїв з огляду на два принципові моменти. По-перше, вони були написані “по свіжих слідах”, коли на спомини автора не могла накладатися політична конюнктура чи будь-яка упередженість або заангажованість, і, по-друге, їх зміст в основному дає підстави говорити про відсутність в них сумнівної інформації та перебільшень. Зі слів Фрідмана, “після приходу німців 30 червня 1941 р. у Львів” нацисти негайно почали антиєврейську акцію, приводом для якої були розстріли НКВС, а саме “труп, які вони знайшли в “Бригідках”, тюрмі на Казимирівській вул., в тюрмах при вулиці Лонцького, на Замарстинівській”. Найголовнішим у частині споминів Фрідмана про події липня 1941 р. у Львові є інше твердження, що має принципово важливе значення: “Являється характерним, що у всіх цих знищеннях над євреями цивільні мешканці Львова участі ніякої не приймали, а спроби німців натравити українців та поляків на євреїв не вдалися”¹¹⁴.

Водночас документи ОУН–Б, головні з членів або симпатиків якої був укомплектований батальйон “Нахтігаль”, підтверджують: ще непередодні німецько-радянської війни керівництво ОУН–Б визнало факт широкомасштабного залучення євреїв до різних владних

¹¹² Chef der Sicherheitspolizei und des SD. – IV A 1 – B.Nr.1 B/41 gRs. Berlin, den 16. Juli 1941. Ereignismeldung UdSSR Nr. 24 // Bundesarchiv in Berlin-Lichterfelde (BA). – R 58 (Reichssicherheitshauptamt)/223. – Bl.191.

¹¹³ Heimann L. The saved Jews. Ukrainian patriots defied Nazis / Leo Heimann // The Ukrainian Quarterly. – Vol. XVII. – Number 4. – Winter 1961. – P. 320, 322.

¹¹⁴ Стенограма запису спогадів д-р[а] філософських наук Пилипа Лазаровича Фрідмана. 22/І-46. [підпис] Фрідман Пилип Лазарович // ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 246. – Арк. 80–81, 84.

структур в СРСР і виступило за усунення із займаних посад тих із них, які виявляли вороже ставлення до українців, але відмовилося брати участь в будь-яких антисемітських погромах. У квітні 1941 р. у постановах 2-го Великого збору ОУН (ОУН-Б) стосовно євреїв було визначено: “Жиди* в СРСР є найвідданішою підпорою пануючого большевицького режиму та авангардом московського імперіалізму в Україні. Протижидівські настрої українських мас використовує московсько-большевицький уряд, щоб відвернути їхню увагу від дійсного спричинника лиха і щоб у час зриву спрямувати їх на погроми жидів. Організація Українських Націоналістів поборює жидів як підпору московсько-більшовицького режиму, освідомлюючи рівночасно народні маси, що Москва це головний ворог”¹¹⁵. Коментуючи цю постанову, очевидець подій у Львові під німецькою окупацією Євген Наконечний зробив справедливий висновок про те, що “ОУН завбачливо виступила проти єврейських погромів” й постанова щодо ставлення до євреїв “виразно застерігала не ототожнювати антисоветизм і антисемітизм”¹¹⁶.

У хронології діяльності ОУН, що була укладена для фіксації подій 1941 р. у Галичині й охопила період від 22 червня до вересня 1941 р., констатувалося: “4–7 липня 1941 р. представники прибувших до Львова у великому числі відділів гештапа звернулися різними дорогами до українських кругів, щоб українці урядили три-

* До 1944 р. (за винятком короткочасного періоду більшовицького режиму в жовтні 1939 р. – червні 1941 р.) окреслення “жиди” було загальноприйнятою історичною назвою для євреїв у Західній Україні й у ньому не вбачали негативного змісту. Громадянин Ізраїлю професор Соломон Гольдельман наприкінці 1960-х рр. визнав, що термін “жид” “є властивим українській мові, як теж іншим слов’янським мовам (наприклад, польській, чеській, білоруській); його вживання у згаданих мовах є природним і немає зневажливого характеру, як у російській мові”. З його слів, в Україні під сталінським режимом було запроваджено (й наказано вживати) слово “єврей”, щоб не викликати запідозрення автора в антисемітизмі у російських читачів, які звикли до образливого значення слова “жид” (*Goldelman S. I. Jewish National Autonomy in Ukraine, 1917–1920. Translated by Michael Luchkovich / Solomon I. Goldelman. – Chicago: Ukrainian Research and Information Institute, 1968. – P. 13*).

¹¹⁵ Постанови II. Великого Збору Організації Українських Націоналістів. [Краків, квітень] 1941. Політичні постанови // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 4. – Арк. 33.

¹¹⁶ Наконечний Є. “Шоа” у Львові. Видання друге / Євген Наконечний. – Львів: Піраміда, 2006. – С. 23.

денний погром жидів. «Замість уряджувати маніфестаційні похорони політв'язнів, помордованих більшовиками», говорили вони, «краще зробити велику відплатну акцію на жидах. Німецькі поліційні ані військові влади не будуть в цьому перешкоджати». Керівні чинники ОУН, довідавшись про те, подали до відома членам, що це є німецька провокація, щоби скомпрометувати українців погромами, щоби дати претекст німецькій поліції до вмішування і роблення порядку, і найважливіше – щоби відтягнути увагу й енергію українського загалу від політичних проблем боротьби за державну самостійність, на слизьку дорогу анархії, злочинів і грабіжництва. Уже Другий Великий збір ОУН висказався рішуче проти яких-небудь жидівських погромів, засуджуючи такі тенденції, як намагання окупантів відвертати увагу народних мас від корінних проблем визвольної боротьби. Тепер, в перших днях німецької окупації, зреалізовано ці постанови на практиці, забороняючи участи в погромах жидів і протидіючи німецьким провокаціям. Тільки завдяки рішучій поставі кадрів ОУН не дійшло в перших днях по уступленню більшовиків до масового вирізання жидів у Львові та в інших українських містах, мимо величезної хвилі обурення, яке викликало вимордування більшовиками 80 тисяч українських політичних в'язнів і мимо численних провокацій німецького гештапа, щоб кинути українців до вирізання жидів”¹¹⁷.

На початку 1960-х років полеміка довкола справи Т. Оберлендера й звинувачень проти військової частини “Нахтігаль” не обмежувалася публікаціями у засобах масової інформації та прес-конференцією в СРСР, кількома кіносюжетами, прес-конференцією й окремою брошурою у НДР, а також появою книги Г. Рашгофера, публікацій у часописі “Дер Шпігель” й кількох памфлетів у ФРН. Свою реакцію виявили теж колишні українські організатори і військовослужбовці цієї формації. Головною відповіддю провідних діячів ОУН на звинувачення проти цієї військової частини була поява брошури “Злочини комуністичної Москви в Україні вліті 1941

¹¹⁷ До початку “Книги фактів” // ГДА СБУ. – Ф. 59. – Спр. С-9079 – Документи ОУН. Переводи. Приложение к агентурному делу “Берлога”. – Т. 50. – Арк. 130–131.

року”. У передмові до неї йшлося про те, що більшовицькі пропагандисти “пустили в світ підлу провокацію, ніби масакру українських в’язнів у містах Західньої України вчинили ... українські націоналісти, а зокрема український батальйон при німецькому війську т.зв. «Нахтігаль»”. Було стверджено: “Щоб підтримати цю провокацію якимось доказами, пишуться статті, надаються радіоавдиції, організуються пресові конференції, на яких виступають зі самооскарженнями вчорашні нібито члени українського підпілля чи батальйону «Нахтігаль», і з наказу своїх МВД-івських опричників брешуть без кінця і міри навіть не дивлячись на те, чи їх зізнання взагалі покриваються з загальновідомими подіями”. У вміщеному в цій же брошурі тексті доповіді, виголошеної 7 травня 1960 р. у Нью-Йорку, член Проводу ОУН Микола Лебедь причини необхідності спростувань закидів проти “Нахтігалью” пояснив так: “Цього року комуністична Москва повела широку клеветницьку акцію довкола куреня «Нахтігаль». Вона намагається переконати, що цей український курінь займався нібито погромами польського населення у Львові в липні 1941 року. Я хочу ствердити наступне: Курінь не мав жодного відношення до будь яких терористичних актів у Львові, чи де-небудь інде в місцях його постюю”. Польських вчених, за словами Лебеда, ліквідували співробітники нацистських органів безпеки, які заарештували Я. Стецька та Р. Ільницького й згодом здійснили арешти активу ОУН на території усієї України.

У тому ж збірнику було вміщено заяву провідного діяча ОУН і колишнього офіцера батальйону Юрія Лопатинського, який зі свого боку ствердив: “Я хочу спростувати брехливі наклепи большевицької пропаганди про цей курінь, які мають на меті очорнити український визвольний рух за часів другої світової війни”. Він констатував: “Польських учених розстріляло у Львові «СС Зондеркомандо Галіцієн», яке прибуло до Львова ліквідувати акт 30 червня і мало свої власні пляни ліквідації місцевого населення згідно з напрямними, опрацьованими нацистським проводом. Курінь «Нахтігаль», що підлягав Вермахтові, не міг мати нічого спільного із виконанням цих плянів. Про знищення польських професорів «Зондеркомандом» свідчать також польські свідки, як, наприклад, пані

Хомсова, приятелька родини проф. Бартля, на сторінках «Дзенніка Польського» і «Дзенніка Жолнежа» в Лондоні, проф. Львівської політехніки – Сокольницький... На закінчення хочу ствердити, що Москва добре знає, хто помордував у Львові в'язнів у тюрмах і хто замордував польських професорів, як знає також, що курінь «Нахтігаль» створено українською стороною виключно для визвольної боротьби і що цей курінь, поза виконанням своїх обов'язків на фронті, не заплямував себе будь-яким вислужницьким вчинком. Москві відомо, що велика більшість старшин і бійців куреня «Нахтігаль» впали в боротьбі УПА проти німецьких і советських окупантів за визволення українського народу. Щоб протидіяти в боротьбі УПА проти большевицького загарбника України та знеславлювати пам. Головного Командира Р. Шухевича-Чупринки, Москва приступила до фальшування найновішого періоду історії України, подібно як це вона робить з усім нашим історичним минулим. Наклепи і знеславлювання куреня «Нахтігаль» власне служать цій меті»¹¹⁸.

Від початку 1960 р. велику кількість споминів про події у Галичині у червні 1941 р., зокрема про терор НКВС, вмістила у своїх дописах преса української діаспори (пресові органи “Українські Щоденні Вісті”, “Шлях перемоги” та інші). Очевидець подій у Львові у червні-липні В. Петришин, наприклад, засвідчив: “По 3-м липні 1941 я довідався про те, що німецька поліція виарештувала визначних польських учених, професорів і т. д. Між тими ученими заарештовано і мого знайомого по праці, з яким я працював у Львові за часів советської окупації. Я зацікавився долею мого товариша по праці, але, на жаль, я нічого не міг довідатися поза тим, що його арештувала німецька поліція... Стверджую, що ані я, ані мої знайомі з різних ділянок міста не помітили в тих перших днях окупації трупів на вулицях, ані повішених людей на балконах. Всі ми знали, що виарештовано понад 30 найвизначніших поляків, в тім зовсім не політичних людей, як, напр., мій товариш по праці, але ми, включно з українськими націоналістами, які прибули з Генерального

¹¹⁸ Злочини комуністичної Москви в Україні вліті 1941 року. – Вінніпег: Пролог, 1960. – С. 3–8.

Губернаторства, не знали нічого про їх дальшу долю. Ми були переконані, що їх вивезли або вивезуть до концентраційних таборів”¹¹⁹.

Міфи про причетність “Нахтігаль” також виразно заперечили в опублікованих згодом споминах вояки батальйону Роман Бойцун¹²⁰ та Мирослав Кальба. Останній, наприклад, згадував: “Шухевич зі своїм куренем «Нахтігаль» увійшов до Львова 30-го червня 1941-го року, о годині 4:30 ранком. Під час збірки вояки одержали суворий наказ від свого командира сот. Р. Шухевича: «Не виконувати жодних наказів німців чи командирів інших частин, крім наказів наших частин». І ще один: «Не беріть нічиєї крові на свої руки. Не допускайтеся жодних злочинів чи пімсти на наших ворогах, поляках чи жидах. Це не наша справа займатися тим». А його наказ для нас був святим обов’язком”¹²¹.

¹¹⁹ *Петришин В.* Батальйон “Нахтігаль” у Львові / *В. Петришин* // Вільна Україна. – Дітройт, США, 1960. – Ч. 26.

¹²⁰ *Бойцун Р.* Легіон ДУН (Дружин Українських Націоналістів) / *Роман Бойцун* // Вісті Комбатанта. – Торонто; Нью-Йорк, 1982. – Ч. 5–6. – С. 47–51.

¹²¹ *Кальба М.* Роман Шухевич як провідник, командир, людина / *Мирослав Кальба* // Літопис УПА. Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка”, Головний Командир УПА. – Торонто, Львів: Літопис УПА, 2007. – Т.45. – С. 355.

THE LVOV EVIDENCE

The Extraordinary State Commission for Ascertaining and Investigating Crimes Committed by the German-Fascist Invaders has issued the following communiqué on crimes committed by the Germans on the territory of the Lvov Region:—

WHEN on June 30, 1941, they broke into the city of Lvov, the German invaders proclaimed that the Lvov Region would henceforth be known as the "District of Galicia," and instituted in it their so-called "New Order" of unrestrained plunder, violence, torture, mass shootings and murders of the civilian population.

The murders of Soviet citizens were committed not by isolated bandit groups of German officers and men, but by German military formations, police and S.S. troops working deliberately in an organized manner, to plans elaborated by the German Government. Special machinery was set up for the mass extermination of Soviet citizens, and a network of camps was organized for their destruction.

Chief inspirer and organizer of this system of extermination of people was the German Reichminister Himmler, who repeatedly visited Lvov to inspect and check up on the activities of the "death factories" instituted on his orders.

To investigate the crimes perpetrated by the German-Fascist invaders the Extraordinary State Commission

appointed a special commission composed of Maj.-Gen. Grushetky, Kozyrev and Sadovoi, Deputies of the Supreme Soviet of the U.S.S.R., Dr. Tregub, Grushko, Boiko, President of the Executive Committee of Lvov City Soviet, Turchenko, Viahnevsky, and Kuzmin, representing the Extraordinary State Commission. The chief medico-legal expert of the Red Army, Dr. of Medical Science Aydayev, the assistant chief medico-legal expert of the Red Army, Pukhnarevich, the medico-legal expert Golayev, Gerasimov, the expert criminologist, Kornetov, Procurator of Lvov Region, and Prizhanowsky, chief of the Investigation Department of the Lvov Regional Procurator's Office, participated in the work of the commission.

On the basis of the investigations of the Special Commission, the findings of the medico-legal experts and the testimony of numerous witnesses—both Soviet citizens and citizens of foreign States—the Extraordinary State Commission has established that in Lvov, Rava Russka, Zolochov, Sokal, Yavorov, Zolkva, Gorodok, Brody, Podkamen, Novo-Rychevsk, Vano Franko and other Districts of the Lvov Region, the German invaders exterminated about 700,000 Soviet citizens: men, women and children, as well as nationals of Czechoslovakia, Yugoslavia, Holland, Great Britain and the United States of America who had been brought to Lvov from concentration camps in Germany.

MASSACRE OF PROMINENT INTELLECTUALS

Even before the seizure of Lvov, the Gestapo detachments were in possession of lists, drawn up on the instructions of the German Government, of the most prominent intellectuals, who were to be destroyed. Mass arrests and shootings began directly Lvov was captured.

Comb-Out of Colleges

The Gestapo arrested Professor Tadeusz Boj-Zelenski, a member of the Union of Soviet Writers, and author of numerous literary works, Professor Roman Recki of the Medical Institute, Vladimir Seradski, Dean of the University and Professor of Forensic Medicine, Roman Longchamp Deberrier, Doctor of Law, together with his three sons, Professor Tadeusz Ostrowski, Professor Jan Grek, Professor Henryk Gilarowicz the surgeon, Professor Anton Tuszynski the stomatologist, Witold Nowicki, Professor of Pathological Anatomy, Vladimir Stozhek and Anton Lemnicki, Doctors of Physical-Mathematical Sciences, Academician Solovii Kazimir Bartel, an honorary member of many academies of sciences, Stanislaw Pilat, Doctor of Chemical Science, Kaspar Vaisel, Roman Witkiewicz and Vladimir Rukowicki, Doctors of Technical Science, Professor Stanislaw Progulski, Professor Mendziewski, Adam Fiszler the ethnographer, Kazimir Vetulyani, Doctor of Technical Science, the prominent lawyer Professor Maciejus Arcehand, a member of Poland's Codification Committee, the Lvov authoress Galina Glyska, the critic Ostap Ortvin, the university lecturers Auerbach and Piasiecki, Vander the physicist, Simon Blumental the engineer, Ruff the surgeon, Czortover a university lecturer, and other professors and teachers employed in local educational establishments.

The Five Professors

Professor Groer, of Lvov Medical Institute, who escaped death by chance, informed the Special Commission: "At midnight on July 3, 1941, I was arrested and put in a truck. In it I found Professors Grek, Boj-Zelenski and others. We were taken to the 'Buras Abramovichov' House. While leading us through a corridor the Gestapo men humiliated us, pushed us with rifle-butts, pulled our hair and knocked our heads. . . . Later on I saw the Germans escort five professors from the 'Buras Abramovichov' House; four of them were carrying the blood-stained body of the son of Ruff, the famous surgeon. The Germans had killed him during examination. Ruff, junior, was also a specialist. This entire group of professors proceeded

under escort in the direction of Kadetskaya Mountain. Fifteen or 20 minutes later I heard a rifle volley from the direction in which the professors had been taken."

The better to insult the human dignity of the arrested scientists, the Germans resorted to the most refined torture, and then shot them. Goltzman, a resident of Lvov, informed the Special Commission that on July, 1941, he himself saw 20 persons, including four professors, lawyers and doctors, brought into the yard of 8, Aronszewski Street. "One of them I knew by name—he was Krops, a Doctor of Law. There were five or six women in this group. The S.S. forced them to wash staircases with their tongues and lips in seven sections of the four-storied house. When all these staircases had been washed they forced the same people to gather garbage in the courtyard with their lips. All this garbage was to be carried to one place in the courtyard. . . . the janitor at 8, Aronszewski Street saw all this with me. When the work had been completed the Gestapo men selected five persons from this group, took them out of the town and shot them."

Bodies Exhumed and Burned

The Fascist invaders carefully concealed their extermination of intellectuals. The Germans waved away the repeated inquiries made by relatives and friends who wanted to know the fate of the scientists. They pretended that they "had no information." On the order of the German Reichminister Himmler, Gestapo men in autumn, 1943, burned the bodies of the professors they had shot. Mandel and Korn, who were formerly imprisoned in the Yenovska camp, and who conducted the exhumation of the bodies, testified before the Commission:

"On the night of October 5, 1943, between the Kadetskaya and Uletskaya Streets, by order of one of the Gestapo men we opened by searchlight a hole from which we exhumed 30 bodies. We burned all these bodies. While taking the bodies from the hole we discovered documents belonging to Professor Ostrowski, Stozhek, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, and Professor Kazimir Bartel of the Polytechnical Institute."

It was ascertained as a result of investigations that during the early months of their occupation of Lvov the Germans arrested and killed more than 70 of the most prominent representatives of science, technology and art.

Сторінка з офіційного бюлетеня посольства СРСР у Лондоні "Радянські військові новини" від 30 грудня 1944 р. з повідомленням про вбивство польських учених співробітниками нацистських поліцейських служб

Wohnungen festgenommen, und zwar aufgrund von Listen, die bereits vor Ausbruch des Rußlandfeldzuges aufgestellt worden waren. Ein großer Teil der verhafteten polnischen Professoren wurde unmittelbar danach in einem Außenbezirk Lembergs erschossen. Einige Professoren, unter ihnen Prof. Groer, wurden freigelassen. Prof. Bartel, früher polnischer Ministerpräsident, wurde erst am 22.7.1941 auf besonderen Befehl Hitlers hingerichtet.

Bd.I, Bl.63,74
S.B. 8 AR 141/59

Es besteht auch hier kein Zweifel daran, daß die Verhaftung und Exekution der polnischen Professoren von einem der genannten SD-Einsatzkommandos durchgeführt worden ist, wenn auch nicht festgestellt werden konnte, welches der vier Einsatzkommandos damit beauftragt war.

II Bl.99

Der polnische Graf Bninski, der ein persönlicher Bekannter des damals ebenfalls verhafteten, aber bald darauf wieder freigelassenen polnischen Professors Groer war und die Verhaftung eines Amtskollegen von der Wohnung des Professors Groer, ehe dieser selbst verhaftet wurde, persönlich miterlebte, bekundet mit Bestimmtheit, daß das Verhaftungskommando keine Wehrmachtsuniformen, sondern die Uniformen des SD trug. Die Verhaftungen sind seiner Meinung nach aufgrund vorbereiteter Listen vorgenommen worden, da das Verhaftungskommando, wie er später erfahren hat, auch die Wohnungen inzwischen verorteter Professoren aufgesucht hatte.

Bl.63 ff.
S. 13 AR 141/59
W. "Braunkuch"
Bl. 1116 1.161
Bd.I S. 8.9.

Prof. Groer, der jetzt in Warschau lebt, hat in seinen schriftlichen Erklärungen über seine Erlebnisse bei seiner Verhaftung ebenfalls bestätigt, daß die Verhaftungen durch die "Gestapo" erfolgt sind.

- 60 -

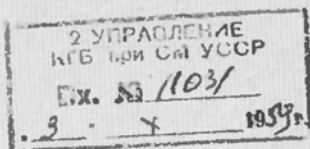
Der Exilpola Lewickij, der nicht im Verdacht steht, dem nationalsozialistischen Regime und seinen früheren Anhängern wohlwollend gegenüberzustehen, kommt in dem schon erwähnten Dokumentarbericht über Lemberg in der polnischen Zeitschrift "Kultura" ebenfalls zu dem Ergebnis, daß die Verhaftungen und Exekutionen der polnischen Professoren in Lemberg von einem SD-Einsatzkommando durchgeführt worden sind. Es heißt dort:

Bd.I Bl.152-154

"Unmittelbar nach der Besetzung Lembergs durch die regulären militärischen Einheiten erreichten auch die Einheiten des "Einsatzkommando Galizien" die Stadt. Ihr Kommandeur war der SS-Brigade-Führer Eberhard SCHÖNGART (vermutlich nach dem Kriege durch die Engländer erschossen). Sein Stellvertreter war ein gewisser Heinz HEIM, Standartenführer. Das "Einsatzkommando Galizien" setzte sich aus ausgewählten Angehörigen der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes zusammen. Nach Aussagen von Augenzeugen befand sich unter ihnen eine Gruppe von Volksdeutschen und Ukrainern, die als Dolmetscher zugeteilt waren.

Eine der Aufgaben des "Einsatzkommandos Galizien" war die Erschießung einer Gruppe polnischer Intellektueller. Es ist heute schwer zu sagen, unter welchen Gesichtspunkten man eine Namensliste dieses Personenkreises zusammenstellen ließ. Vermutlich spielten hierbei Rundfunk- und Pressemeldungen eine Rolle. Dies kann sich auf die Person des Prof. Tadeusz BOY-ZELENSKI und den weltbekannten Professor Kazimierz BARTEL beziehen. Ihre Namen mußten in den Jahren 1939 bis 1941 bei irgendeiner Gelegenheit in der Presse und im polnischen Rundfunk zitiert worden sein. Das kann man jedoch nicht von den anderen Hingerichteten sagen. Meistens handelte es sich hier um Wissenschaftler, die sich mit Politik überhaupt nicht befaßten. Manche Augenzeugen, die sich zu jener Zeit in Lemberg bzw. vor Ausbruch des deutsch-polnischen Krieges in Krakau befanden, sind der Meinung, daß den Nazis bei der Aufstellung

Сторінки з висновку
Верховного прокурора
Земельного суду в Бонні
щодо розслідування вбивства
польських учених у Львові
в липні 1941 р.

Сов. секр.

55

Справка.

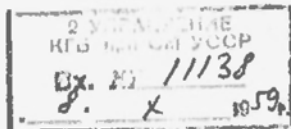
2 октября с.г. за № 33100 за подписью г. Щербака поступил запрос о сборе материалов и розыске очевидцев преступления министра подполья перемещенных лиц боннского гражданства Теодора Оберлендера, который немецкими друзьями обвиняется в организации массового уничтожения гражданского населения во Львове в 1941 году.

Аналогичного содержания наши данные имеются на имя г. Шевченко.

Вст. оперуп. 2 Упр. КГБ чрез майора Навигу

Позов

Довідка 2-го управління КДБ УРСР про отримання 2 жовтня 1959 р. вказівки від заступника начальника 2-го управління КДБ СРСР Ф. Щербака щодо збору компрометуючих матеріалів про діяльність Т. Оберлендера та батальйону "Нахтігаль" у Львові в липні 1941 р.

сов. секретно

57

Справка.

6 сентября 1959 года на имя тов. Головенко
за подписью тов. Щербак из 2-го Главного
Управления КГБ при СМ СССР поступил
наим. в. № 13587
запрос № 33158 в котором указывается
просьба ускорить исполнение № 33100
от 2 сентября 1959 года и дать указание
департаменту осведомлен преступлений
Батальона "Нахтигаль" во Львове
и направить их в КГБ СССР, который
доверенные показания и фотографии,
а также фотографии себя фамилиях
преступлений в доме на улице Романового
и Капустинской гора.

Верно! Сб. Оперуполном. Зав. 2-й.

КГБ при СМ СССР

8 сентября 1959 года. - шеф-бар (Мелитинский)
(см. на обороте)

Довідка 2-го управління КДБ УРСР про отримання 6 жовтня 1959 р.
вказівки від заступника начальника 2-го управління КДБ СРСР Ф. Щербака
щодо прискорення збору матеріалів з метою дискредитації
Т. Оберлендера та батальйону "Нахтігаль"

Сав. секретно

Справка. Вх. № 14114

83

Из УНКГБ Львовской области
г. Шевченко № 538 направил
документ в КГБ СССР. Щербак в
Киеве КГБ СССР. Галахович в
Каменарм сообщался в Москву, что на
предстоящей пресконференции в
Берлине на тему батальона „Нахтигаль“
дан согласие выступить профессору
Соколовскому Габриэлю Зеноновичу,
1877 г. р. урож. с. Каньева, Павел Юрьевич,
Варшавского Восточника, поляк, бн,
настоящий гвар. пехоты.

Соколовский просит
разрешения на посещение лагеря
углубных заведений и предупреждение
электротехнической промышленности в
Берлине, а затем сына и дочь в
Польше.

УНКГБ подтверждает его
прислугу и просит охранять документы
и саботажную работу расхвата.

Далее указано, что носилки
штурмента. Вайзер неопытна, но
так как она слабо освещена, то

Верно: ст. оружен. З-оружия

д. дир. КГБ при СМ СССР

набор: 21. Край (Воскр.)

19/2-0511

Справка

Щербак № 38431

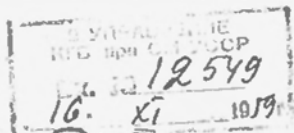
сообщил, что также
и с"к" о"наш.

19. 11.519

21. Край

д. а/з. 5911

Довідка 2-го управління КДБ УРСР про клопотання управління КДБ УРСР
у Львівській області заступникові начальника 2-го управління КДБ СРСР
Ф. Щербаку щодо згоди Габріеля Сокольніцького надати свідчення
на прес-конференції у Берліні проти батальйону „Нахтігаль“ стосовно подій
у Львові в липні 1941 р. за умови організації відвідин навчальних закладів та
підприємств у Берліні, а також сина і доньки в Польщі. 19 жовтня 1959 р.

Сов. секретно

86

Справка.

Из Москвы тов. Щербаков №33988 от
13 ноября 1959 года ^{Вх №15102} сообщил во Львов сообщ-
ил, что убито великую освещает зна-
менит батальона "Нахтигаль"
следует подготовить для допроса ра-
ботниками прокуратуры, о чем будут
даны указания прокуратуре СССР.

При подготовке к допросам свидетелей
следует использовать опубликованные
в прессе статьи о преступниках
"Нахтигаль". Работу по установ-
лению других свидетелей знаменитых
документации и добить дополнительных
материалов предоставить.

Сиб. Оперуполном. Зарема 24.11.

16.11.59.

Майор Губин /Младший
Резидент Г. Равенство: Т. Кривичу доложено.
Верно Губин /Младший

Довідка 2-го управління КДБ УРСР про отримання 13 листопада 1959 р. вказівки від заступника начальника 2-го управління КДБ СРСР Ф. Щербака щодо використання газетних публікацій у пресі про батальйон "Нахтігаль" з метою підготовки свідків для допитів у прокуратурі. 16 листопада 1959 р.

З-тд

" УТВЕРЖДАЮ "

НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ КДБ ПРИ СОВЕТЕ
МИНИСТРОВ УССР ПО ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ
П О Л К О В Н И К

(В.ШЕВЧЕНКО)

"16" октября 1959 г.

П Л А Н

Агентурно-оперативных мероприятий по сбору доказательств
о преступной деятельности батальона " НАХТИГАЛЬ " под ко-
мандованием ОБЕРЛЕНДЕРА в городе Л ь в о в е .

Немецкими друзьями развернута кампания против
министра по делам перемещенных лиц Союзного правительства
Теодора ОБЕРЛЕНДЕРА, который обвиняется в организации массо-
вого уничтожения гражданского населения в городе Львове в
первых числах июля месяца 1941 года.

Прогрессивной общественностью Западной Германии
перед прокуратурой ФРГ возмужден вопрос о привлечении
ОБЕРЛЕНДЕРА к уголовной ответственности за совершенные им
злodeяния в гор. Львове.

По имеющимся данным в начале Отечественной войны
Теодор ОБЕРЛЕНДЕР в чине капитана германской армии командо-
вал батальоном " НАХТИГАЛЬ " (" СОЛОВЕЙ "), который с пере-
довыми частями немецких войск рано утром 30 июня 1941 года
ворвался в город Львов, где его участниками, примерно до
7-10-го июля того же года проводились массовые расстрелы
мирных жителей.

УКРАЇНська РСР
Управління Комітету
державної безпеки
при Раді Міністрів
Української РСР
по
Львівській області

УКРАЇНська РСР
Управління Комітету
державної безпеки
при Совете Министров
Української ССР
по
Львовской области

НК-2

Совершенно секретно

Лек № 1

6 - ма я 1960.

ПРИСЕДАТЕЛЮ КОМИТЕТА ГОСУДАРСТВЕННОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ СССР

генерал - майору

товарищу МИКИТЧЕНКО В.Ф.

Город Киев.

В соответствии с Вашим указанием Управлением
КГБ при СМ СССР по Львовской области в период - октябрь
1959 по апрель 1960 года проведены мероприятия по доку-
ментации и сбору доказательств о злодеяниях в городе Львове
и на территории области, совершенных Оберлендером и батальо-
ном "Нахтигаль".

С целью компрометации Оберлендера и украинских
националистов, собранные УГБ материалы широко использо-
вались в местной и центральной прессе, кинохронике, а также
на пресс-конференции в Москве.

Кроме этого, были выявлены и соответственно
подготовлены свидетели, выступавшие по данному делу на пресс-
конференции в Москве и на суде в Берлине.

С учетом достигнутых положительных результатов
в проведении специальных мероприятий по Оберлендеру, прошу
Вас наградить нагрудным знаком " Почетный сотрудник Госбез-
опасности" :

Зам. начальника 2 отдела УГБ по Львовской области
майора ГРИГОРЬЕВА Н.Н.;

Обязать благодарностью и наградить ценным
подарком:

Старшего оперуполномоченного 2 Управления КГБ
при СМ СССР майора МЕЛЬНИЧЕНКО Т.А.;

начальника отделения УГБ по Львовской области
подполковника ФОМЕНКО Ф.Н.;

ст. оперуполномоченного 2 отдела УГБ по Львов-
ской области капитана НОСАЧЕВА К.Ф.,

которые непосредственно занимались сбором документов,
выявлением и подготовкой свидетелей.

НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ КГБ ПРИ СОВЕТЕ
МИНИСТРОВ СССР ПО ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ

ПОЛКОВНИК

(В.ШЕВЧЕНКО)

Лист начальника Управління КДБ УРСР у Львівській області полковника
В. Шевченка до Голови КДБ УРСР В. Микитченка щодо нагородження
співробітників КДБ, які готували свідків для виступу зі звинуваченнями
проти батальйону "Нахтігаль" на пресс-конференціях
у Москві та Берліні. 6 травня 1960 р.

2-лр

192

25 мая 60

м.с.р.ч./м

Современно секретно
экз. № 2

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ при
СОВЕТЕ МИНИСТРОВ СССР -

товарищу МЕЛНИНУ А.Н.
город Москва

В соответствии с указанием КГБ при СМ СССР были проведены мероприятия по сбору доказательств о злодеяниях, совершенных ОБЪЕКТАМИ и руководимым им батальоном "Нахтигаль" в городе Львов и на территории Львовской области.

Собранные доказательства широко использовались в местной и центральной прессе, кинохронике, а также на пресс-конференции в Москве и на судебном процессе в Берлине.

За добросовестное проведение этих мероприятий прошу Вас наградить нагрудным знаком "Почетный сотрудник госбезопасности" майора ГРИГОРЬЕВА Николая Ивановича /личн. № Е-075765/ заместителя начальника 2 отдела Управления КГБ при СМ СССР по Львовской области, а также объявить благодарность и наградить ценными подарками:

2.- /18

Майора МЕЛНИЧЕНКО Тараса Лукича /личн. № Е-025162/
старшего оперуполномоченного 2 Управления КГБ при СМ СССР;

Подполковника ФОМЫНКО Федора Никитовича /личн. № Е-030157/
начальника отделения УКГБ при СМ СССР по Львовской области;

Капитана НОСАЧЕВА Константина Федоровича /личн. № Е-030077/
старшего оперуполномоченного 2 отдела УКГБ при СМ СССР по Львовской области, которые непосредственно осуществляли указанные мероприятия.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ при
СОВЕТЕ МИНИСТРОВ СССР - ГЕНЕРАЛ - МАЙОР

В. Микитченко
В. МИКИТЧЕНКО

верно:

отп. 2 экз.
1-й адресату
2-й в д. 13210
вх. № 5775
исп. Пенов
отп. Редакция
мб № 2403
24.5.60г.

Тарас Лукич
Верно: С. Шелест, В. Микитченко
Борис

Лист голови КДБ УРСР В. Микитченка до голови КДБ СРСР А. Шелестіна щодо нагородження співробітників КДБ, які готували матеріали з метою дискредитації військовослужбовців батальйону "Нахтігаль". 25 травня 1960 р.

Вн-3.

СССР

**КОМИТЕТ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
при СОВЕТЕ МИНИСТРОВ СССР**

2 августа 1960

№ 2129/и
гор. Москва

Совершенно секретно

экз. № I

199

Заместитель Председателя Комитета государственной безопасности при Совете Министров Украинской ССР
полковнику -

тов. ШУЛЬЖЕНКО В.С.

На № 984 от 24/7-60 г.

Прошу заслуживающих поощрения оперативных сотрудников, которые принимали участие в подготовке материалов о злодеяниях, совершенных военным преступником ОБЕРЛЕНДРОМ, наградить приказом по Комитету государственной безопасности при Совете Министров Украинской ССР.

тов. Телкалову

Пр. р. Галицкий
Зам. председателя

тов. Шульженко

Заместитель Председателя Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР

П. Шашутин /

В.И. - в.р.

Т. Пашкову
П. Вильямовичу
Указание
и. Шульженко
предварительно
перезапросить
е. Шашутину
В.В.

Секретариат

Министров

44

Вход. №

5428

3. VII

60

УПРАВЛЕНИЕ

КГБ при СМ УССР

Сх. №

10553

4/VI

1960

Лист заступника главы КДБ СРСР П. Івашутіна з вказівкою нагородити співробітників КДБ, які готували матеріали проти батальйону "Нахтігаль".
2 серпня 1960 р.

Вшанування пам'яті вбитих учених

Пам'ятник львівським
професорам перед
Вроцлавською політехнікою

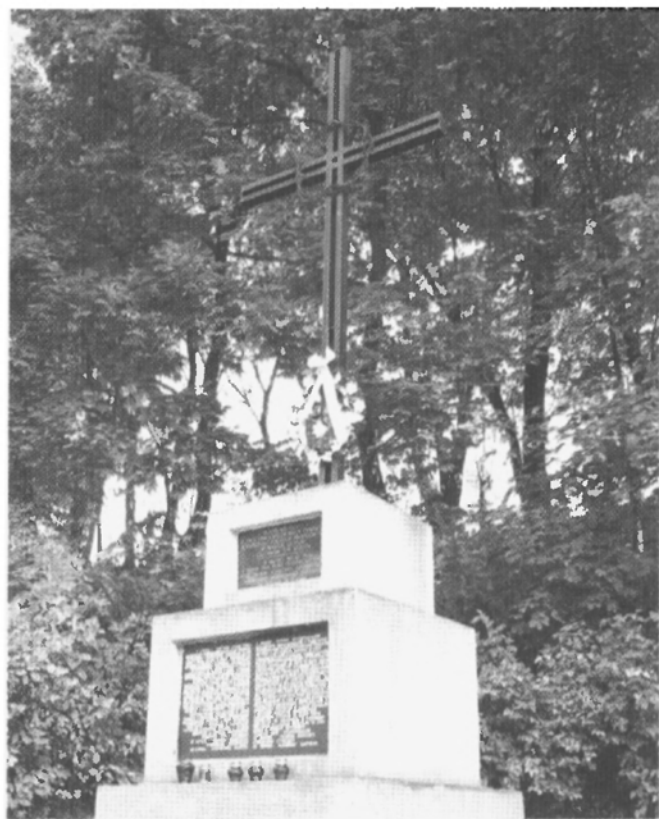

Меморіальна таблиця на честь учених,
розстріляних на Вулецьких пагорбах
у Львові в липні 1941 р. Таблицю розміщено
на будівлі Вроцлавського університету
на площі Університетській

Меморіальна таблиця
на честь львівських
професорів, які загинули в
липні 1941 р.
Таблицю розміщено
на будинку відділення
Польської Академії наук
на вул. Підвалля у Вроцлаві

Пам'ятний хрест, встановлений
для вшанування пам'яті жертв
нацистського злочину
на Вулицьких пагорбах у Львові

4 LIPCA: ANTONI CIESZYŃSKI
WŁADYSŁAW DOBRZANIECKI ORAZ DR. TADEUSZ
TARPOWSKI I EUGENIUSZ KOSTECKI ■ JAN
GREK Z ŻONĄ MARIĄ ■ JERZY GRZEDZIELSKI
EDWARD HAMERSKI ■ HENRYK HILAROWICZ
WŁODZIMIERZ KRUKOWSKI ■ ROMAN
LONGCHAMPS DE BERIER I JEGO SYNOWIE
BRONISŁAW ZYGMUNT I KAZIMIERZ ■ ANTONI
ŁOMNICKI ■ STANISŁAW MACZEWSKI
WITOLD NOWICKI Z SYNEM JERZYM ■ TADEUSZ
OSTROWSKI Z ŻONĄ JADWIGĄ I SZWAGIER
WNUCZKI KS. WŁADYSŁAW KOMORŃCZYK ORAZ
KATARZYNA DEMKO ■ MARIJA REYMANOWA
DR. STANISŁAW RUFF JEGO ŻONA ANNA I ICH
SYN ADAM ■ STANISŁAW PILAT ■ STANISŁAW
PROGUŁSKI Z SYNEM ANDRZEJEM ■ ROMAN
RENCKI ■ WŁODZIMIERZ SIERADZKI Z
PRZYJACIELEM WOLISCHEM ■ ADAM
SOŁOWJ Z WNUKIEM ADAMEM MIESOWICZEM
WŁODZIMIERZ STOZEK I JEGO SYNOWIE
EUSTACHY I EMANUEL ■ KAZIMIERZ
VETULANI ■ KACPER WEIGEL Z SYNEM
JÓZEFEM ■ ROMAN WITKIEWICZ
TADEUSZ BOY-ZELEŃSKI

12 LIPCA: HENRYK KOROWICZ
STANISŁAW RUZIEWICZ

26 LIPCA: KAZIMIERZ BARTEL

4 ЛИПНЯ: АНТОНІ ЦЕШИНЬСЬКИЙ
ВЛАДИСЛАВ ДОБЖАНЕЦЬКИЙ З ТАДЕУШЕМ
ТАРКОВСЬКИМ ТА ЄВГЕНІУШОМ КОСТЕЦЬКИМ
ЯН ГРЕК З ДРУЖИНОЮ МАРІЄЮ ■ ЄЖИ
ГЖЕНДЗЕЛЬСЬКИЙ ■ ЕДВАРД ХАМЕРСЬКИЙ
ГЕНРИК ПІЯРОВИЧ ■ ВЛОДЗИМЕЖ КРУКОВСЬКИЙ
РОМАН ЛОНГШАМП ДЕ БЕРЕ ТА ЙОГО СИН
БРОНІСЛАВ, ЗИГМУНТ І КАЗИМИР ■ АНТОНІ
ЛОМНІЦЬКИЙ ■ СТАНІСЛАВ МОНЧЕВСЬКИЙ
ВІТОЛД НОВІЦЬКИЙ ТА ЙОГО СИН ЄЖИ ■ ТАДЕУШ
ОСТРОВСЬКИЙ З ДРУЖИНОЮ ЯДВИГОЮ ТА
ШВАГЕР ОНУКИ КС. ВЛАДИСЛАВ КОМОРНІЦЬКИЙ
ТА КАТАЖИНА ДЕМКО ■ МАРІЯ РЕЙМАНОВА
ДР. СТАНІСЛАВ РУФ ТА ЙОГО ДРУЖИНА АННА ТА ЇХ
СИН АДАМ ■ СТАНІСЛАВ ПІЛАТ ■ СТАНІСЛАВ
ПРОГУЛЬСЬКИЙ ТА СИН АНДЖЕЙ ■ РОМАН
РЕНЦЬКИЙ ■ ВЛОДЗИМЕЖ СЕРАДЗЬКИЙ З
ПРИЯТЕЛЕМ ВОЛІШОМ ■ АДАМ СОЛОВІЙ
З ОНУКОМ АДАМОМ МЕСОВИЧЕМ
ВЛОДЗИМЕЖ СТОЖЕК ТА ЙОГО СИН
ЄВСТАХІЙ ТА ЕМАНУЕЛЬ ■ КАЗИМИР
ВЕТУЛАНІ ■ КАЦПЕР ВЕЙГЕЛЬ ТА СИН
ЮЗЕФ ■ РОМАН ВІТКЕВИЧ
ТАДЕУШ БОЙ-ЖЕЛЕНСЬКИЙ

12 ЛИПНЯ: ГЕНРИК КОРОВІЧ
СТАНІСЛАВ РУЗЕВИЧ

26 ЛИПНЯ: КАЗИМИР БАРТЕЛЬ

Напис і таблиця зі списком розстріляних учених на пам'ятнику

Процес у ФРН і подальші розслідування

Щоб зайвий раз не акцентувати на тенденційності розслідувань у СРСР й з метою уникнути звинувачень в упередженості висновків щодо критики процесу в НДР, подальший пошук відповіді на питання щодо причетності чи не причетності батальйону “Нахтігаль” до вбивства польських інтелектуалів потрібно шукати у зарубіжних джерелах, максимально віддалених географічно і ментально від зацікавлених сторін, а тому вартих довіри, зокрема, у німецьких документах того часу й рішеннях незалежних судових або прирівнених до них інстанцій. Особливої згадки заслуговує процес у справі проти Т. Оберлендера у ФРН, що мав бути наступним етапом політичної кампанії проти цього міністра уряду К. Аденауера.

Після судового процесу проти Т. Оберлендера у НДР західнонімецький суд провів власне незалежне детальне розслідування і в жодному випадку не знайшов достатніх доказів для підтвердження злочинів, які приписували “Нахтігалеви”. Тим часом, коли у СРСР і НДР батальйону “Нахтігаль” інкримінували нескосні ним злочини й поширювали іншу дезінформацію про нього, у ФРН слідство з метою пошуку справжніх виконавців вбивств польських науковців тривало.

У 1960 р. над Т. Оберлендером, звинуваченим у виданні наказу про вбивство євреїв і представників польської інтелігенції у Львові, відбувся судовий процес у Західній Німеччині, який цілковито його виправдав, а звинувачення визнав безпідставними. Після оголошення 29 квітня вироку Верховного Суду НДР Т. Оберлендер подав у відставку (пішов з поста міністра 3 травня), але продовжував захищатися, стверджуючи, що докази в його справі у НДР були сфальсифіковані. Земельний суд у Бонні (Landesgericht in Bonn) розглянув запропоновані йому Верховним Судом НДР матеріали, щоб винести свою ухвалу щодо причетності Оберлендера до інкримінованих йому в НДР злочинів, і 26 вересня визнав надані докази недостатніми для звинувачення й підозру участі у вбивствах

тисяч людей необґрунтованою і на цій підставі закрити справу. Слідчі з'ясували, що більшість вояків “Нахтігаль”, “хоча й знали про скоєні співробітниками жахливі вбивства (а серед убитих були і члени родини деяких солдатів), як правило, дотримувалися зразкової дисципліни”. На суді працювала спеціальна слідча комісія, що заслухала свідків і визнала безпідставність закидів, зроблених проти формування “Нахтігаль” й Оберлендера. Німецькі слідчі не виключали, що окремі вояки цієї військової частини, прізвищ яких не встановлено, на власний розсуд могли брати участь у вбивствах та погромах, без відома і всупереч чіткими заборонам її командирів, але цієї версії не доведено під час процесу. Тоді ж німецький командир батальйону полку “Бранденбург” Вільгельм Гайнц засвідчив: “Щодо активності групи «Нахтігаль» під час її перебування у Львові, що була під моєю командою, то я ніколи не давав наказу чи доручення офіцерам того батальйону чи командирові Герцнеру на розстріли, брутальність щодо людей чи крадіжки”¹²².

В опублікованій тоді ж у часописі “Дер Шпігель” статті про справу Т. Оберлендера на підставі даних суду було однозначно стверджено: “Урешті-решт оперативна група гестапо в ніч з 3 на 4 липня заарештувала приблизно 30 польських професорів Львівського університету, які від того часу пропали”. Оберлендер, відповідаючи на закиди проти нього й повідомивши, що за шість днів перебування у Львові “Нахтігаль” виконував функції вартового контролю та охорони об’єктів, заявив: “Я можу сказати, що протягом шістьох днів, коли «Нахтігаль» був у Львові, він не зробив жодного пострілу і що мені невідомо ні одного акту будь-якої його насильницької діяльності... Я постійно був у Львові й можу Вам сказати, що у Львові «Нахтігаль» у ті шість днів не зробив жодного пострілу”¹²³.

¹²² Ісаєвич Я., Науменко К. На шляху до правди. Убивство польських професорів у Львові (липень 1941 р.): кому вигідні фальсифікації // Екстракт 150: У 2-х ч.; за заг. ред. Л. Івшиної. – К.: ЗАТ “Українська прес-група”, 2009. – С. 666. – Вид. 1. – Ч. 1.

¹²³ The Guardian. – 16 march 1960; Nachtigall in Lemberg // Der Spiegel. – 1960. – Nr 6. – S. 23–26.

26 вересня 1960 р. Земельний суд у Бонні закрит справу, визнавши недостатніми надані докази¹²⁴. Оберлендер виграв процеси проти часописів “Ді Тат” (“Die Tat”) у Франкфурті над Майном і “Ді Фольксштімме” (“Die Volksstimme”) у Відні за наклепи проти нього¹²⁵. Незважаючи на виправдання й недоказаність інкримінованої йому провини у ФРН, політичний скандал вплинув на його політичну кар’єру й призвів до того, що Оберлендера з “політично-етичних міркувань” зняли з посади федерального міністра, хоча на цьому його політична діяльність не припинилася й у 1963–1968 рр. він знову був переобраний депутатом Бундестагу.

На початку процесу проти Т. Оберлендера суд також звернувся з пропозицією створити незалежну міжнародну комісію для встановлення правди про події у Львові в липні 1941 р. до сторонніх спостерігачів й скерував листа Вольфгангові Мюллеру, який був генеральним секретарем німецької секції Об’єднання опору за Європейський Союз (Union de la Résistance pour une Europe unie – URPE) – організації у Дюссельдорфі, до якої входили видатні діячі антинацистських національних рухів опору періоду Другої світової війни та відомі інтелектуали. До створеної після цього комісії увійшли норвезький адвокат Ганс Каппелен, колишній міністр закордонних справ Данії і голова її парламенту Оле Бйорн Крафт, голландський соціаліст Карел ван Стаал, бельгійський професор права Флор

¹²⁴ Закиди щодо батальйону “Нахтігаль” спростовано у висновку Верховного прокурора Земельного суду в Бонні у справі звинувачень проти цієї військової частини від 5 серпня 1960 р.: Beglaubigte Abschrift. Der Oberstaatsanwalt. – 8 Js 344/59. Bonn, den 5.8.1960. Dr.Drüh. [Stempel:] Der Oberstaatsanwalt beim Landesgericht in Bonn. D // Archiv des Institutes für Zeitgeschichte in München. – Akt. 2677/61. – Bl. 1–73. Частина з висновку вміщено як додаток після основного тексту книги.

¹²⁵ Див.: *Albert Z. Lwowski* wydział lekarski w czasie okupacji Hitlerowskiej 1941–1944. (Prace wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. – Seria B. Nr 189) / *Zygmunt Albert*. – Wrocław, 1975; *Stetzko J.* The Truth About Events in Lviv, West Ukraine in June and July 1941. An open letter to the Rheinscher Merkur, Cologne / *Jaroslav Stetzko* // *Ukrainian Review*. – Vol. 10. – No. 3, Autumn 1963. – P. 62–79. Джерела наклепів проти куреня пояснено й спростовано у праці: *Raschhofer H.* Der Fall Oberländer. Eine vergleichende Rechtsanalyse den Verfahren in Pankow und Bonn / *Hermann Raschhofer*. – Tübingen–Neckar: Fritz Schlichtenmayer, 1962. Див. також памфлет: *Ziesel K.* Der rote Rufmord. Eine Dokumentation zum Kalten Krieg. 2. Aufl. / *Kurt Ziesel*. – Tübingen/Neckar: Schlichtenmayer, 1961.

Пеетерс і швейцарський юрист і член парламенту Курт Шох. З метою уникнути впливу на їхні висновки німецьких чи будь-яких інших зацікавлених сторін, члени цієї комісії під час зібрання протягом 27–28 листопада 1959 р. вирішили, що вони будуть здійснювати свою діяльність у Гаазі (Голландія). Комісія взяла інтерв'ю у свідків, заново переглянула різні офіційні документи від листопада 1959 р. до березня 1960 р. і зробила однозначний висновок: “Після чотирьох місяців розслідувань та оцінки 232 заяв свідків з усіх причетних кіл можна встановити, що звинувачення батальйону «Нахтігаль» і тогочасного лейтенанта, а тепер федерального міністра Оберлендера не мають фактичних підстав”¹²⁶.

Одночасно з судом у Бонні й діяльністю комісії у Гаазі до німецького правосуддя звернулася ще одна людина. Ще 1 грудня 1959 р. Центральне бюро Земельного управління юстиції з питань розслідування націонал-соціалістичних злочинів у м. Людвігсбург (Zentralstelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen) розпочало слідство у справі вбивства польських професорів у відповідь на запит магістра інженера Вальдемара Брюккеля (Brückel) з м. Цюрих за дорученням вдови одного з убитих науковців Влодзімежа Круковського Гелени¹²⁷. Однак незабаром після цього унаслідок повільного розгляду її запиту в квітні 1960 р. вона звернулася до Земельного суду в Гамбурзі з вимогою відкрити кримінальну справу і розслідувати вбивство її чоловіка та інших поляків, які були затримані й розстріляні у Львові у липні 1941 р. Вимогу передали прокуратурі у Гамбурзі, що до і після того займалася розглядом подібних резонансних справ (саме ця судова структура серед іншого розслідувала справу про “Матч смерті” в Києві). У процесі розслідування злочинів у Львові німецький суд встановив, що масове вбивство євреїв і польських професорів вчинили члени спецгрупи оперативної команди нацистських органів безпеки. Під час обговорення тих трагічних подій теж згадано про масові вбивства в'язнів, скоєні НКВС у Львівських тюрмах до того

¹²⁶ Zwart J. Lemberg 1941 und Oberländer: Das Ergebnis einer Untersuchung / Joop Zwart. – Amstelveen: [Selbstverlag d. Verf.], 1960. – S. 19–31.

¹²⁷ AAN. – Sygn. 1941 – Zbiór Władysława Żeleńskiego – materiały do historii zbrodni na profesorach lwowskich w lipcu 1941 r. – T. 6. – K. 12.

часу, коли німецькі війська увійшли до міста. Від 1964 р. до 1994 р. прокуратура м. Гамбург проводила слідство, щоб притягнути до кримінальної відповідальності виконавців цього злочину. Однак справжні винуватці унаслідок затягування слідства або померли, або через критичний стан здоров'я більше не підпадали під покарання.

Розслідування тривало понад шість років і у травні 1966 р. прокурор Гамбурга фон Белов закрити справу. В офіційній відповіді від 2 травня 1966 р. Г. Круковській з приводу її звернення щодо виявлення й осуду вбивць її чоловіка та інших польських викладачів вищих навчальних закладів Львова він зробив однозначний висновок: “Встановлено, що викладачі вищих шкіл, які працювали у Львові – частково разом із членами родин або жителями їх помешкань – у ніч з 3 на 4.7.1941 були заарештовані у їх квартирах малою командою СД. Серед жертв (усього 38 осіб) перебував також ректор політехніки у Львові проф. д-р інженер Круковський. Заарештовані у ранні години 4.7.1941 були розстріляні малою командою... Можливо, що доктор Шьонгарт під час розстрілів професорів на чолі команди, що здійснювала розстріли, поставив гауптшарфюрера СС [Горста] Вальденбургера [Es steht fest, dass die in Lemberg tätigen Hochschullehrer – zum Teil mit Angehörigen oder Hausbewohnern zusammen –, in der Nacht von 3. zum 4.7.1941 von kleinen SD-Kommandos in ihren Wohnungen festgenommen wurden. Unter den Opfern – insgesamt 38 Personen – befand sich auch der Rektor der Technischen Hochschule in Lemberg, Prof. Dr.-Ing. Krukowski. Die Verhafteten sind in den frühen Morgenstunden des 4.7.1941 durch ein kleines Kommando erschossen worden... Es ist möglich, dass Dr. Schöngarth auch bei der Erschießung der Professoren den SS-Hauptscharführer Waldenburger an die Spitze des Erschießungskommandos gestellt hat]”. Белов вказав у висновку, що відповідальні за смерть польських професорів райхсфюрер СС Г. Гіммлер і Г. Франк, безпосередні учасники (які видавали накази і керували розстрілом) бригадефюрер СС К. Шьонгарт, штандартенфюрер СС Гайм і гауптшарфюрер СС Вальденбургер уже мертві, а тому сенсу в подальшому розслідуванні немає: “Німецькі злочинці, відповідальні за розстріл львівських професорів, як із певністю встановлено, більше не є живими... Після Гіммлера та

Франка відповідальними за вбивство львівських професорів є бригадефюрер СС Шьонгарт та штандартенфюрер Гайм, який при службовому бюро був керівником відділу СД. Про смерть Гімmlера та Франка відомо. Д-р Шьонгарт 16.3.1946 був страчений як воєнний злочинець на підставі вироку британського військового суду. Штандартенфюрер СС Гайм у січні 1943 р. помер від раку [Die für die Erschießung der Lemberger Professoren verantwortlichen deutschen Täter sind, wie mit Sicherheit feststeht, nicht mehr am Leben... Verantwortlich für die Ermordung der Lemberger Professoren sind nach Himmler und Dr. Frank der Brigadeführer Dr. Schöngarth und der Standartenführer Heim, der bei der Dienststelle Dr. Schöngarth Leiter der SD-Abteilung war. Der Tod von Himmler und Dr. Frank ist bekannt. Dr. Schöngarth ist am 16.3.1946 aufgrund eines Urteils des Britischen Militärgerichts als Kriegsverbrecher hingerichtet worden. SS-Standartenführer Heim ist im Januar 1943 an Krebs verstorben]”. Белов зробив однозначний висновок: “Оскільки доктор Шьонгарт, Гайм і Вальденбургер більше не є живі, процес мусить бути припинений [Da Dr. Schöngarth, Heim und Waldenburger nicht mehr am Leben sind, musste das Verfahren eingestellt werden]”¹²⁸.

У листі також було згадано, що у розстрілі брали участь якісь “допоміжні поліцаї” (Hilfspolizisten), котрі нібито “як українці” у німецькій уніформі виконували функції перекладачів. Проте це припущення менше ніж ймовірне. По-перше, в цьому документі мовилося про неідентифікованих людей, прізвища яких ніколи не встановили (інакше було б названо принаймні підрозділ, на підставі чого можна було назвати конкретних злочинців), тобто звинуватити когось конкретного на підставі цієї відповіді неможливо. По-друге, у той час у Львові не було “допоміжної поліції”, що була створена тільки 1 серпня 1941 р. шляхом реорганізації “очищеної” від розконспірованих у перші дні окупації українських націоналістів-бандерівців української міліції, організованої у липні під контролем

¹²⁸ Pismo prokuratora v. Belowa z Sądu Krajowego w Hamburgu do Heleny Krukowskiej z 2 maja 1966 r. w sprawie dochodzeń dotyczących zamordowania profesorów lwowskich w lipcu 1941 r. // *Albert Z. Kaźń profesorów lwowskich... / Zygmunt Albert.* – S. 303–305.

німецького військового управління. Урешті-решт, відповідальність за розстріл фон Белов поклав на службовців СС і поліції, названих поіменно, на чому він наполягав, як на офіційному висновку. Тому про вояків “Нахтігалю” і їх провину у його висновку взагалі не було мови.

Суд над Т. Оберлендером і висновки міжнародної комісії, які визнали Оберлендера і вояків батальйону “Нахтігаль” невинними у злочинах, вчинених у Львові в липні 1941 р., не спинили комуністів й окремих авторів від поширювання наклепницьких вигадок. В одному випадку Оберлендер вніс судову скаргу на свого наклепника, президента Союзу німецьких письменників Бернта Енгельманна, якого суд визнав винним (оскільки він не зміг довести, що вигадки про Оберлендера і “Нахтігаль” є правдивими) і змусив заплатити грошове відшкодування за образу честі і гідності. Оберлендер також отримав позитивний для нього вирок суду в справі образи честі й гідності в ініційованому ним процесі проти Зеппа Баранка у Мюнхені¹²⁹.

Від часу закінчення судових процесів проти Т. Оберлендера кожне поновлення слідства відбувалося на вимогу польського юриста Владислава Желенського та родичів убитих професорів. Перелом у з’ясуванні обставин убивства львівських професорів здійснила К. Лянцкоронська, яка 31 травня 1967 р. скерувала до Центрального бюро земельного управління юстиції з питань розслідування націонал-соціалістичних злочинів у м. Людвігсбург лист зі звинуваченням в організації вбивств Г. Крюгера та В. Кучманна. Слідство вступило в останню фазу щойно у 1973 р., коли Владислав Желенський подав заяву про необхідність ведення слідства аж до цілковитого з’ясування всіх подробиць вбивства львівських професорів й засудження усіх ще живих виконавців цього злочину. Цю заяву підтримала своїми підписами група представників наукового світу, серед яких були не тільки поляки, а й

¹²⁹ *Hunczak T. Shukhevych and the Nachtigall Battalion: Moscow Fabrications about the Ukrainian Resistance Movement / Taras Hunczak.* – Режим доступу: www.URL:www.mfa.gov.ua/data/upload/news/uno/ua/23507/shukhnachtigallbattalion.doc

німці та євреї. Наслідком міжнародного резонансу справи було оголошення судом акта звинувачення 52-х функціонерів оперативної команди спецпризначення під командуванням К. Е. Шьонгарта (1/4 її службовців), серед яких були безпосередні виконавці В. Кучманн, який проживав під чужим ім'ям в Аргентині, та Г. Крюгер, який відбував покарання за організацію масових убивств євреїв у Станіславі й навколишніх місцевостях. У 1975 р. посольство ФРН у Буенос-Айресі звернулося зі зверненням до уряду Аргентини з вимогою забезпечити допит Кучманна, чого, однак, не відбулося через його переховування. 16 травня 1983 р. старший прокурор Земельного суду в Гамбурзі Дун (Duhn) вирішив припинити слідство через неможливість допиту Кучманна¹³⁰. Смерть Кучманна в серпні 1986 р. спричинила практичне припинення слідства у справі з'ясування обставин убивства польських професорів у липні 1941 р. й покарання вбивць.

Справа проти Т. Оберлендера й батальйону “Нахтігаль” була рідкісною в історії юриспруденції і її унікальність полягала в тому, що її вели проти одного й того ж обвинуваченого в судах двох різних країн і її наслідком були цілком протилежні присуди. У НДР у Східному Берліні процес закінчився за відсутності звинуваченого вироком смерті із заміною вироку присудом до пожиттєвого ув'язнення. Водночас у ФРН у Бонні процес за відсутності переконливих свідчень й доказів для звинувачення після уважного й ретельного ведення судової процедури оголосив усі закиди проти звинуваченого безпідставними й звільнив підсудного від будь-яких звинувачень. У 1975 р. випускник Гарвардського університету доктор Альфред Мауріцій де Заяс, який захистив докторську дисертацію з історії в Геттінгені, знайшов 226 томів невідомих документів про діяльність Німецької військової прокуратури у 1939–1945. рр. й у висновках про це в окремій книзі спростував звинувачення українців у вбивствах поляків та євреїв у Львові в червні 1941 р.¹³¹.

¹³⁰ ААН. – Sygn.1941. – Т. 6. – К. 71.

¹³¹ Див.: *Zayas A.M.de. The Wehrmacht War Crimes Bureau, 1939–1945 / Alfred M[aurice] de Zayas. – Lincoln: University of Nebraska Press, 1979.*

Останнім кроком у юридичному розгляді справи зі звинуваченням проти “Нахтігаль” і колишнього політичного радника його командира було звернення Т. Оберлендера до Земельного суду в Берліні, зроблене вже після об’єднання Німеччини. Оскільки судові системи НДР і ФРН були уніфіковані, їхні судові рішення екстраполювалися на територію всієї Німеччини й у разі суперечності їхніх висновків розбіжності мали вирішувати нові слідства або судові процеси. Оберлендер подавав апеляції і врешті добився скасування вироку, головним аргументом на користь чого був той факт, що у НДР у 1960 р. “головний процес усупереч законодавству відбувся за відсутності підсудного [die Hauptverhandlung gesetzwidrig in Abwesenheit des Betroffenen durchgeführt wurde]”. 24 листопада 1993 р. Земельний суд у Берліні проголосив, що звинувачення Верховного Суду НДР проти Оберлендера не є чинним і визнав рішення цього суду нелегітимним, назвавши основною причиною цього те, що судовий процес не можна проводити заочно¹³². Земельний суд послався лише на процедурні порушення показового процесу за відміни рішення Верховного Суду НДР й не визнав докази сфабрикованими КДБ, що було доказано на підставі різних джерел. Остаточна офіційна реабілітація Оберлендера й скасування висунутого у НДР звинувачення щодо нього відбулася в об’єднаній Німеччині у рік його смерті у 1998 р. Повністю цю історію зі всіма її наслідками описано у книзі Філіпа-Крістіана Вахса “Справа Оберлендера”, двічі виданій вже після смерті звинуваченого¹³³. У 2002 р. за матеріалами цієї книги був знятий документальний фільм “Засуджений заочно. Справа Оберлендера” (“In Abwesenheit Verurteilt. Der Fall Oberländer”).

Отже, вигадки про участь батальйону “Нахтігаль” у вбивствах представників польської інтелігенції і євреїв чітко заперечують і спростовують документи різного походження. Різні юридичні інстанції прийняли 5 рішень з цього питання:

1) Нюрнберзький трибунал, під час якого винними було названо інстанції СС й жодним словом не згадано “Нахтігаль”;

¹³² Режим доступу: [www.URL:http://www.verfolgte-schueler.org/1990-now.htm](http://www.verfolgte-schueler.org/1990-now.htm)

¹³³ *Wachs Ph.-Ch. Der Fall Theodor Oberländer (1905–1998). Ein Lehrstück deutscher Geschichte / Philippe-Christian Wachs.* – Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2000.

2) Верховний Суд НДР, за рішенням якого винним названо “Нахтігаль”, але у 1993 р. це рішення було скасоване;

3) Земельний суд у Бонні, згідно з висновком якого “Нахтігаль” не був винен в інкримінованих йому злочинах;

4) Слідча комісія прокуратури Гамбурга, відповідно до висновку якої винними були названі Г. Гіммлер, Г. Франк, К. Шьонгарт, Г. Гайм, Г. Вальденбургер, тоді як власне про “Нахтігаль” не згадано;

5) Земельний суд у Берліні, що відмінив рішення Верховного суду НДР.

Тема вбивства польських професорів у публіцистиці та історіографії

Після 1960 р. “запущена в публіцистичний обіг” “качка” про “Нахтігаль” “обростала” новими міфами. Майже через 20 років після нацистських злочинів радянська й польська публіцистика звинуватила створений у складі Вермахту український батальйон “Нахтігаль” у вбивстві польських професорів у Львові у липні 1941 р. Наприклад, одночасно зі стенограмою прес-конференції у Москві у квітні 1960 р. окремою брошурою було підготовлено до друку перероблені у художньо-публіцистичній формі й заслухані на прес-конференції свідчення Г. Мельника, доповнені статтею В. Беляєва¹³⁴ (хоча, як уже було згадано, від 1944 р. він писав про вбивства польських учених як про злочин нацистів). Згодом Беляєв доповнив свої публікації додатковою інформацією, метою якої було підсилення ефекту правдоподібності версії КДБ СРСР¹³⁵. Жанр його праць можна охарактеризувати як “художню публіцистику” або “публіцистичні оповідання”, на сторінках яких містилося 50 % правди й 50 % домислів, що стосувалися не тільки інкримінацій причетності до цього злочину ОУН-Б чи батальйону “Нахтігаль”, а й багатьох інших деталей. Наприклад, не відповідає правді твердження Беляєва про те, нібито тієї трагічної ночі співробітники нацистських органів безпеки планували заарештувати професора Наполеона Гонсіоровського (його жінка заперечила це у листі до З. Альберта, про що він згадав у своїй книзі про вбивство польських учених, виданій у 1976 р).

У виданому незабаром після публікацій В. Беляєва збірнику, метою якого була компрометація діяльності українських націона-

¹³⁴ Сповідь колишнього солдата батальйону “Нахтігаль”. – К., 1960. Див. також: *Беляєв В.* Вбивці львівських учених на утриманні Вашингтона / *В. Беляєв* // *Сучасне і майбутнє*. – К., 1962. – № 7. – С. 18–23.

¹³⁵ Див. наприклад: *Загадка Вулецьких пагорбів* // *Беляєв В. П.* Я звинувачую! Переклад на українську мову з доповненнями / *В. П. Беляєв*. – К.: Політвидав України, 1980. – С. 51–61.

лістів, вміщено інформацію про те, що нібито у Кракові за вказівкою Проводу ОУН-Б було складено список польських інтелігентів, яких мали вбити, але його не встигли передати до Львова, з огляду на що перелік осіб, котрі підлягали знищенню, підготували на підставі довоєнного телефонного довідника¹³⁶. Такого ж змісту та інші нічим не підтверджені тези містили більшість публіцистичних памфлетів, спрямованих проти “українського буржуазного націоналізму” в СРСР¹³⁷. Міф обростав новими домислами й “еквілібристикою” цифрами й суперечливими твердженнями авторів, для яких була характерною відсутність послідовності. Зокрема, полковник КДБ В. Чернявський (“Чередниченко”) у 1970 р. заявив, що українські вояки батальйону “Нахтігаль” “вбили у Львові 3 тисячі поляків і євреїв”, але, зважаючи на явну неправдоподібність цієї заяви в іншій своїй книзі виявився значно скромнішим, ушестеро зменшив цю цифру й згадав тільки про “500 осіб” й ту ж цифру називали деякі інші автори. Натомість комуністичний історик Віталій Масловський зробив “із точністю до навпаки”: у 1978 р. ствердив, нібито протягом тижня “Нахтігаль” вбив у Львові “близько 500 інженерів, юристів, письменників, працівників культури і науки”, але у 1999 р. повторив тезу Чернявського—Чередниченка про “3 тисячі чоловік, в основному радянських активістів, євреїв і поляків”¹³⁸. Апогею неправда сягнула у запущеному на екрани у 1971 р. 2-серійному пропагандистському фільмі “Упирі” режисера А. Федорова, у першій серії якого під час

¹³⁶ Ті, що канули в пітьму. – Львів: Каменяр, 1963. – С. 254–256.

¹³⁷ Дмитрук К. Свастика на сутанах / К. Дмитрук. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1973. – С. 98–104; Давиденко В. А. “Українська повстанча армія”: шлях ганьби і злочинів / В. А. Давиденко. – К.: Т-во “Знання” УРСР, 1989. – С. 7.

¹³⁸ Чередниченко В. П. Націоналізм проти нації / В. П. Чередниченко. – К.: Політвидав України, 1970. – С. 94; Чередниченко В. П. Анатомія предательства. Украинский буржуазный национализм – орудие антисоветской политики империализма. Издание второе, переработанное и дополненное / В. П. Чередниченко. – К.: Издательство политической литературы Украины, 1983. – С. 100–101; Масловський В. І. Дорога в безодню / В. І. Масловський. – Львів: Каменяр, 1978. – С. 137; Масловський В. І. З ким і проти кого воювали українські націоналісти в роки другої світової війни? / В. І. Масловський. – М.: Славянський діалог, 1999. – С. 24.

розповіді про міфічні “злочини” “Нахтігалю” було сказано, нібито від рук його військовослужбовців загинуло 6000 людей¹³⁹.

До подібних інсинуацій вдалися окремі автори в Польщі, котрі спричинили таку ж “плутанину брехні”, як і співробітники КДБ й комуністичні історики в СРСР¹⁴⁰ (наприклад, Влодзімеж Бонусяк твердив, що після арешту чоловіка до Шептицького за допомогою звернулася жінка А. Цешинського й він нібито відмовив, тоді як Александер Корман писав, нібито це була жінка К. Бартеля¹⁴¹). До 1990-х років ці міфи сприймали як правду окремі німецькі, польські та французькі історики (Норберт Мюллер у НДР, Вернер Броккдорфф у ФРН, Генрі Мішель у Франції та інші)¹⁴².

Насправді ці закиди не мали під собою жодних підстав, що у 1970–1980-х переконливо спростували публікації збірників доку-

¹³⁹ Документальний фільм “Упири”. В 2-х ч. Ч. 1. – К.: Укркінохроніка, 1971 // Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного у Києві. – Арх. № 4992.

¹⁴⁰ *Drożdżyński A., Zaborowski J.* Oberländer. Przez “Ostforschung”, wywiad i NSDAP do rządu NRF / *Aleksander Drożdżyński, Jan Zaborowski.* – Poznań–Warszawa: Wydawnictwo Zachodnie, 1960. – S. 77–85; *Wilczur J.* Do nieba nie można od razu / *Jacek Wilczur.* – Warszawa: Książka i Wiedza, 1961. – S. 15–28; *Prus E.* Herosi spod znaku tryzuba / *Edward Prus.* – Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1985. – S. 240–241; *Grünberg K.* SS – gwardia Hitlera / *Karol Grünberg.* – Warszawa: Wydawnictwo “Książka i Wiedza”, 1994. – S. 486.

¹⁴¹ Див.: *Bonusiak W.* Kto zabił profesorów Lwowskich? / *Włodzimierz Bonusiak.* – Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1989; *Korman A.* Z krwawych dni Lwowa 1941 roku: krwawy błękitno-żółty tydzień ukraińskiej irredenty / *Aleksander Korman.* – Londyn: Koło Lwowian, 1990. – S. 5–47.

¹⁴² *Мюллер Н.* Вермахт и оккупация (1941–1944). О роли Вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на советской территории / Перевод с нем. под ред. д-ра ист. наук, проф. А. Ф. Юденкова / *Норберт Мюллер.* – Москва: Воениздат, 1974. – С. 144; *Michel H.* La Seconde Guerre mondiale. – V. 1 – Les succès de l’Axe (1939–1943) / *Henri Michelle.* – Paris: Presses Universitaires de France, 1968. – P. 265; *Piotrowski T.* Poland’s Holocaust: Ethnic Strife, Collaboration with Occupying Forces and Genocide in the Second Republic, 1918–1947 / *Tadeusz Piotrowski.* – Jefferson; London: McFarland & Company 1998. – P. 209–211. В. Броккдорфф, наприклад, твердив: “«Нахтігалівці» взяли в зуби довгі кинджали, засукали рукави мундирів, тримаючи зброю напоготові... Наче біснуваті, гучно гикаючи, з піною на вустах, з випуклими очима неслися українці вулицями Львова... Кожен, хто потрапляв їм до рук, був жорстоко страчений...” (*Brockdorff W.* Geheimkommandos des Zweiten Weltkrieges. Geschichte und Einsätze der Brandenburger, der englischen Commands und SAS-Einheiten, der amerikanischen Rangers und sowjetischer Geheimdienste / *Werner Brockdorff.* – München: Welsermühl Verlag, 1967. – S. 126–127).

ментів й колективних праць з історії України періоду нацистської окупації 1941–1944 рр., в яких не було жодної згадки про причетність військової частини “Нахтігаль” до вбивств польських учених¹⁴³. Звинувачень цієї формації у вбивствах євреїв також не було в багатьох працях з історії нацистської політики переслідування і винищення євреїв у Галичині (наприклад, на сторінках Енциклопедії Голокосту, присвячених опису подій у Львові у липні 1941 р., узагалі відсутня будь-яка інформація про причетність “Нахтігалью” до антисемітських погромів¹⁴⁴). Дослідниця історії нацистського “остаточного вирішення єврейського питання” в Галичині Жанна Ковба визнала в монографії: “З подіями перших тижнів німецької окупації пов’язана ще одна «біла пляма» – батальйон «Нахтігаль». У радянських та польських публікаціях до початку 60-х рр. його не згадували у контексті злочинів проти поляків та євреїв. Повідомлення про участь його вояків у масових стратах євреїв з’явилися лише у 1959 р. Приводом було те, що канцлером Аденауером на посаду міністра у справах німців, репатрійованих та депортованих за часів війни, був призначений Т. Оберлендер, відомий не лише своїми різко антикомуністичними, антирадянськими поглядами, але й тим, що був офіцером Вермахту, зв’язковим із батальйоном «Нахтігаль»... Трибунал Федеративної республіки Німеччини у 1960 р. не

¹⁴³ Інформація Державної надзвичайної комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників на території Львівської області // Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. – К.: Політвидав України, 1963. – С. 349–351; Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941–1945). Збірник документів і матеріалів. – Львів: Каменяр, 1968. – С. 142–143; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны, 1941–1945. Документы и материалы в трех томах. – Т.1. Украинская ССР в первый период Великой Отечественной войны (22 июня 1941 г. – 18 ноября 1942 г.). – К.: Наукова думка, 1980; Нацистські пособники [док. № 143–161] // Історія застерігає: трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни / Ін-т історії партії при ЦК Компартії України – філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та ін. – К.: Політвидав України, 1986. – С. 221–225; Nazi Crimes in Ukraine, 1941–1944: Documents and Materials. Comps.: G. I. Changuli [et. al.]. – Kyiv: Naukova Dumka Publishers, 1984; Історія Львова в документах і матеріалах. Збірник документів і матеріалів / Упоряд.: У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К.: Наукова думка, 1986.

¹⁴⁴ *Круглов А.* Энциклопедия Холокоста (Еврейская энциклопедия Украины) / Под ред. И. М. Левитаса / *Андрей Круглов.* – К.: [б.и.], 2000. – С. 203.

знайшов жодних підстав для звинувачень солдатів «Нахтігаль» у розстрілах єврейського та польського населення. Канадська комісія розслідування воєнних злочинів також не виявила участі батальйону у злочинах проти євреїв та поляків»¹⁴⁵.

Використовуючи опубліковані матеріали передовсім польських авторів, вигадки про причетність батальйону “Нахтігаль” до вбивств польських інтелектуалів та членів їхніх родин заперечили теж українські автори в еміграції, зокрема Борис Левицький, Ярослав Пеленський та інші¹⁴⁶. На підставі аналізу джерел та літератури з проблеми доктор Сорбоннського університету в Парижі Володимир Косик стверджував, що завдання “Нахтігалью” “не мали нічого спільного з будь-якими поліційними заходами, а тим більше з розстрілами цивільного населення”. За його висновком, батальйон “Нахтігаль” “став жертвою політичної боротьби Москви проти німецького міністра, неприхильного до комунізму і Москви”¹⁴⁷.

Джерела наклепів проти “Нахтігалью” у різний час викрили у своїх дослідженнях автори українського походження у книгах та статтях, виданих у Канаді та США. Серед них – Борис Левицький¹⁴⁸ та Мирослав Юркевич, який, коментуючи тезу про те, що “совєтська пропаганда неодноразово звинувачувала” “Нахтігаль” у вбивствах цивільних жителів після його вступу до Львова, ствердив доконаний факт: на початку німецько-радянської війни у цьому місті

¹⁴⁵ Ковба Ж. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки “остаточного розв’язання єврейського питання”. Вид. 3-тє, випр. і доп. / *Жанна Ковба*. – К., 2009. – С. 236.

¹⁴⁶ *Lewycki B. Sprawa Oberländera / Borys Lewycki // Kultura*. – Nr 1–2. – Paříż, 1960; Віднова. – Мюнхен, 1986. – Ч. 5. – С. 204; *Корчак-Городиський О. “Таємниця Вуєцьких пагорбів”. Про знищення польських професорів у Львові / Орест Корчак-Городиський // Народна Воля*. – Скрантон (Канада), 1981. – Ч. 47; *Chopyk D.B. The Origin and Activities of the Nightingale Legion DUN / Danylo B. Chopyk // Ukrainian Quarterly*. – Vol. 42. – No. 1–2. – New York, spring–summer 1986. – P. 69–80; *Kalba M. Nachtigal. Ukraiński Batalion 1941 r. / Myrosław Kalba*. – Detroit–Lwów: Wydawnictwo Drużyny Ukraińskich Nacjonalistów, 1995.

¹⁴⁷ *Косик В. Правда історії. Роки окупації України 1939–1944: 36. статей / Володимир Косик*. – К.: Українська видавнича спілка, 2008. – С. 93, 99. Див. також: *Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / Володимир Косик*. – Париж; Нью-Йорк; Львів: Видання Наукового товариства імені Т. Шевченка, 1993. – С. 153–155.

¹⁴⁸ *Lewytzkyj B. Politics and society in Soviet Ukraine, 1953–1980 / Borys Lewytzkyj*. – Edmonton: CIUS Press, 1984. – P. 42.

українських політв'язнів розстріляли співробітники НКВС, польських науковців і євреїв – співробітники нацистських органів безпеки¹⁴⁹. Професор Альбертського університету в Канаді Жан-Поль Хімка визнав, згадуючи про нацистські злочини у Львові в липні 1941 р., що згадана військова частина “не брала у цьому участі”¹⁵⁰. Закиди у причетності “Нахтігалю” до розстрілів у Львові на початку липня 1941 р. відкинув теж професор Раттертського університету в США Тарас Гунчак¹⁵¹.

Подібні висновки зробило багато професійних фахівців у царині вивчення історії України періоду 1940-х рр. За визнанням доктора історичних наук Дмитра Веденєєва, досі не виявлено “переконливих документальних підтверджень причетності українських націоналістів до цієї різанини” й, згідно з даними Нюрнберзького процесу, польську інтелігенцію “знищували саме німці”, “загін гестапівців”, але, незважаючи на це, “даний трагічний епізод, як і раніше, залишається предметом пропагандистських спекуляцій”¹⁵². Володимир В'ятрович з цього приводу констатував, що, “як свідчить спроба звинуватити бійців «Нахтігалю» у розстрілах польської та єврейської інтелігенції у Львові у 1941 році, ці закиди мають яскраво виражений політичний характер і, як показали найновіші дослідження науковців, не відповідають дійсності”¹⁵³. Академік Ярослав Ісаєвич та дослідник військової історії Кім Науменко підсумували: “Безпідставні звинувачення українців у злочинах, скоєних нацис-

¹⁴⁹ *Yurkevich M. Galician Ukrainians in German military formations and in the German administration / Myroslav Yurkevich. // Ukraine during World War II. History and its Aftermath. A Symposium. Edited by Yury Boshyk. – Edmonton: CIUS, 1986. – P. 83.*

¹⁵⁰ *Himka J. P. True and False Lessons from the Nachtigall Episode / Jean Paul Himka. – Режим доступу: [www.URL:http://www.brama.com/news/press/2008/03/080319himka_nachtigall.html](http://www.brama.com/news/press/2008/03/080319himka_nachtigall.html)*

¹⁵¹ *Hunczak T. Shukhevych and the Nachtigall Battalion: Moscow Fabrications about the Ukrainian Resistance Movement. – Режим доступу: [www.URL:www.mfa.gov.ua/data/upload/news/uno/ua/23507/shukhnachtigallbattalion.doc](http://www.mfa.gov.ua/data/upload/news/uno/ua/23507/shukhnachtigallbattalion.doc)*

¹⁵² *Веденеев Д.В. Одиссея Василия Кука. Военно-политический портрет последнего командующего УПА / Дмитрий Веденеев. – К.: К.И.С., 2007. – С. 66.*

¹⁵³ *В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи / Володимир В'ятрович. – Львів: В-во “Мс”, 2006. – С. 67. Див. також: В'ятрович В. Як творилася легенда про Nachtigall / Володимир В'ятрович. – Режим доступу: [www.URL:http://www.dt.ua/3000/3150/62036](http://www.dt.ua/3000/3150/62036)*

тами, мають негативний вплив на ставлення польської громадськості до позитивного розвитку українсько-польських відносин. В той же час солідаризація деяких авторів і навіть організацій в Україні з польськими шовіністами служить блокуванню справедливих вимог про визнання УПА воюючою стороною, спричиняє дестабілізацію в нашому суспільстві й гальмує процес його консолідації”¹⁵⁴. Протягом 2002–2009 рр. в Україні домисли про причетність “Нахтігалю” до вбивств цивільних жителів у Львові в липні 1941 р. заперечено в публікаціях інших авторів¹⁵⁵.

Міф про участь “Нахтігалю” у вбивствах польських учених та єврейського населення у Львові спростували також відомі науковці інших країн. У ФРН легенди про це спочатку було спростовано на сторінках журналу “Дер Шпігель”, газети “Ді Вельт” та деяких інших часописів¹⁵⁶. Провідний спеціаліст Інституту сучасної історії в Мюнхені доктор Дітер Поль згодом прокоментував ці звинувачення так: “Зранку 4 липня [1941 р.] оперативна команда спецпризначення розстріляла 22 професорів у парку поблизу нової будівлі поліції безпеки... Ці злочини, спрямовані проти польської національної еліти, в польській національній свідомості мали таке ж значення, як вбивства НКВС польських вояків у Катині й інших місцевостях. Також комуністична пропаганда поширила фальшиве твердження про те, що вбивства скоїла частина «Нахтігаль» під командуванням Оберлендера”¹⁵⁷. Інший німецький дослідник Дітер Шенк узагалі не піддав сумніву факт убивств польських учених членами оперативної команди нацистських карально-поліційних інстанцій, ігноруючи міф КДБ про причетність до цього злочину батальйону “Нахтігаль”¹⁵⁸.

¹⁵⁴ *Ісаєвич Я., Науменко К. На шляху до правди... / Ярослав Ісаєвич, Кім Науменко. – С. 670.*

¹⁵⁵ *Вейгман С. Батальон “Нахтигаль”: сражения после войны / Сергей Вейгман // Столичные новости. – № 3 (199). – 29 января–4 февраля 2002; Патриляк І. К. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках / Іван Патриляк. – К.: Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Ін-т історії України НАН України, 2004. – С. 259–294.*

¹⁵⁶ *Див. наприклад: Nachtigall in Lemberg // Der Spiegel. – 1960. – Nr 6. – S. 23–26; Professorenmorde in Lemberg // Die Welt. – Hamburg, den 20. September 1968. – S. 19.*

¹⁵⁷ *Pohl D. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien... / Dieter Pohl. – S. 69.*

¹⁵⁸ *Див.: Schenk D. Der Lemberger Professorenmord und der Holocaust in Ostgalizien / Dieter Schenk. – Bonn: Dietz, 2007.*

Факт замовного характеру й безпідставності звинувачень у причетності батальйону “Нахтігаль” до вбивств у Львові у липні 1941 р. підтвердили також відомі російські історики. Наприклад, Борис Соколов, посилаючись на результати перевірки діяльності вояків цієї військової частини членами Конгресу США у 1954 р., стверджував, що “Нахтігаль” вивели зі Львова на початку розстрілів, щоб уникнути розходжень з приводу майбутнього України, що виникло між керівництвом Райху і Проводом ОУН-Б, а тому “Нахтігаль” був непричетним до знищення євреїв та польської інтелігенції Львова¹⁵⁹. Історик з Росії Александр Гогун відзначив, що “поширена у радянській публіцистиці версія про участь бійців «Нахтігалью» в убивствах польської та єврейської інтелігенції у Львові на початку липня 1941 р. є вигадкою радянської пропаганди”¹⁶⁰. Російський дослідник Сергей Чуев, описуючи історію батальйону “Нахтігаль”, визнав: “Шеф айнцацгрупи «С» доктор Раш звинуватив у вбивствах львівських в’язнів «жидів із НКВС», що слугувало приводом для початку терору проти львівських євреїв та поляків. Кривавими вбивствами євреїв «прославилася» айнцацгрупа особливого призначення під керівництвом бригадефюрера СС Карла Ебергарда Шенгардта (Шьонгарта – А. Б.). Підрозділ цього загону під командуванням Г. Крюгера та В. Кучман[н]а 4 липня знищив 23 польських професора та їхні родичів, 11 липня вбив ще двох, пізніше – колишнього прем’єр-міністра Польщі професора Бартеля”¹⁶¹.

Особливе значення має той факт, що звинувачення українців у вбивствах польських учених спростували більшість дослідників із Польщі. Найґрунтовніше цю проблему дослідив Зигмунт Альберт, який здійснив вичерпний збір усіх доступних йому польських свідчень і документів про вбивство польських інтелектуалів у Львові й присвятив йому кілька публікацій¹⁶². В одній із них він ствердив:

¹⁵⁹ Соколов Б. В. Оккупация. Правда и мифы / Борис Соколов. – М.: АСТ-Пресс книга, 2002.

¹⁶⁰ Гогун А. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы / А. Гогун. – Санкт-Петербург: Издательский Дом “Нева”, 2004. – С. 46–47.

¹⁶¹ Чуев С. Украинский легион / Сергей Чуев. – М.: Яуза, 2006. – С. 180.

¹⁶² Albert Z. Lwowski Wydział Lekarski w czasie okupacji hitlerowskiej 1941–1944 (Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego) / Zygmunt Albert. – Wrocław, 1975; Albert Z. Zamordowanie profesorów wyższych uczelni we Lwowie przez hitlerowców (praca zbiorowa) / Zygmunt Albert. – Warszawa, 1975; Mord profesorów lwowskich w lipcu 1941 roku // Albert Z. Każń profesorów lwowskich... / Zygmunt Albert. – S. 35–68.

“Багато поляків досі помилково вважають, що вбивство професорів скоїли українці. Якби це було так, то гамбурзький прокурор не визнав би після війни, що це було справою рук його співвітчизників – німців”¹⁶³. Аргументи Альберта, який назвав поіменно усіх замовників, організаторів й більшість виконавців убивств польських науковців у липні 1941 р. визнали слушними більшість польських дослідників історії Польщі періоду Другої світової війни, серед них і Ришард Тожецький, Гжегож Мотика, Гжегож Грицюк та інші¹⁶⁴. За словами Р. Тожецького, дуже маловірогідною видається участь у цих вбивствах вояків із “Нахтігалю”, “оскільки вони були підпорядковані Абверу й мали інші завдання”¹⁶⁵. Г. Мотика підсумував: “Воякам батальйону неодноразово роблять закиди скоєння чисельних злочинів у місті. З усією певністю, всупереч поширеній думці, вони не відповідають за екзекуції львівських професорів. Цей злочин скоїла спеціальна команда СС”¹⁶⁶.

Вивчення вченими Польщі справи вбивства польських науковців суттєво полегшив своєю пошуковою діяльністю Владислав Марцелі Желенський (Władysław Marcei Żeleński)¹⁶⁷. Його важко звинуватити у спробах виправдати членів ОУН уже хоча б на підставі того факту, що у 1934 р. він був делегований як віце-прокурор для ведення слідства у справі вбивства міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького членами ОУН, підготував звинувачувальну промову (акт оскарження) й був другим після Казімежа Рудніцького оскаржувачем під час судового процесу проти

¹⁶³ Mord profesorów lwowskich w lipcu 1941 roku // *Albert Z. Kaźń profesorów lwowskich... / Zygmunt Albert.* – S. 60.

¹⁶⁴ *Hryciuk G. Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne / Grzegorz Hryciuk.* – Warszawa: Książka i Wiedza, 2000. – S. 193.

¹⁶⁵ *Torzecki R. Polacy i Ukraińcy... / Ryszard Torzecki.* – S. 119.

¹⁶⁶ *Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii / Grzegorz Motyka.* – Warszawa: Instytut Studiów politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza Rytm, 2006. – S. 95–96.

¹⁶⁷ Див.: *Żeleński W. By skończyć ze złą milczeniem / Władysław Żeleński // Wiadomości.* – Nr 18 (1467). – Londyn, 1974. – S. 2; *Żeleński W. Odpowiedzialność za mord profesorów lwowskich / Władysław Żeleński // Wiadomości.* – Nr 17 (1466). – Londyn, 1974. – S. 1; *Żeleński W. Czy mord profesorów lwowskich będzie wyjaśniony / Władysław Żeleński // Wiadomości.* – Nr 42 (1491). – Londyn, 1974. – S. 3; *Żeleński W. Cuda i dziwy w sprawie o mord profesorów / Władysław Żeleński // Wiadomości.* – Nr 49 (1549). – Londyn, 1975. – S. 2.

організаторів убивства. З приводу 60-х роковин від дня вбивств польських вчених у 2001 р. зібрані Желенським копії німецьких документів зосереджено в Архіві нових актів у Варшаві в архівному фонді № 1941, що від 2004 р. одержав назву “Збірка Владислава Желенського – матеріали до історії злочинів щодо львівських професорів у липні 1941 року”¹⁶⁸.

Проте на цьому політичні спекуляції навколо імені Т. Оберлендера не вщухли й міф про вбивство польських учених батальйоном “Нахтігаль” не затих і його відгомін лунав до початку XXI ст. Одним з ініціаторів його “реанімації” був Союз нащадків Львівських професорів, вбитих гестапо у липні 1941 р. (Związek Potomków Lwowskich Profesorów Zamordowanych przez Gestapo w Lipcu 1941); вояки “Нахтігаль” були згадані як виконавці вбивства у квітні 2005 р. у листі членів цього об’єднання до президента Віктора Ющенка¹⁶⁹. 25 лютого 2003 р. комісія відділу Інституту національної пам’яті у Жешуві розпочала останнє слідство у справі “гітлерівських злочинів” проти львівських науковців-поляків, яке 22 червня 2006 р. було припинене з формулюванням “із причини нез’ясованості того, ким були виконавці [wobec niewykrycia sprawców]”¹⁷⁰.

¹⁶⁸ AAN. – Sygn. 1941 – Zbiór Władysława Żeleńskiego – materiały do historii zbrodni na profesorach lwowskich w lipcu 1941 r. Див. наприклад: Handakte in Sachen: Az.: 147 Js 21/74. Ermittlung gegen Rosenbaum und Kueck (W. Kutschmann) wegen Verdachts der Teilnahme an der Ermordung der Lemberger Professoren im Juli 1941 [Akta podręczne w sprawie: Az: 147 Js 21/74. Śledztwo przeciwko Rosenbaumowi i Kueckowi (W. Kutschmannowi) w sprawie podejrzenia uczestnictwa w zamordowaniu profesorów lwowskich w lipcu 1941 r.]; korespondencja; 1948, 1960, 1965–1966, 1970, 1976 // AAN. – Sygn.: 2/1941/0/13.

¹⁶⁹ Режим доступу: [www.URL:http://lwowscy_profesorowie.republica.pl/list_do_juszczenki_pol.htm](http://lwowscy_profesorowie.republica.pl/list_do_juszczenki_pol.htm)

¹⁷⁰ IPN, Archiwum GKBZPNP, oddział w Rzeszowie. – Sygn. akt S 5/03/Zn; Aneks do Informacji o działalności Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu od 1 stycznia do 31 grudnia 2006 r. – Warszawa, luty 2007. – S. 35, 38.

Висновки

Документи різного походження переконливо доводять, що розстріли польських вчених і членів їхніх родин у липні 1941 р. здійснив каральний підрозділ нацистських органів безпеки. Розстріли у Львові у липні 1941 р. були одним із епізодів ретельно спланованої гітлерівцями широкомасштабної кампанії тотального винищення діячів польської науки і культури як еліти нації. Ця акція була не стільки відокремленим злочином, скільки одним із елементів загальної політики нацистської Німеччини щодо планомірного зниження загального інтелектуального рівня народів окупованих східних територій й цілеспрямованого нищення інтелектуальних еліт народів завойованих територій.

Убивство цих людей було втратою не тільки польської громади Львова чи Галичини, а й втратою для міжнародної наукової спільноти, гідними репрезентантами якої ці люди були у першій половині ХХ ст. Це був, безсумнівно, цинічний злочин – злочин, здійснений співробітниками поліційних структур націонал-соціалістичної Німеччини без слідства й суду. Розстріл польських учених увійшов в історію як злочин без кари, що був одним із доказів злочинної практики Третього Райху, впроваджуваної ним на окупованих східних територіях у роки Другої світової війни.

Різноманітні джерела свідчать про непричетність батальйону “Нахтігаль” до цього злочину. Версія про участь цієї формації у згаданому злочині була тільки “ситуативним міфом” КДБ із метою добитися політичної компрометації Т. Оберлендера. Кампанія проти нього, замовний характер заяв “свідків” і висновків судового процесу у НДР мали чітку мету – добитися його політичної відставки, про що свідчить той факт, що після його відставки з посту міністра в засобах масової інформації в Радянському Союзі лунали тільки його відголоски, що виявлялося у періодичній появі у СРСР публікацій, спрямованих проти “неонацистського реваншизму” й “українського буржуазного націоналізму”. Для КДБ ця кампанія була також зручним елементом формування образу українських націоналістів як

патологічних ксенофобів, терористів і “пособників фашизму” з одночасним замовчуванням злочинів НКВС й факту широкомасштабної співпраці СРСР із Райхом, фактичного фінансування ведення війни А. Гітлером на Західному фронті й забезпечення господарських потреб Вермахту і Німеччини під час підготовки до війни проти Радянського Союзу¹⁷¹. Звинуваченням українських вояків батальйону “Нахтігаль” у нескоених злочинах комуністичні спецслужби фактично створювали фальшиве алібі для співробітників гітлерівських каральних оперативних команд, знімали відповідальність зі справжніх виконавців вбивств і цим давали “козир” й “документальний аргумент” для публікацій неонацистів й солідаризувалися з тими з них, які взагалі приписували злочини у Львові на початку німецько-радянської війни виключно більшовицьким органам безпеки.

Організуючи кампанію проти Т. Оберлендера й батальйону “Нахтігаль”, радянські спецслужби розраховували “вбити кількох зайців одним пострілом”, а саме:

1) скомпрометувати уряд Західної Німеччини, що пішов на зближення зі США шляхом приписування нездійснюваних злочинів його міністру Т. Оберлендеру й добитися усунення неvigідного політика;

2) “заретушувати” інформацію про розстріли органами НКВС польських офіцерів у Катині в 1940 р. й мешканців Львова наприкінці червня 1941 р. й “перекрити” її інформацією про страту групи польських інтелектуалів та євреїв у липні 1941 р., приписуючи функціонерам гітлерівського режиму та українським націоналістам злочини НКВС, скоєні раніше функціонерами сталінського режиму і радянськими комуністами;

3) завдати одного по іміджу ОУН в Україні у світі під час широкомасштабної кампанії дискредитації очорнювання “українського буржуазного націоналізму” й дискредитувати в очах політиків Заходу українських націоналістів, які були причетними до творення батальйону “Нахтігаль”;

¹⁷¹ Про витоки цієї співпраці див.: *Fleischhauer I. Der Pakt. Hitler, Stalin und die Initiative der deutschen Diplomatie 1938–1939 / Ingeborg Fleischhauer.* – Berlin [u.a.], Ullstein, 1990.

4) погіршити можливості порозуміння й запобігти співпраці польської та української політичної еміграції на антикомуністичній платформі;

5) добиватися від країн Заходу видачі вояків “Нахтігалю”, котрі проживали на еміграції у цих країнах, під претекстом їх звинувачення в участі у воєнних злочинах (на Нюрнберзькому процесі Абвер не було визнано злочинною організацією й служба у його формуваннях сама собою не могла бути підставою для екстрадиції людини з країни, яку вона обрала місцем свого проживання після закінчення Другої світової війни).

Причиною доволі тривалого побутування легенди про причетність батальйону “Нахтігаль” до вбивств польських учених та євреїв було те, що бездержавні українці не створили своїх комісій з розслідування злочинів нацистських окупантів. Натомість подібні комісії створили росіяни в Радянському Союзі, євреї й поляки, окремі політичні діячі яких вважали одними з головних своїх ворогів український націоналізм. Вони намагалися скерувати громадську думку проти позбавлених можливості опанувати українців та їхніх зусиль, спрямованих на створення власних національних збройних формувань як основи національної армії, що мала забезпечити відновлення державної незалежності України.

Міф про причетність українців до вбивства польських учених десятиліттями використовували політичні сили, незацікавлені у політичному зближенні України і Польщі як один із “каменів спотикання” на шляху до українсько-польського порозуміння. Руйнування цієї легенди, очевидно, сприятиме руйнуванню одного з багатьох негативних міфів про українців у польському суспільстві й сприятиме подальшому розвитку добросусідських відносин двох народів, тісно пов’язаних між собою тісними історичними, політичними, культурними і економічними зв’язками.

Додаток

*Витяг із висновку Верховного прокурора Земельного суду
в Бонні від 5 серпня 1960 р. в питанні розслідування причетності
батальйону “Нахтігаль” до вбивства польських учених
та членів їх родин у Львові у липні 1941 р.**

Beglaubigte Abschrift

Der Oberstaatsanwalt

- 8 Ja 344/59 -

Bonn

Vfg.

1.) Vermerk:

Bd. I, Bl. 6 ff.

In der an die Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen in Ludwigsburg gerichtete und auf den Dienstwege an die hiesige Behörde abgegebene Strafanzeige der WH vom 31.7.1959 wird der Vorwurf erhoben, während der Zeit, in der sich das Bataillon “Nachtigall” in Lemberg aufhielt, seien 3.000 Angehörige der polnischen Intelligenz ermordet worden. Bereits in der ersten Nacht nach der Besetzung Lembergs durch deutsche Truppen (30.6.1941) sollen Hunderte von Einwohnern der Stadt, darunter zahlreiche Juden, vom Bataillon “Nachtigall” erschossen worden sein.

* Справа процесу проти Т. Оберлендера охоплювала кілька томів й один тільки висновок прокурора у Бонні в справі лише батальйону “Нахтігаль” – 73 сторінки. На підставі угоди з управлінням юстиції (Landesjustizverwaltung) від 12 листопада 1969 р. № 1452–IV/159 й усного розпорядження міністра юстиції від 12 жовтня 1970 р. копію цього висновку надали для використання тільки для цілей Інституту сучасної історії в Мюнхені з грифом “вважати конфіденційними” (vertraulich zu behandeln). Частина документа опубліковано вперше після розсекречення через 50 років після процесу над Оберлендером. У цій книзі як додаток опубліковано тільки той витяг з висновку, що стосується безпосередньо розгляду звинувачень у вбивствах польських учених у Львові. Періодично на сторінках висновку вказано посилання на літературу, а також томи й аркуші справи слідства у справі звинувачень проти батальйону “Нахтігаль”.

Soweit sich die Vorwürfe gegen den namentlich genannten Bundestagsabgeordneten und früheren Bundesminister Prof. Dr. Oberländer, nach der Anzeige zu jener Zeit "Hauptmann und politischer Leiter" des Bataillons "Nachtigall", richten, ist im Hinblick auf § M-6 Grundgesetz die AR-Sache 8 Js 141/59 angelegt worden.

/.../

3. Die Ermordung polnischer Professoren in Lemberg.

Bd. II Bl. 99

Die vom Einsatzgruppenführer Dr. Rasch angeordnete Verhaftungsaktion erfaßte unter anderem auch fast sämtliche in Lemberg tätig gewesenen polnischen Professoren und ihren Angehörigen. Diese Professoren wurden von einem kleineren Kommando des SD in der Nacht vom 3. zum 4–7.1941 in ihren Wohnungen festgenommen, und zwar aufgrund von Listen, die bereits vor Ausbruch des Rußlandfeldzuges aufgestellt worden waren. Ein großer Teil der verhafteten polnischen Professoren wurde unmittelbar danach in einem Außenbezirk Lembergs erschossen. Einige Professoren, unter ihnen Prof. Groer, wurden freigelassen. Prof. Bartel, früher polnischer Ministerpräsident, wurde erst am 22.7.1941* auf besonderen Befehl Hitlers hingerichtet.

Bd. I, Bl. 63, 74

d. BA 8 AR 141/59

Es besteht auch hier kein Zweifel daran, daß die Verhaftung und Exekution der polnischen Professoren von einem der genannten SD-Einsatzkommandos durchgeführt worden ist, wenn auch nicht festgestellt werden konnte, welches der vier Einsatzkommandos damit beauftragt war.

Bd. II, Bl. 99

Der polnische Graf Bninski, der ein persönlicher Bekannter des damals ebenfalls verhafteten, aber bald darauf

* Faktisch am 26. Juli 1941 – A. B.

wieder freigelassenen polnischen Professors Groer* war und die Verhaftung eines Amtskollegen von der Wohnung des Professors Groer, ehe dieser selbst verhaftet wurde, persönlich miterlebte, bekundet mit Bestimmtheit, daß das Verhaftungskommando keine Wehrmachtsuniformen, sondern die Uniformen des SD trug. Die Verhaftungen sind seiner Meinung nach aufgrund vorbereiteter Listen vorgenommen worden, da das Verhaftungskommando, wie er später erfahren hat, auch die Wohnungen inzwischen verstorbener Professoren aufgesucht hatte. Prof.Groer, der zuletzt in Warschau lebt, hat in seinen schriftlichen Erklärungen über seine Erlebnisse bei seiner Verhaftung ebenfalls bestätigt, daß die Verhaftung durch die "Gestapo" erfolgt sind.

Bl. 163 ff.

BA I 8 AR 141/59

u. "Braunbuch"

in Hülle Bl. 161

Bd. I a.a.O.

Der Exilpole Lewickyj**, der nicht im Verdacht steht, dem nationalsozialistischen Regime und seinen früheren Anhängern wohlwollend gegenüberzustehen, kommt in dem schon erwähnten Dokumentärbericht über Lemberg in der polnischen Zeitschrift "Kultura" ebenfalls zu dem Ergebnis, daß die Verhaftungen und Exekutionen der polnischen Professoren in Lemberg von einem SD-Einsatzkommando durchgeführt worden sind. Es heißt dort:

Bd. I, Bl. 152–154

"Unmittelbar nach der Besetzung Lembergs durch die regulären militärischen Einheiten erreichten auch die Einheiten des "Einsatzkommando Galizien" die Stadt. Ihr Kommandeur war der SS-Brigade-Führer Eberhard SCHÖNGART (vermutlich nach dem Kriege durch die Engländer erschossen). Sein Stellvertreter war ein gewisser Heinz HEIM***,

* Groer – A. B.

** Es geht um den Ukrainer Borys Lewyckyj – A. B.

*** Es geht um Franz Heim – A. B.

Standartenführer. Das "Einsatzkommando Galizien" setzte sich aus ausgewählten Angehörigen der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes zusammen. Nach Aussagen von Augenzeugen befand sich unter ihnen eine Gruppe von Volksdeutschen und Ukrainern, die als Dolmetscher zugeteilt waren.

Eine der Aufgaben des "Einsatzkommandos Galizien" war die Erschießung einer Gruppe polnischer Intellektueller. Es ist heute schwer zu sagen, unter welchen Gesichtspunkten man eine Namensliste dieses Personenkreises zusammenstellen ließ. Vermutlich spielten hierbei Rundfunk- und Pressemeldungen eine Rolle. Dies kann sich auf die Person des Prof. Tadeusz BOY-ZELENSKI und den weltbekannten Professor Kazimiers BARTEL beziehen. Ihre Namen mußten in den Jahren 1939 bis 1941 bei irgendeiner Gelegenheit in der Presse und im polnischen Rundfunk zitiert worden sein. Das kann man jedoch nicht von den anderen Hingerichteten sagen. Meistens handelte es sich hier um Wissenschaftler, die sich mit Politik überhaupt nicht befaßten. Manche Äußerungen, die sich zu jener Zeit in Lemberg bzw. vor Ausbruch des deutsch-sowjetischen Krieges in Krakau befanden, sind der Meinung, daß den Nazis bei der Aufstellung der Namenslisten polnischer Intellektueller Ukrainer aus nationalistischen Kreisen behilflich gewesen sind, denen es um eine Depolonisierung Lembergs ging. Diese Auffassung kommt der Wahrheit am nächsten. Es besteht jedoch kein Zweifel daran, daß die Schuld an diesen Verbrechen, wie auch für andere, in erster Linie die HITLER-Okkupanten, sowohl als Träger der faschistischen Idee als auch als Inspiratoren dieser Verbrechen, tragen. Das bezieht sich auch auf jene Fälle, bei denen Helfer der Nazis verschiedener Farbe und Nationalität ähnliche Verbrechen begingen. Es ist klar, daß niemand die letzteren zusammen mit den Helfern ukrainischer Nationalität in Schutz zu nehmen beabsichtigt und daß sie auch als Verbrecher behandelt werden müssen.

Die Verhaftung polnischer Professoren erfolgte in der Nacht zum 3. Juli. Sie wurde von Personen in Gestapo-Uniform

durchgeführt. Die Mehrzahl der Verhafteten wurde in das Theologische Institut namens ABRAHAMOWICZ gebracht und gruppenweise an verschiedenen Stellen zwischen der Kadecka- und Wulecka-Straße erschossen. Es fanden überhaupt keine Vorhöre statt, aber aus den zweifellos echten Dokumenten geht hervor, daß die Professoren gleich nach der Verhaftung schwer mißhandelt wurden.

Die Erschießung polnischer Professoren fand auch im Nürnberger Prozeß sein Echo. Unter den in der Sowjetunion in vielen Bänden herausgegebenen Dokumenten vom Nürnberger Prozeß finden wir im 3. Band auf Seite 243 bis 245 genaue Berichte. “Die Gestapo-Einheiten fertigten bereits vor der Einnahme Lembergs auf Befehl der deutschen Regierung Namenlisten von führenden Vertretern der Intelligenz, die zur Liquidierung bestimmt waren. Gleich nach der Einnahme Lembergs begannen Massenverhaftungen und Exekutionen. Die GESTAPO verhaftete ... (es folgen die Namen von 38 Lemberger Professoren)”.

Dieses Dokument hat ein besonderes Gewicht. Während des Nürnberger Prozesses behauptete nämlich niemand, daß OBERLÄNDER und das Bat. “Nachtigall” für dieses Verbrechen verantwortlich seien.

Wenn dieser Bericht auch nicht sehr klar die Gliederung der Einsatzgruppe C unterscheidet und den SS-Brigadeführer Schöngart unrichtig als Kommandoführer des “Einsatzkommandos Galizien” bezeichnet, so gibt er doch in seinen Kern die Verhaftungsaktion gegen die polnischen Professoren richtig wieder und stellt die Verantwortlichkeit für die Ermordung dieser Personen zutreffend heraus.

Bl. 118 ff.

BA I 8 AR

141/59

In der von der polnischen Generalstaatsanwaltschaft überreichten “Presse-Dokumentation” wird - offensichtlich aus politisch-polemischen Gründen - der Versuch gemacht, die

Ermordung der polnischen Professoren der Führung des Bataillons "Nachtigall" insbesondere Prof. Dr. Oberländer, anzulasten. Zu diesem Zweck wird ohne die geringsten Beweisunterlagen die Behauptung aufgestellt, die Verhaftung der polnischen Professoren bei von einer Einheit der "Geheimen Feldpolizei", die Dr. Oberländer unterstanden habe, durchgeführt worden; die Einheit, die an der Hinrichtung teilgenommen habe, sei das ukrainische Bataillon "Nachtigall" gewesen. An anderer Stelle dieser "Dokumentation" heißt es:

Bl. 119 a.a.O.

Bl. 124 a.a.O.

"Um die militärischen und politischen Aufgaben der Provozierung eines ukrainischen Aufstandes in der Westukraine zu erfüllen, schul die Abwehr II eine starke Operationsgruppe, welche die folgenden Abwehreinheiten umfaßte: das Bataillon des (der Abwehr unterstehenden) Regiments Brandenburg, das ukrainische Bataillon "Nachtigall", eine Abteilung der "Geheimen Feldpolizei" und einen "Abwehrtrupp" – eine kleine aus Offizieren und Unteroffizieren der Abwehr bestehende Einheit –, der für die politische Leitung des Unternehmens verantwortlich war. Professor Oberländer war mit der gesamten Aktion beauftragt. Er erklärt selbst, daß er damals der "direkte Vertreter von Admiral Canaris" war (The Guardian, 18. März 1960) " .

Mit keinen Wort geht der polnische Bericht auf die in "Einsatzgruppenprozess" aufgrund dokumentarischer Unterlagen und der Geständnisse der dort Verurteilten beweiskräftig festgestellte Tätigkeit der Einsatzgruppen und der ihnen unterstellten Einsatzkommandos in den besetzten Ostgebieten allgemein und die Massentötungen jüdischer Bürger in Lemberg in den ersten Julitagen 1941 ein. Daraus kann nur der Schluß gezogen werden, daß sich die polnische "Dokumentation" nicht um die Feststellung der objektiven Wahrheit bemüht hat, sondern lediglich propagandistische Zwecke verfolgte.

Ostpublikationen zum Fall Oberländer.

In zwei zu den Akten 8 AR 141/59 gelangten
Veröffentlichungen:

Bd. I Bl. 163

d. A. 8 AR

141/59:

1. Die Wahrheit über Oberländer (Braunbuch), herausgegeben vom Ausschuß für Deutsche Einheit in Ost-Berlin,

BJ. I 8 AR

141/59:

2. Informationsmaterial der Westlichen Presseagentur (Zachodnia Agencja Prasowa) zu "Oberländer in Lemberg, 30.6. bis 7.7.1941"; überleben von der Generalstaatsanwaltschaft der Volksrepublik Polen (siehe Vorseite),

sind schriftliche Erklärungen mehrerer früher und zum Teil jetzt noch in Lemberg lebender Personen zu den Vorgängen in der Stadt nach ihrer Besetzung durch deutsche Truppen wiedergegeben. Von einer Ladung und Vernehmung dieser Personen als Zeugen wurde aus den nachfolgenden Gründen Abstand genommen. Die Vernehmung dieser Zeugen hätte, wie dies bei den jetzt in Israel lebenden jüdischen Zeugen geschehen ist, durch den Sachbearbeitenden Staatsanwalt und anschließend, soweit ihre Aussage von Bedeutung gewesen wäre, durch den Richter erfolgen müssen. Nur auf diese Weise hätte der objektive Beweiswert ihrer Aussagen ermittelt werden können. Der Ladung von Zeugen aus den Ostblockländern zu einer staatsanwaltschaftlichen oder gerichtlichen Vernehbisherigen Erfahrungen nicht entsprochen. So sind die zu des hier bei dem Schwurgericht anhängig gewesenen Strafverfahren gegen die früheren KZ-Bewacher Sorge und Schubert – 8 KLS 1/58 – geladenen polnischen Zeugen nicht erschienen, obwohl sie sich im Vorverfahren selbst in schriftlichen Äußerungen unmittelbar an die Staatsanwaltschaft gewandt hatten.

Ein Teil der Zeugen ist auch schon in dem von der Sowjetzone vor dem dortigen Obersten Gericht aufgezogenen Prozeß gegen Dr.Oberländer, der vom 20. bis 29.4.1960 in Ostberlin stattgefunden hat, vernommen worden. Auch aus diesem Grunde wäre nicht damit zu rechnen, daß diesen Zeugen die Ausreisegenehmigung in die Bundesrepublik zu ihrer nochmaligen Vernehmung erteilt würde, zumal diese ausschließlich polnische und russische Staatsangehörige sind.

Die Würdigung der schriftlichen Erklärungen – es handelt sich nicht um Vernehmungs-Protokolle – ergibt folgendes:

Ein großer teil dieser Erklärungen, insbesondere derjenigen, deren Verfasser den Intelligenzschichten angehören und die deshalb sehr vorsichtig formulieren, bestätigen im wesentlichen das Vorliegen im Gebiet der Bundesrepublik wird nach den Ende Ermittlungsergebnis.

Braunbuch

S. 104

Die Erklärung des polnischen Professors Sokolnicki, die sich mit der Aktion gegen die polnischen Professoren befaßt, enthält den Hinweis, daß die Verhaftungen von der “Gestapo” durchgeführt worden sind und daß Prof. Bartel nicht sofort, sondern erst 10 Tage später erschossen worden ist (tatsächlicher Todestag 22.7.1941). Die Einheit “Nachtigall” wird in seiner Erklärung mit keinem Wort erwähnt.

Bd. I, Bl. 63,

74 d. BA

8 AR 141/59

Demgegenüber enthält die Erklärung der Witwe des ermordeten Prof. Bartel, die gegenüber dem Korrespondenten der Zeitung “Neues Deutschland” gegeben worden ist, folgende Behauptung:

Braunbuch

S. 106

“Es ist eine Tatsache, daß die Wissenschaftler von Lwow von den deutschen Faschisten - und zwar von den Angehörigen

des sogenannten Bataillons “Nachtigall” - in den ersten Tagen ihres Einfalls in Lwow ermordet wurden. Wenn mein Mann, der bereits am 2.Juli festgenommen wurde, seine meuchlings ermordeten Kollegen noch um einige Tage überlebte, so hat das besondere Gründe. Die Faschisten waren bemüht, meinen Mann als Quisling zu gewinnen. Als ihnen das nicht gelang, wurde auch er beseitigt”.

Die in Parenthesesatz aufgestellte Behauptung, Prof. Bartel sei von Angehörigen des Bataillons “Nachtigall” getötet worden, wird nicht durch die geringsten tatsächlichen Hinweise gestützt. Wie leichtfertig diese Behauptung aufgestellt worden ist, geht daraus hervor, daß sich das Bataillon “Nachtigall” am Todestag Prof. Bartels, dem 22.7.1941, im Raum Winnica befand.

In der schriftlichen Erklärung des ehemaligen Direktors der Stadtbibliothek in Lemberg, Emil Maslak, heißt es wörtlich:

Braunbuch

S. 117

“Ich habe die Tage des Einmarsches der deutschen Truppen in der Nacht vom 29- zum 30.Juni 1941 und die darauffolgenden Tage in Lemberg erlebt.

Ich habe persönlich Ausschreitungen gesehen, am 3.Juli habe ich auf der Tschaikigasse und am Theodorplats in Lemberg erschossene Männer und Frauen liegen gesehen. Auch habe ich eine Reihe von jüdischen Bürgern die von Gefängnisgelände zu Samarstynowstraße in die Stadt liefen, gesehen, die völlig blutig geschlagen waren”.

Diese Bekundungen, die keinen Hinweis auf die Einheit “Nachtigall” enthalten, geben nur einen kleinen Teilausschnitt des Pogroms wieder.

Die Erklärung des Professors Dr. Koranyi, damals Dozent an der Universität Lemberg:

Braunbuch

S. 106, 107

“Sofort nach dem damaligen Fall Lembergs zog ein faschistisches Sonderkommando in die Stadt ein, nach Listen,

die das Kommando hatte, wurden nachts die Gelehrten aus ihren Wohnungen geholt und zur Ermordung abgeführt, u.a. auch der berühmte Schriftsteller T. Boy-Zelenski. Es wurden die meisten Professoren der Technischen Hochschule Lemberg und der Medizinischen Fakultät sowie auch der Rektor der Lemberger Universität, Prof. Longchamps de Berier, zusammen mit seinen drei Söhnen verschleppt”.

weist eindeutig auf das Wirken der Einsatzkommandos des SD hin.

Braunbuch

S. 107

Die im Braunbuch wohl absichtlich nur teilweise wiedergegebene Aussage der Frau Schkorpellu-Waiser bestätigt in ihrem Kern das Ermittlungsergebnis... Die Erklärungen der weiteren Lemberger Einwohner Sulim, Seidel, Gorczak, Syrojed und Welicker enthalten lediglich allgemeine Vorwürfe gegen “die Deutschen” (auch als Faschisten, Hitler-Faschisten usw. bezeichnet) ohne jede konkrete Belastung bestickter Einheiten oder des Bataillons “Nachtigall”.

Die Erklärung der restlichen drei angeführten Personen, die das Bataillon “Nachtigall” ausdrücklich belasten, kennzeichnen sich als unsubstantiierte, in der Form propagandistisch gehaltene Behauptungen, die ohne jeden objektiven Beweiswert sind, da nachprüfbare Tatsachenbehauptungen vollkommen fehlen...

Auch den weiteren in der polnischen Publikation zusammengestellten Zeugenerklärungen kann, soweit diese das Bataillon “Nachtigall” konkret belasten, ein objektiver Beweiswert nach ihrem Inhalt nicht zugesprochen werden.

Die als Schriftstück Nr. 1 wiedergegebene gekürzte Erklärung des Lichter Uri:

“...Nach blutigen Kämpfen am 30. Juni 1941 rückten sie in Lemberg ein. Wie zu erwarten war, marschierten die Leute von Bandera in den ersten Reihen der Deutschen, die in

Lemberg einrückten. Sie trugen deutsche Uniformen und waren von ihrem Führer, Oberst Bandera, begleitet und wurden mit den Ovationen der sie willkommen heißenden Landsleute begrüßt. Die Stadt war fröhlich mit deutschen Fahnen, mit Hakenkreuzen und mit gelb-blauen Wimpeln geschmückt”.

ist im wesentlichsten Punkt objektiv unwahr. Aufgrund der “Ereignismeldungen” vom 3.7. und 7.7.1941 steht eindeutig fest, daß Bandera am 2.7.1941 in General-Gouvernement festgenommen und kurz darauf in sogenannte Ehrenhaft nach Berlin transportiert worden ist, wo er am 6.7.1941 eintraf.

/.../

Bonn, den 5.8.1960

Dr. Drügh

Archiv des Institutes für Zeitgeschichte in München. – Akt. 2677/61. – Bl. 1, 58–66, 72–73.

Переклад.

Завірена копія

Верховний прокурор

- 8 Йа 344/59 -

Бонн

Слідство

1.) Замітка:

Т. І, арк. 6 фф

I.

Короткий вступ.

31.7.1959 Центральне бюро Земельного управління юстиції у м. Людвігсбург і Верховний прокурор у Бонні отримали заяву про здійснений злочин, а саме, нібито у той час, коли у Львові перебував батальйон “Нахтігаль”, було вбито 3000 представників польської інтелігенції. Нібито вже у першу ніч після окупації Львова німецькими військами (30.6.1941) батальйон “Нахтігаль” розстріляв сотні жителів міста, у тому числі багатьох євреїв.

Оскільки звинувачення стосувалося депутата Бундестагу й федерального міністра професора доктора Оберлендера, який був “гауптманом і політичним керівником” батальйону “Нахтігаль”, з огляду на § 46 конституції ФРН було відкрито справу № 8 Js 141/59.

/.../

3. Убивство польських професорів у Львові.

Т. II, арк. 99

Акція арештів, здійснена за наказом керівника оперативної групи доктора Раша, охопила також майже усіх польських професорів, які працювали у Львові, та членів їхніх родин. Ці професори були заарештовані малою командою СД у ніч із 3 на 4 липня 1941 р. в їхніх помешканнях, а саме на підставі списків, складених уже перед початком походу проти Росії. Безпосередньо згідно з ними велика частина заарештованих польських професорів були застрілені у Львівському окрузі. Деякі професори, серед них проф. Гроєр, були звільнені. Проф. Бартель, колишній польський прем’єр-міністр, був страчений тільки 22.7.1941* за особливим наказом Гітлера.

Т. II, арк. 63, 74

BA 8 AR 141/59

Не виникає також жодних сумнівів щодо того, що арешт й екзекуції польських професорів були здійснені однією з названих оперативних команд СД, хоча не може бути встановлено, якій з оперативних команд було доручене їх виконання.

Т. II, арк. 99

Польський граф Бнінський (особистого знайомого і сусіда за помешканням якого польського професора Гроєра тоді також заарештували, але швидко після цього звільнили), який незабаром після цього сам був заарештований і особисто пережив ці події, з упевненістю засвідчив, що

* Насправді 26 липня 1941 р. – А. Б.

члени команди, котра проводила арешти, носили уніформи не Вермахту, а СД. Арешти, на його думку, відбулися на підставі заздалегідь складених списків, оскільки команда, що проводила арешти, оскільки, як він пізніше дізнався, також здійснила обшук квартир професорів, які на той час загинули. Проф. Гроєр, який останнім часом проживає у Варшаві, так само підтвердив у своїх письмових заявах про пережиті ним події під час його арешту, що його арешт здійснило гестапо.

Арк. 163 (посилання),
BA I 8 AR 141/59
та “Коричнева книга”
в папці арк. 161
Т. I

Польський емігрант Левицький*, який поза сумнівом протистояв націонал-соціалістичному режимові та його колишнім прихильникам, у вже згаданому документальному повідомленні про Львів у польському журналі “Культура” також прийшов до висновку, що арешти й страти польських професорів у Львові проводила оперативна команда СД. Там сказано:

Т. I, арк. 152–154

“Безпосередньо після окупації Львова регулярними військовими частинами до міста прибула також “Оперативна команда Галичина [Einsatzkommando Galizien]”. Її командиром був бригадефюрер СС Ебергардт Шьонгарт (імовірно після війни розстріляний англійцями). Його заступником був такий собі Гайнц Гайм**, штандартенфюрер. “Оперативна команда “Галичина” складалася з відібраних службовців поліції безпеки і служби безпеки. Згідно із заявою свідків серед них була група фольксдойче та українців, доданих до групи як перекладачі.

* Мова йде про українця Бориса Левицького, який у міжвоєнний період був громадянином Польщі – А. Б.

** Мова йде про Франца Гайма – А. Б.

Одним із завдань “Оперативної команди “Галичина” були розстріли групи польських інтелектуалів. Сьогодні важко сказати, якими міркуваннями керувалися, складаючи поіменний список кола цих осіб. Імовірно, що певну роль при цьому відіграли повідомлення по радіо й у пресі. Це може стосуватися особи проф. Тадеуша БОЯ-ЖЕЛЕНСЬКО-ГО і всесвітньо відомого професора Казімежа БАРТЕЛЯ. Їх імена від 1939 р. до 1941 р. при будь-якій нагоді цитували у пресі й на польському радіо. Це ж, однак, не можна говорити про інших страчених. Тут йде мова переважно про учених, які взагалі не займалися політикою. Різні очевидці, які у той час перебували у Львові, а точніше перед початком німецько-радянської війни перебували у Кракові, дотримуються тієї думки, що нацистам під час складання іменних списків польських інтелектуалів допомагали українці з націоналістичних кіл, зацікавлені у деполонізації Львова. Ця думка видається правдоподібною. Немає, однак, жодних сумнівів з приводу того, що провина за ці злочини, як також за інші, лежить у першу чергу на гітлерівських окупантах як носіях фашистських ідей, а також як натхненниках цих злочинів. Видається теж, що у цьому випадку з ними помічники нацистів різних “забарвлень” й національностей здійснили подібні злочини. Зрозуміло, що ніхто не має наміру обороняти останніх спільно з помічниками української національності й що їх також треба трактувати як злочинців.

Арешт польських професорів відбувся у ніч на 3 липня. Він був здійснений особами в уніформах гестапо. Більшість заарештованих були забрані до теологічного інституту імені Абрагамовича й групами розстріляні у різних місцях між Кадетською та Вулецькою вулицями. Загалом не відбулося жодного допиту, але з безсумнівно надійних документів випливає, що відразу ж після арешту з професорами поводитися дуже жорстоко.

Ехо розстрілу польських професорів прокотилося також на Нюрнберзькому процесі. Серед опублікованих у

Радянському Союзу в багатьох томах документів Нюрнберзького процесу в 3-му томі на сторінках 243-245 ми знаходимо точні повідомлення. “Вже перед окупацією Львова за наказом німецького уряду частини гестапо склали поіменні списки керівних представників інтелігенції, які були заплановані для ліквідації. Відразу ж після окупації Львова почалися масові арешти й екзекуції. Гестапо заарештувало ... (далі йдуть імена 38 львівських професорів).”

Цей документ має особливе значення. Справа у тому, що під час Нюрнберзького процесу ніхто не стверджував, що ОБЕРЛЕНДЕР і батальйон “Нахтігаль” є відповідальними за ці злочини.

Хоча й у цьому повідомленні не дуже чітко йде мова про Оперативну групу “Ц” й у ньому бригадефюрера СС Шьонгарта помилково названо командиром “Оперативної команди “Галичина”, в основному у ньому правильно сказано про акцію арешту польських професорів й про відповідальність за вбивство цих осіб.

Арк. 118 (посилання).

BA I 8 AR

141/59

У наданій польською Генеральною прокуратурою “пресовій документації” було зроблено (очевидно з політично-полемічних підстав) спробу звинуватити у вбивстві польських професорів командування батальйону “Нахтігаль”, зокрема, професора доктора Оберлендера. З цією метою без найменших доказових даних було стверджено, що арешт польських професорів було здійснено частиною “таємної польової поліції”, підпорядкованою докторові Оберлендеру, а частиною, що взяла участь у страті, був український батальйон “Нахтігаль”. В іншому місці цієї “документації” сказано:

ВІ. 119 а.а.О.

“Щоб втілити військові й політичні завдання провокування українського повстання у Західній Україні, Абвер-2 вишколив велику оперативну групу, до якої входили такі частини Абверу: батальйон полку “Бранденбург” (підпорядкований Абверові), український батальйон “Нахтігаль”, відділ “таємної польової поліції” та “загін Абверу” [Abwehrtrupp] – мала частина, що складалася з офіцерів та унтер-офіцерів Абверу й була відповідальною за політичне керівництво акцією. Професор був відповідальним за проведення усієї акції. Він сам заявив, що він тоді був “прямим представником адмірала Канаріса” (The Guardian, 18 березня 1960).

Польське повідомлення жодним словом не згадувало про “процес оперативних команд” на підставі документальних даних і зізнань засуджених на ньому осіб, а також встановленої і доказаної діяльності оперативних груп і підпорядкованих їм оперативних команд в окупованих східних областях загалом і масові вбивства єврейських громадян у Львові у перші дні липня 1941 р. зокрема. На підставі цього можна лише зробити висновок, що польська “документація” не прагнула встановлення об’єктивної дійсності, а тільки переслідувала пропагандистську мету.

V.

Східні публікації до справи Оберлендера.

До актів справи № 8 AR 141/59 додано дві публікації:

Т. I Арк. 163

A 8 AR

141/59:

1. Правда про Оберлендера (“Коричнева книга”), видана Комітетом німецької єдності у Східному Берліні,

BA I 8

AR 141/59:

2. Інформаційний матеріал Західного пресового агентства (Zachodnia Agencja Prasowa) до публікації “Обер-

лендер у Львові від 30.6 до 7.7.1941”, переданої генеральним прокурором Польської Народної Республіки (див.).

У них уміщено письмові заяви багатьох колишніх жителів Львова й частково осіб, які ще тепер проживають у Львові щодо подій у місті після його окупації німецькими військами. Від виклику й допиту цих свідків відмовилися з наступних причин. Допити цих свідків, як це вже сталося з єврейськими свідками, котрі тепер проживають в Ізраїлі, мали би здійснити компетентний прокурор й згодом суддя, якщо б їх покази мали значення. Лише таким чином може бути з’ясована об’єктивна вартість їх заяв як доказу. Виклик свідків із країн східного блоку для прокурорського або судового допиту у Федеральній республіці досі не практикували. Так, на суд присяжних кримінального процесу проти колишніх вартівників концтаборів Зорге та Шуберта № 8 KLS 1/58 запрошені польські свідки не прибули, хоча вони на попередньому процесі самі у письмових заявах свідчили безпосередньо прокуратурі.

Частину свідків уже було допитано у совєтській зоні тамтешнім Верховним судом під час процесу проти доктора Оберлендера, що відбувся від 20 до 29.4.1960 у Східному Берліні. Також із цих підстав не можна брати до уваги те, що цим свідкам буде надано дозвіл на в’їзд у Федеративну республіку для їх повторного допиту, оскільки вони є виключно польськими та російськими громадянами.

Щодо вартості цих письмових заяв – йдеться не про протоколи допитів – впливає таке:

Більша частина цих заяв, особливо тих, автори яких належать до інтелігентського прошарку й тому дуже обережно сформульовані, в основному підтверджують результати дізнання.

“Коричнева книга”

С. 104:

Заява польського професора Сокольніцького, яка стосується акції проти польських професорів, містить посилання на те, що арешти здійснило “гестапо” й що професор Бартель був розстріляний не відразу, а через 10 днів (фактичний день смерті – 22.7.1941). У його заяві жодним словом не згадано частину “Нахтігаль”.

Т. I, Арк. 63,
74 d. BA
8 AR 141/59

На противагу до цього заява вдови вбитого проф. Бартеля, зроблена кореспондентові часопису “Нова Німеччина”, містить таке твердження:

“Коричнева книга”

С. 106:

“Фактом є те, що науковці Львова були вбиті німецькими фашистами, а саме військовослужбовцями так званого батальйону “Нахтігаль” у перші дні їхнього вторгнення до Львова. Коли мій чоловік, якого заарештували вже 2 липня 1941 р., на кілька днів пережив своїх побандитськи вбитих колег, цьому було кілька причин. Фашисти намагалися зробити з мого чоловіка Квіслінга. Коли їм це не вдалося, його також знищили”.

Зроблене у першому реченні твердження про те, що проф. Бартель був вбитий військовослужбовцями батальйону “Нахтігаль”, не ґрунтувалося на жодному фактичному посиланні. Наскільки безпідставним є це твердження зрозуміло з того, що батальйон “Нахтігаль” у день смерті проф. Бартеля 22.7.1941 перебував у районі Вінниці.

У письмовій заяві колишнього директора міської бібліотеки у Львові Еміля Маслака дослівно сказано:

“Коричнева книга”

С. 117:

“Я пережив день вступу німецьких військ у ніч з 29 на 30 червня 1941 р. й наступні дні у Львові.

Я особисто бачив ексцеси. 3 липня у провулку Чайки та на Теодорівському майдані у Львові я бачив розстріля-

них чоловіків та жінок. Я також бачив поблизу тюрми на вулиці Замарстинівській ряд єврейських городян, які були криваво вбиті”.

Ці твердження, які не містять жодного посилання на частину “Нахтігаль”, передають тільки малу частину погромів.

Заява професора доктора Кораного, який у той час був доцентом Львівського університету, однозначно вказує на дії оперативної команди СД:

“Коричнева книга”

С. 106, 107:

“Негайно після тогочасного падіння Львова фашистська зондеркоманда прибула до міста. За списками, які мала команда, вночі забрали з їхніх помешкань й повели для страти вчених, серед яких був відомий письменник Т. Бой-Желенський. Забрали переважно професорів технічного вищого навчального закладу Львова й медичного факультету, а також ректора Львівського університету професора Лонгшама де Бер’є разом із трьома його синами”.

Зумисно лише частково подані у “Коричневій книзі” покази пані Шкурпеллю-Вайсер в основному підтверджують результати дознання... Заяви інших львівських мешканців Сулима, Зайделя, Горчака, Сироїда та Велічкера містять лише загальні звинувачення проти “німців” (яких теж названо “фашистами”, “гітлерівськими фашистами” і т.п.) без будь-якого конкретного звинувачення конкретних частин або батальйону “Нахтігаль”.

Заяви решти трьох згаданих осіб, які особливо звинувачують батальйон “Нахтігаль”, можна охарактеризувати як несуттєві у формі пропагандистськи витриманих тверджень, що не мають будь-якої об’єктивної вартості як докази, оскільки в них повністю відсутні перевірені фактичні твердження...

Також про опубліковані в інших польських публікаціях заяви свідків, оскільки вони звинувачують баталь-

йон “Нахтігаль”, на підставі їхнього змісту не можна говорити про них, як про такі, що мають вартість об’єктивних доказів.

У публікації № 1 опубліковано скорочену заяву Ріхтера Урі:

“... Після кривавої боротьби 30 червня 1941 р. вони увірвалися до Львова. Як можна було очікувати, люди Бандери марширували в перших лавах німців, які увірвалися до Львова. Вони носили німецькі уніформи, їх очолював їхній вождь полковник Бандера і їх вітали оплесками місцеві жителі, що очікували на них. Місто святково прибрали німецькими прапорами зі свастиками й блакитно-жовтими гербами”.

Ця заява в основному не відповідає об’єктивній правді. На підставі повідомлення про події від 3.7 і 7.7.1941 однозначно впливає, що Бандера 2.7.1941 був заарештований у Генеральній губернії і незабаром після цього був транспортований до Берліна під так званий “почесний арешт”, куди він прибув 6.7.1941.

/.../

Бонн, 5.8.1960

Д-р Дрюгт

Короткі біографічні дані про вбитих польських інтелектуалів

Казімеж Владислав Бартель – відомий польський математик й один із засновників Львівської математичної школи, державний діяч, між 1926 і 1930 рр. прем'єр-міністр кількох урядів Польщі. Народився 3 березня 1882 р. у Львові. В юнацькі роки був учнем слюсаря. Тільки у віці 16 років розпочав навчання в гімназії, після закінчення якої навчався на кафедрі інженерної механіки на машинобудівельному факультеті Львівської політехніки. Здобув вищу освіту в 1907 р., після цього працював асистентом і згодом завідувачем кафедри нарисної геометрії. Один із перших в Австрії докторів технічних наук, від 1913 р. до 1914 р. – професор Львівської політехніки. Протягом Першої світової війни мобілізований до австро-угорської армії й у 1918 р. повернувся до Львова. У 1919 р. як комендант польських залізничних військ брав участь в українсько-польській війні в Галичині. Член однієї з масонських лож, друг і прихильник польського лідера і головнокомандувача Збройних сил Польщі Юзефа Пілсудського. У 1919–1920 рр. працював міністром залізниць, у 1922–1930 рр. депутат польського парламенту (Сейму). Після перевороту Юзефа Пілсудського у травні 1926 р. призначений прем'єр-міністром і перебував на цій посаді тричі: у 1926 р., у 1928–1929 рр. і у 1929–1930 рр. Заступник прем'єр-міністра між 1926–1928 рр. і міністр у справах релігійних віросповідань та суспільної освіти в той період, коли Пілсудський перебрав на себе повноваження прем'єр-міністра, але де-факто прем'єр-міністром протягом цього періоду був Бартель, оскільки Пілсудський не брав активної участі у здійсненні функцій голови кабінету і уряду. 1930 р. відмовився від політичної діяльності й повернувся до сфери науки і вищої освіти. Того ж року обраний ректором Львівської політехніки, незабаром отримав звання почесного доктора (*honoris causa*) й був призначений членом Польської математичної асоціації. У цей період видав свої найважливіші праці, серед яких були лекції про розвиток європейського живопису з погляду історичної перспективи. У

1937 р. призначений сенатором Польщі і був ним до початку Другої світової війни. Після приєднання Західної України до СРСР отримав дозвіл надалі читати лекції у Львівській політехніці. У 1940 Бартеля запросили до Москви й запропонували бути депутатом Верховної Ради СРСР, але він відмовився від цієї пропозиції і повернувся до Львова. Головна праця – “Геометрія креслень” (*Geometria wykreślna*. – Lwów; Warszawa: Książnica-Atlas, 1919; *Perspektywa malarska*. – Т.І. – Lwów; Warszawa: Książnica-Atlas, 1928; *Rzuty cechowane*. – Lwów; Warszawa: Książnica-Atlas, 1931).

Література: *Miller F.P., Vandome A. F., Brewster J.Mc. Kazimierz Bartel / Frederic P. Miller, Agnes F. Vandome, John McBrewster*. – Beau Bassin: Betascript Publishing, 2010.

Каспер Вайгель (Weigel) народився у 1880 р. у Львові. Від 1912 р. професор, а в 1929–1930 рр. ректор Львівської політехніки. Керівник кафедри землемірства Львівської політехніки. Активний член Академії технічних наук у Варшаві й Виконавчого комітету Міжнародного геодезичного союзу. Автор 35 наукових праць, в основному з геодезії.

Казімеж Ветуляні (Vetulani) народився у 1889 р. у м. Сянок. Середню освіту здобув у гімназії у рідному місті. У 1935 р. захистив докторську дисертацію у Львівській політехніці, у 1938–1939 навчальному році – заступник професора загальної механіки, в наступному році – ординарний професор.

Едвард Віктор Гамерський (Hamerski) – польський ветеринар, епідеміолог, керівник клініки внутрішніх хвороб малих тварин Академії ветеринарної медицини у Львові. Народився в 1897 р. у Львові. Брав участь в українсько-польській війні 1918–1919 рр. Після отримання диплома інженера навчався в Академії ветеринарної медицини, після закінчення якої від 1930 р. був ветеринаром. Був спеціалістом з внутрішніх хвороб тварин. У 1933 р. під керівництвом Зигмунта Марковського захистив докторську дисертацію в царині ветеринарної медицини. Помічник, пізніше

ад'юнкт-професор і згодом доцент згаданої академії. Від кінця 1939 р. – професор медицини внутрішніх органів та інфікованих тварин створеного на основі цієї академії зооветеринарного інституту у Львові. Автор 8-х наукових праць.

Генрик Гілярович (Hilarowicz) – доктор медицини, доцент і номінальний професор хірургії (від 1939 р.). Народився 22 серпня 1890 р. у Варшаві у сім'ї відомого природознавця. У 1929 р. захистив дисертацію в царині хірургії. Від 1929 р. член Міжнародного хірургічного товариства в Брюсселі. Багато уваги присвячував роботі, часто випробовуючи на собі нові препарати. У 1914 р. закінчив медичний факультет Львівського університету. У 1915–1919 рр. працював хірургом австрійської і згодом польської армій, у 1920–1921 рр. – асистентом клініки акушерства та гінекології Львівського університету. В 1921–1926 рр. – асистент, у 1926–1939 рр. – доцент й у 1939–1941 рр. – професор кафедри хірургії Львівського університету (згодом кафедри хірургії Львівського медінституту). Основні напрями наукових досліджень – хірургія травного тракту й питання експериментальної хірургії та біохімії травної системи. У 1929 р. запропонував оригінальну техніку тотальної симпатектомії черевної порожнини з приводу артеріальної гіпертензії. Автор приблизно 100 наукових праць польською, французькою та німецькою мовами.

Основні праці: “Дослідження швидкості осідання кровинок й поведінки апендиксу під час хірургічного лікування туберкульозу” (“Badania nad szybkością opadania krwinek oraz nad zachowaniem się odczynu urochromogenowego w gruźlicy chirurgicznej” (1922)); “Про хімічну суть і клінічне значення деяких серологічних розпізнавальних відростків під час захворювання на рак” (“O istocie chemicznej i wartości klinicznej niektórych serologicznych odczynów rozpoznawczych przy raku”) (1926); “Про хімічну суть і вартість відростку Ботелля” (“O istocie chemicznej i wartości odczynu Botlla”); монографія “Перша допомога у разі нещасних випадків” (Pierwsza pomoc w nagłych wypadkach, Lwów-Warszawa, 1931).

Література: *Шапиро И. Я.* Очерки по истории Львовского медицинского института / *И. Я. Шапиро.* – Львов: ЛГМИ, 1959. –

С. 181; Львівський державний медичний інститут. – Львів: Видавнича спілка “Словник”, 1994. – С. 7; *Czajka M., Kamler M., Sienkiewicz W.* Leksykon historii Polski / *Michał Czajka, Marcin Kamler, Witold Sienkiewicz.* – Warszawa: Wydawn. Wiedza Powszechna, 1995. – S. 245; *Gliński J. B.* Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów – ofiar drugiej wojny światowej / *Jan Bohdan Gliński.* – Wrocław: Urban & Partner Wydawnictwo Medyczne, 1997; *Brzecki A.* Neurologzy lwowscy i ich wpływ na kształtowanie się neurologii wrocławskiej / *Andrzej Brzecki.* – Wrocław: SITK RP, 2004. – S. 6, 36; Енциклопедія сучасної України / Ін-т енциклопед. досліджень НАН України / Кер. редкол. І. М. Дзюба, відп. секр. М. Г. Железняк. – Т. 5: Вод-Гн. – К.: Поліграфкнига, 2006. – С. 617.

Єжи Гжендзельський (Jerzy Grzędzielski) – доктор медицини, ад’юнкт-професор офтальмології клініки Львівського університету. Народився 17 травня 1901 р. У 1925 р. отримав ступінь доктора медицини Львівського університету, а у 1934 р. – ступінь габілітованого доктора медицини після захисту дисертації на тему “Експериментальні дослідження відшарування сітківки”. Автор 25 наукових праць, учень і наступник на посаді завідувача кафедри Львівського університету професора офтальмології Адама Беднарського. Найважливіші праці: “Практичні дослідження відшарування сітківки” (“Badania doświadczalne nad oderwaniem siatkówki”), “Рентгенографічна локалізація чужих тіл ока. Критичні зауваження і власний досвід” (“Lokalizacja rentgenograficzna ciał obcych oka. Uwagi krytyczne i własne doświadczenia”). Член Лікарського товариства у Львові й Товариства окулістів у Польщі. Його єдиний син, професор доктор Станіслав Гжендзельський, був співробітником Центру космічних досліджень Польської академії наук.

Ян Грек (Grek) народився 10 січня 1875 р. у с. Хоростків на Тернопільщині. У 1901 р. закінчив медичний факультет Львівського університету. У 1901–1907 рр. – асистент кафедри гістології та ембріології, у 1907–1912 рр. – асистент кафедри внутрішніх хвороб Львівського університету. У 1912–1914 рр. працював на приватній

практиці у Львові. У 1914–1921 рр. лікар австрійської та польської армій. Від 1921 р. габілітований доктор. У 1921–1928 рр. доцент й у 1928–1939 рр. професор кафедри внутрішніх хвороб Львівського університету. У 1939–1941 рр. – завідувач кафедри пропедевтики внутрішніх хвороб Львівського медичного інституту. У 1926 р. президент Лікарського товариства у Львові й згодом його постійний секретар. Головні напрямки наукових досліджень: діагностика та лікування висипного тифу, цирозу печінки, злоякісних анемій різного генезу, Базедової хвороби, інфекційного ендокардиту, септичних станів. Автор 22 наукових праць. Найважливіші праці: “Endocarditis lenta”, “Sepsis meningococcica”. Був відомим колекціонером творів мистецтва.

Література: *Шатило И. Я.* Очерки по истории Львовского медицинского института. – Львов, ЛГМИ, 1959. – С. 174, 177, 178; *Brzecki A.* Neurolodzy lwowscy i ich wpływ na kształtowanie się neurologii wrocławskiej / *Andrzej Brzecki.* – Wrocław: SITK RP, 2004. – S. 35.

Владислав Добжанецький (Dobrzaniecki) – польський лікар, попередник школи пластичної хірургії в Польщі. Народився 24 вересня 1897 р. у Зелінцях поблизу Борщова. Від 1936 р. – голова дитячої лікарні ім. Св. Софії у Львові, а від 1938 р. – професор хірургії Львівського університету. Автор понад 200 наукових праць, у тому числі досліджень “Періартеріальна симпатектомія з клінічного погляду” (“Sympatektomia periarterialna pod względem klinicznym”) та “Переливання крові у світлі клінічного досвіду” (“Przetaczanie krwi w świetle doświadczeń klinicznych”).

Тадеуш Каміль Марціян Желенський (Tadeusz Kamil Marcjan Żeleński), псевдонім “Бой” (“Boy”), завдяки якому більше відомий під псевдонімом “Бой-Желенський” – польський гінеколог, письменник, поет, критик і перекладач польською мовою понад 100 творів класиків французької літератури. Народився 21 грудня 1874 р. у Варшаві в сім’ї відомого композитора і музиканта Владислава Желенського. У 1892 р. виїхав до Кракова, де вступив до медичної школи Ягеллонського університету й у 1892–1900 рр. вивчав

медицину. Після отримання у 1901 р. медичного диплома розпочав роботу в Лікарні Св. Людовика, де працював до 1906 р. Розпочав писати дисертацію, але під час перебування в Парижі упродовж підготовки до її написання зацікавився французькою літературою і до кінця життя здійснював переклади польською мовою кращих її здобутків, зокрема творів Мольєра, Жана Баптіста Расіна, П'єра Корнеля, Вольтера, Блеза Паскаля, Франсуа де Ларошфуко, Шарля Монтеск'є, Деніса Дідро, Мішеля де Монтеня, Франсуа Рабле, Жана Жака Руссо, Оноре де Бальзака, Марселя Пруста, Генрі де Сен-Сімона, Стендаля, Бенджаміна Константа, Гюстава Флобера, Анатолія Франса, Алена-Рене Лесажа та інших класиків. За здійснені переклади отримав кілька французьких нагород (зокрема, за переклад творів Мольєра в 1914 р. Пальму Французької академії, у 1927 р. – офіцерський Хрест Почесного легіону, а у 1934 р. – Командорський хрест Почесного легіону). Під час Першої світової війни служив залізничним лікарем в австрійській армії. У 1919 р. припинив лікарську практику і працював театральним рецензентом у краківському часописі “Час”. Від 1922 р. проживав у Варшаві, де спочатку був літературним керівником у Польському театрі, під час роботи в якому написав багато театральних фейлетонів. У 1928 р. отримав нагороду Польського товариства книговидавців як один із найвидатніших літературних критиків Польщі. Перед війною консервативні середовища критикували його за проголошення ліберальних поглядів і “критику національних святих”, зокрема за розвінчування національних міфів про Адама Міцкевича і Александра Фредра. 1933 р. обраний членом Польської академії літератури. Після вибуху Другої світової війни виїхав до Львова, де оселився у свояка (двоюрідного брата) дружини професора Яна Грека. У жовтні 1939 р. після встановлення радянської влади на пропозицію нового ректора Львівського університету призначений завідувачем кафедри історії французької літератури. Працював у львівському відділі Союзу польських літераторів, увійшов до складу редакційної колегії журналу Співки радянських письменників “Нові горизонти” (“Nowe Widnokręgi”), публікував статті в польській газеті “Червоний прапор”, брав участь у радянських пропаган-

дистських заходах. Кавалер ордену Почесного легіону. Заарештований і розстріляний нацистами 3 липня 1941 р. разом із професором Яном Греком та його дружиною Марією.

Найголовніші праці з історії літератури: “Флірт із Мельпоменою”, “Стендаль і Бальзак”, “Літературний салон”, “Марисенька Собеська”, “Живі люди”, “Антологія французької літератури” (1922).

Література: *Лозинський І. М.* Львівський період життя і творчості Тадеуша Боя-Желенського (1939–1941). Бібліографічний покажчик / *І. М. Лозинський*. – Львів: Львів. держ. обл. наук. б-ка ім. Я. Галана, 1984; *Boy we Lwowie. Antologia tekstów o pobycie Tadeusza Żeleńskiego (Boya) we Lwowie 1939-1941, w opracowaniu Barbary Winklowej* (Biblioteka Lwowska; t. IX, pod red. Danuty B. Łomaczewskiej). – Warszawa: Oficyna Wydawnicza “Pokolenie”; Oficyna Wydawnicza RYTM, 1992; *Natanson W. Boy-Żeleński / Wojciech Natanson*. – Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1983; *Sterkowicz S. Tadeusz Boy-Żeleński; lekarz, pisarz, społecznik / Stanisław Sterkowicz*. – Warszawa: PZWL, 1974.

Влодзімеж Круковський (Włodzimierz Krukowski) – польський вчений, інженер-електрик, професор Львівської політехніки. Народився 19 вересня 1887 р. у Радомі. Після закінчення середньої школи у Нарві розпочав навчання на факультеті математики та фізики у Санкт-Петербурзькому університеті. У 1906 р. переїхав до Німеччини здобувати освіту на кафедрі електротехніки Дармштадтського технічного університету й навчався у створеному при цьому навчальному закладі коледжі, який закінчив у 1913 р. Уже під час навчання працював асистентом в Інституті сейсмографії у Дармштадт-Югенгаймі (Darmstadt-Jugenheim) й отримав дві нагороди в конкурсах із фізики та електротехніки. Після кількох років роботи в Інституті фізики Технічного університету Дармштадта у 1918 р. йому було присвоєно докторський ступінь. У 1912–1926 рр. – інженер і згодом головний інженер фірми “Сіменс-Шуккерт” (Siemens-Schuckert) у Нюрнберзі, де працював заступником начальника і керівником лабораторії електротехніки. У 1926–1930 рр. був

членом дирекції польського представництва цієї лабораторії у Варшаві й тоді ж здійснив кілька наукових подорожей до Німеччини та Італії. У 1928–1930 рр. читав курс лекцій про облік електроенергії на кафедрі електротехніки Варшавської політехніки. У 1930 р. переїхав до Львова, де працював на посадах професора кафедри електричних вимірювань і директора електротехнічної лабораторії Львівського університету. Від 1939 р. перебував на посаді віце-ректора університету з науки. Від 1934 р. – член-кореспондент (від 1936 р. дійсний член) Академії технічних наук, від 1937 р. – член Наукового товариства у Львові. Провідний польський метролог, видатний фахівець у сфері метричної техніки, конструкцій і вимірювань. Автор 23 наукових праць і 60 запатентованих винаходів, які закупили багато країн (Німеччина, Данія, Італія, Нідерланди, Швеція, Швейцарія, Японія, Англія і Австрія). Відомий колекціонер годинників і книг про годинники. Найважливіші наукові праці: “Компенсатор змінного струму” (“Kompensator prądu zmiennego”) (1920), “Основні електричні одиниці і їхні моделі” (1933), “Нові методи вимірювання опору елементів” (“Nowe metody pomiaru oporności ogniw”) (1934), “Елементарні електричні одиниці і їхні моделі” (“Podstawowe jednostki elektryczne i ich wzorce”, 1933), “Завдання окремих науково-дослідних лабораторій у сфері електротехнічних вимірювань” (“Zadania poszczególnych pracowni badawczych w dziedzinie miernictwa elektrotechnicznego”) (1937).

Література: *Samujłło J.* Włodzimierz Krukowski / *Julian Samujłło* // *Polski Słownik Biograficzny*. – Т. XV. – Warszawa, 1970.

Антоні Маріан Ломніцький (Antoni Marian Łomnicki) – відомий польський математик. Народився 17 січня 1881 р. у Львові. Вищу освіту здобув у Львівському та Геттінгенському університетах. Від 1919 р. професор Львівської політехніки, де був помічником Стефана Банаха. Від 1938 р. член Варшавського наукового товариства. Автор шкільних і академічних підручників, а також багатьох наукових праць з математики, геометрії і картографії. Від 1931 р. – постійний член Міжнародної географічної комісії в Парижі, член-кореспондент Академії технічних наук, представник відомої у світі

львівської математичної школи. Керівник кафедри математики Львівської політехніки. Головні праці: *Łomnicki A. Geometrya. Podręcznik dla szkół średnich.* – Część I. i II. Planimetrya. Stereometrya, Dla klasy IV. i V. – Lwów 1911; *Łomnicki A. Geometrya. Podręcznik dla szkół średnich. Stopień wyższy.* – Część III i IV. Trygonometrya. Geometrya analityczna, Gubrynowicz i Syn. – Lwów 1912.

Література: *Maligranda L. Antoni Łomnicki (1881–1941) (Roczniki Polskiego Towarzystwa matematycznego. Seria II: Wiadomości matematyczne; XLIV) / Lech Maligranda.* – Warszawa, 2008.

Роман Лонгшам (в різних книгах також **Лонгшамп**, **Лонгшампс** або **Лонгшамо**) **де Бер'є** (**Roman Longchamps de Bérrier**) – адвокат, останній ректор Львівського університету в період між двома світовими війнами, якого до сьогодні вважають однією з найвидатніших постатей в історії польського цивільного права. Народився 9 серпня 1883 р. у сім'ї французького походження у Львові, де у 1901 р. закінчив гімназію. У 1901–1905 рр. навчався на факультеті права і політичних наук Львівського університету. У 1906 р. йому присвоїли ступінь доктора права. У 1907–1908 навчальному році здобував освіту в Берліні на семінарах професорів Теодора Кіппа та Йозефа Коглера. Після повернення з коледжу написав монографію “Дослідження про природу юридичної особи” (“*Studia nad istotą osoby prawniczej*”, видана у Львові 1911 р.), що не втратила своєї актуальності до сьогодні. У 1916 р. захистив докторську дисертацію з австрійського приватного права на юридичному факультеті Львівського університету. Брав участь в українсько-польській війні 1918–1919 рр., за що згодом нагороджений Хрестом оборони Львова без мечів. 1 травня 1920 р. призначений екстраординарним професором (ад'юнкт-професором) цивільного права на факультеті права і політичних наук Львівського університету, а 1 серпня 1922 р. – професором того ж факультету. У 1920–1939 рр. викладав цивільне право у Католицькому університеті Любліна. У 1923–1924 навчальному році й у 1929–1932 рр. – декан юридичного факультету Львівського університету, у 1924–1925 рр. – заступник декана, а у 1934–1938 рр. – віце-ректор університету. Від 1922 р.

головний референт проекту кодексу обов'язків. Зробив великий внесок у кодифікацію права Польської республіки і юридичне оформлення влади її Президента в польській правовій системі. Брав участь у багатьох наукових конгресах і конференціях у Польщі та Європі, зокрема в конференції польських юристів, конгресі порівняльного права в Гаазі у 1932 р. і 1937 р., тижневій конференції з питань міжнародного права в Парижі у 1937 р. і Слов'янському юридичному конгресі у Братиславі в 1933 р. Член Асоціації юристів у Львові, президентом якої його обрали у 1938 р. Від 1931 р. – член-кореспондент Польської Академії наук. У червні 1939 р. обраний ректором на період 1939–1941 рр., але після приєднання Західної України до СРСР восени 1939 р. усунений від займаної посади. У 1940–1941 рр. викладав лекції з окремих питань радянського права. Кавалер ордену Почесного легіону. Головні праці: “Обов'язки” і “Принцип вільності угод в проектах польського права про обов'язки”.

Література: *Górecka J. Wspomnienia Romana Longchamps de Bérrier z naukowej podróży do Berlina / J. Górecka // Z dziejów i dnia dzisiejszego turystyki. Pod red. Romana Nowackiego. – Opole, 2005. – S. 31–37; Kodrębski J. Roman Longchamps de Berier / J. Kodrębski // Lwowskie środowisko naukowe w latach 1939–1945. O Jakubie Karolu Parnasie. Red. naukowa I. Stasiewicz-Jasiukowa. Wyd. 4. – Warszawa, 1993. – S. 120–126; Przybyłowski K. Ś.p. Roman Longchamps / K. Przybyłowski // PiP. – 1947. – Z. 5–6. – S. 64–68; Przybyłowski K. Longchamps de Berier Roman (1883–1941) / K. Przybyłowski // Polski słownik biograficzny. – T. XVII. – Wrocław, 1972. – S. 543–544; Redzik A. Longchamps de Bérrier – zarys dziejów rodu / A. Redzik // Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. – T. V – Ludzie Lwowa / red. K. Karolczak. – Kraków, 2005. – S. 245–270; Redzik A. Roman Longchamps de Berier (1883–1941) / A. Redzik // Kwartalnik Prawa Prywatnego. – 2006. – Z. 1. – S. 5–108.*

Станіслав Мончевський (Mączewski) – відомий польський гінеколог. Народився у с. Вітково Мілакi (Witkowo Miłaki) Варшавського воєводства. Доцент кафедри акушерства і гінекології, ординатор гінекологічного державного відділу Загального шпиталю

у Львові. У 1930 р. призначений директором Державної школи акушерок і головним лікарем гінекологічного відділу Загального шпиталю у Львові, в 1940 р. введеного до складу акушерсько-гінекологічної клініки Львівського медінституту. Автор приблизно 40 наукових праць, тематика яких стосувалася передовсім розпізнання, лікування і запобігання виникнення жіночих хвороб. Як директор Державної школи акушерок писав на тему ролі акушерки в організації суспільної опіки. Головні праці – “Про виникнення черевної вагітності” (“O powstawaniu ciąży brzusznej”) та “Рекомендації щодо кесаревого розтину” (“O wskazaniach do cięcia cesarskiego”). У 1929 р. отримав нагороду ім. Т. Борисовіца, видану Варшавським гінекологічно-акушерським товариством.

Вітольд Валеріан Новіцький (Witold Walerian Nowicki) – польський лікар, професор Львівського університету. Народився 18 липня 1878 р. у Бохні. У 1902 р. після здобуття медичної освіти захистив докторську дисертацію у Ягеллонському університеті у Кракові й того ж року переїхав до Львова, де почав працювати на кафедрі патології Львівського університету. У міжвоєнний період очолював цю кафедру, а у 1923–1924 рр. й у 1939 р. був деканом медичного факультету. У 1908 р. отримав ступінь ад’юнкт-професора патологічної анатомії, у 1913 р. – екстраординарного професора, у 1919 р. – професора. Як підполковник брав участь в українсько-польській війні 1918–1919 рр. і польсько-радянській війні у 1920 р. Від 1930 р. дійсний член Польської академії наук. Був головним редактором періодичних видань “Львівський лікарський тижневик” (“Lwowski Tygodnik Lekarski”) і “Польська лікарська газета” (“Polska Gazeta Lekarska”). Вивчав патофізіологію нервово-гормональної регуляції та експериментальної онкології, набряки нирок, а також рак різних органів й підготував першу польську монографію про ракові захворювання. На підставі аналізу розтину тіла короля Яна III-го обґрунтував тезу про те, що головною причиною його смерті була уремія. Голова Львівської лікарської палати, Голова комітету з вивчення раку, засновник Музею гігієни у Львові. Захисник ідеї оновлення та модернізації курортів у Мор-

шині. Автор 82 наукових праць. Головні з них: “Положення вушної раковини з морфологічного і антропологічного погляду” (“O małżowinie usznej ze stanowiska morfologicznego i antropologicznego”, 1900), “Статистика захворювань на рак на основі протоколів розтину” (“Statystyka raków na podstawie protokołów sekcyjnych”, 1904), “Патологічна анатомія” (“Anatomja patologiczna”, 1925–1936, 3 томи), “Патогенез раку легенів” (“Patogeneza raka płuc”, 1932), “Рак як питання науки” (“Rak jako zagadnienie w nauce”, 1939).

Література: Biogramy uczonych polskich. – Część VI: Nauki medyczne. – Zeszyt 1: M-Z (pod redakcją Andrzeja Śródki). – Wrocław: Ossolineum, 1991.

Тадеуш Островський (Ostrowski) – польський лікар-хірург. Народився 4 липня 1881 р. у Відні. Асистент і наступник Людвіка Рюдігера. Від 1923 р. професор кафедри хірургії медичного факультету Львівського університету, у 1937–1938 рр. – декан цього факультету. Голова Товариства польських хірургів, член польських і закордонних наукових товариств. Автор багатьох наукових праць головно з кістково-суглобної і черевної хірургії і про щитовидну залозу, найвідомішими з яких були дослідження “Про туберкульоз соскової залози” (“O gruczlicy gruczołu sutkowego”) й “У справі операційного лікування рухомої нирки” (“W sprawie operacyjnego leczenia nerki ruchomej”). Видатний хірург, впроваджував і поширював нові методи хірургічного лікування раку соска, туберкульозу соскової залози, проведення операції під час лікування цирозу печінки, лікування раку гортані й хвороб жовчних шляхів. Член Міжнародного хірургічного товариства, Міжнародного урологічного товариства, голова Товариства польських хірургів. Перший у Польщі в 1935 р. (разом зі Ст. Броссем) виконав лоботомію, один з ініціаторів трансплантації органів. Постійно підтримував фізичну форму, був відомим альпіністом-любителем. Добре знаний серед митців як колекціонер цінних творів живопису, володіння якими вважають однією з причин його розстрілу каральним відділом гітлерівських органів безпеки.

Станіслав Пілат (Pilat) – польський хімік, керівник кафедри нафти та природного газу Львівської політехніки. Народився 25 січня 1881 р. у Львові. Син професора адміністративного права та ректора Львівського університету Тадея Пілата. Тематика його праць пов'язана з вивченням компонентів нафти й мастил, складу бензину й підвищення його октанового числа, каталітичного процесу гідрування вуглеводневого газу і полімеризації олефінів для отримання синтетичного бензину. Розробив нові методи обробки сирої нафти, застосовані згодом у Польщі, Румунії та Мексиці. Запропонований ним метод фракціонування охолодженої суміші нафти на сучасному етапі використовують у США (патент США № 2141361 за 1938 р.). Також розробив процес виробництва технічного вуглецю з природного газу.

Станіслав Міхал Прогульський (Stanisław Michał Progulski) – польський лікар-педіатр і професор Львівського університету. Народився 17 вересня 1874 р. у м. Новий Санч. Навчався у кількох гімназіях у Підволочиськах, Новому Санчі та Кракові, після чого почав медичні дослідження у Львівському університеті. 20 лютого 1902 р. йому присвоєно науковий ступінь доктора медичних наук. Продовжував дослідження в царині педіатрії в Берліні. У 1904 р. працював у дитячій лікарні в Кракові під керівництвом Мацея Якубовського. Незабаром переїхав до Львова на запрошення лікаря-педіатра Яна Рачинського і працював його асистентом на кафедрі педіатрії Львівського університету. Під час Першої світової війни служив в австрійській армії, згодом брав участь в українсько-польській війні 1918–1919 рр., але з причини поганого стану здоров'я був звільнений з армії в чині капітана і повернувся до роботи в університеті. Після отримання у 1922 р. ступеня габілітованого доктора стажувався в педіатричній клініці “Шаріте” О. Гюбнера (Heubner) у Берліні та К. фон Пірке у Відні. У 1931 р. – секретар організаційного комітету Польського конгресу педіатрів у Львові. Автор понад 50 наукових праць, одна з найвідоміших із яких – популярна “Гігієна немовлят” (“Higiena niemowląt”). Досліджував запалення апендиксів (рекомендуючи завчасні операції щодо їх

видалення), займався діагностикою туберкульозу та менінгіту в дітей і обстоював ідею їх вакцинації від віспи, а також виконував важливу роботу з профілактики дитячої смертності й розробив модель інкубатора для новонароджених й особливо недоношених дітей. Незалежно від наукової діяльності та медичної практики був успішним фотографом. Теми його фоторобіт – в основному діти, а також пам'ятники архітектури Львова, за фотографії яких він отримав срібну медаль на Міжнародній фотовиставці в Антверпені.

Роман Ренцький (Rencki) – доктор медицини і професор Львівського університету. Народився 19 липня 1867 р. у м. Жешув. У 1894 р. прізвище батька “Камик” змінив на “Ренцький”. У 1885–1890 рр. вивчав медицину у Краківському університеті. У 1894–1896 рр. ординатор і у 1896–1897 рр. асистент клініки внутрішніх хвороб цього ж університету. У 1894 р. захистив дисертацію доктора медичних наук і того ж року брав активну участь у боротьбі проти епідемії холери поблизу Кракова, де організував інфекційні шпиталі. У 1897 р. виїхав до Львова, де працював асистентом клініки внутрішніх хвороб (інтернатури) Львівського університету. У 1897–1902 рр. асистент, у 1902–1911 рр. доцент, у 1911–1920 рр. професор, у 1920–1939 рр. керівник кафедри внутрішніх хвороб і у 1924–1926 рр. декан медичного факультету Львівського університету. Президент Львівського лікарського товариства у 1909, 1922 і 1939 рр. У міжвоєнний період працював у Львові. Від 1920 р. професор загальної фізіології і терапії внутрішніх хвороб Львівського університету, керівник 1-ї клініки і 2-ї клінік (інтернатури – клініки внутрішніх хвороб) у Львові, в 1924–1926 рр. декан медичного факультету. Брав активну участь в модернізації клініки внутрішніх хвороб Львівського університету. Від 1934 р. член-кореспондент Академії наук у Кракові, від 1937 р. – почесний професор Львівського університету. Доклав багато зусиль для профілактики запобігання захворювань на малярію і сприяв розбудові оздоровчого курортного санаторію в Моршині, у розвиток якого вклав багато коштів. Матеріально підтримував львівських студентів, зокрема був співорганізатором спілки охорони здоров'я львівських

студентів, співзасновником Будинку здоров'я в Микуличині для студентів, хворих на туберкульоз, а також організатором протитуберкульозних акцій для молоді в санаторіях Прикарпаття, засновником стипендій для студентів-медиків і співзасновником журналу “Польський архів внутрішньої медицини” (“Polski Archiwum Medycyny Wewnetrznej”). Кавалер Лицарського Хреста Ордену “Polonia Restituta”. Найвідоміший учень його школи – Ян Грек. Основні напрями наукових досліджень: питання діагностики та лікування хвороб систем крові, шлунково-кишкового тракту, вірусних та онкологічних захворювань, туберкульозу, малярії. Сформулював концепцію виникнення поліцитемії внаслідок подразнення червоного кісткового мозку бактерійними токсинами. Серед інших його досліджень добре відомими були праці “Про споживчу і лікувальну цінність молока” (1898), “Про моастенію” (1902), “Мелопатична поліцитемія” (1906), “Про поліцитемію” (1907), “Про клінічний образ іспанського грипу” (1918). У жовтні 1939 р. Відправлений на пенсію й незабаром заарештований органами НКВС за звинуваченням у фінансовій підтримці діяльності польського підпілля. Перебував в ув'язненні до вибуху німецько-радянської війни, на початку якої втік із в'язниці Бригідки. Разом із А. Соловієм був одним із найстарших польських інтелектуалів, яких вбили співробітники нацистських органів безпеки у липні 1941 р.

Література: *Ганіткевич Я. В.* Українські лікарі-вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи. Біографічні нариси та бібліографія / *Ярослав Ганіткевич*. – НТШ, Львів: НТШ, 2002. – С. 360; *Ганіткевич Я.* Історія української медицини в датах та іменах / *Ярослав Ганіткевич*. – Львів: Вид-во НТШ, 2004. – С. 134, 240; *Шapiro И. Я.* Очерки по истории Львовского медицинского института. – Львів: ЛДМУ, 1959. – С. 173; Львівський державний медичний інститут. – Львів: Видавнича спілка “Словник”, 1994. – С. 7, 22, 138, 160, 193, 221; Основні напрями в розвитку діяльності кафедр Львівського медичного інституту. – Львів: ЛДМІ, 1966. – С. 98; *Brzecki A.* Neurolodzy lwowscy i ich wpływ na kształtowanie się neurologii wrocławskiej / *Andrzej Brzecki*. – Wrocław: SITK RP, 2004. – S. 35; *Czajka M.* Leksykon historii Polski / *Michał Czajka*. – Warszawa:

Wydawn. Wiedza Powszechna, 1995; *Gliński J. B.* Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów – ofiar drugiej wojny światowej / *Jan Bohdan Gliński.* – Wrocław: Urban & Partner Wydawnictwo Medyczne, 1997.

Станіслав Руфф (Ruff) – польський лікар-хірург. Народився 14 листопада 1872 р. у Кракові. У 1889 р. почав навчання на медичному факультеті Ягеллонського університету, де у 1895 р. після захисту дисертації отримав диплом доктора медичних наук. Незабаром переїхав до Львова, де працював на кафедрі хірургії Львівського університету під керівництвом Луї Рудігера (Rydygier) до 1904 р., після чого очолював хірургічне відділення Львівської міської лікарні та співпрацював із хірургічним відділенням Загального шпиталю у Львові. У 1901 р. брав участь в XI-му Конгресі польських хірургів у Кракові, де виступив із доповіддю про рак. Протягом багатьох років працював у Львівській медичній асоціації, двічі виконуючи функції її віце-президента і від 1932 р. був її президентом. Наприкінці червня 1941 р. після окупації Львова німецькими військами переїхав із сином та дружиною на квартиру до свого друга-хірурга Т. Островського, з родиною якого вони були заарештовані й розстріляні каральним підрозділом нацистських органів безпеки.

Література: *Ostrowska T.* Stanisław Ruff / *Teresa Ostrowska* // *Polski Słownik Biograficzny.* – Т. XXXIII. – Warszawa, 1991.

Влодзімеж Ян Сєрадзький (Włodzimierz Jan Sieradski) – професор, у різний час керівник кафедри судової медицини, декан медичного факультету, ректор і проректор Львівського університету. Народився 22 жовтня 1870 р. у м. Велічка (Польща). Медичні дослідження розпочав у 1888 р. зі вступом на медичний факультет Ягеллонського університету в Кракові, який закінчив 11 липня 1894 р. Між 10 листопада 1895 р. і 10 липня 1896 р. стажувався у сфері медицини й судової токсикології в Парижі. Упродовж 1894–1898 рр. асистент й згодом доцент кафедри судової медицини Краківського університету. 15 липня 1896 р. призначений судово-медичним експертом районного суду Кракова. 1 жовтня 1898 р.

очолив кафедру судової медицини Львівського університету, якою керував безперервно 42 роки до червня 1941 р. За сумісництвом від 1915 р. очолював кафедри патологічної анатомії та загальної й експериментальної патології. Від 1898 р. доцент, від 1899 р. надзвичайний професор, від 1904 р. – професор кафедри судової медицини Львівського університету. Президент Львівського лікарського товариства (1911). У 1908–1909 і 1919–1921 навчальних роках – декан медичного факультету Львівського університету, а у 1924–1925 навчальному році – ректор й у 1926–1927 рр. проректор цього освітнього закладу. Головні напрями його наукових досліджень: судово-медична експертиза випадкової дитячої смерті, питання психопатології та її випадки в судовій медицині, проблеми кримінальної антропології, історія медицини. Вивчав підгрупи крові, процеси розкладу трупних тканин і механізми танатогенезу при задусенні, а також досліджував дії гемолізинів, цитотоксинів, преципітинів і запропонував оригінальну пробу для визначення карбоксигемоглобіну в крові. Кавалер ордену Почесного легіону, почесний член медичних товариств Вільнюса та Львова. Автор приблизно 40 наукових праць, з яких відомими серед фахівців були “Дослідження преципітинів” (“Badania nad precypitynami”, 1903), “Про гемолізину, цитотоксини, преципітини й інші кров’яні субстанції і про їх значення для біології” (“O hemolizynach, cytotoxynach, precipitynach i innych pokrewnych substancjach oraz o znaczeniu ich dla biologii”, 1903), “Сучасний стан кримінальної антропології” (“Obecny stan antropologii kryminalnej”, 1904).

Адам Ян Соловій (Adam Jan Solowij) – професор кафедри акушерства та гінекології Львівського університету у 1908–1930 рр. Народився 26 травня 1859 р. у с. Поториці на Львівщині. У 1884 р. закінчив медичний факультет Краківського університету. У 1884–1887 рр. проходив практику з акушерства та гінекології у Відні. У 1887–1897 рр. – приватний акушер-гінеколог у Братиславі, у 1897–1901 рр. – асистент Львівської акушерської школи, у 1901–1908 рр. – доцент, у 1908–1930 рр. – професор й у 1920 р. завідувач кафедри акушерства та гінекології Львівського університету. Протягом 1910–

1930 рр. за сумісництвом працював директором Львівської акушерської школи і завідувачем відділення акушерства та гінекології Загального шпиталю у Львові. У 1902–1903 рр. президент Львівського лікарського товариства. Головні напрями наукових досліджень: профілактика виникнення й лікування хронічних гінекологічних захворювань, дослідження патологічної анатомії плаценти, опрацювання діагностичних даних пацієнток для здійснення операцій з кесаревого розтину. Серед іншого запропонував модифікацію циркуля для вимірювання таза й опрацьовував медичну термінологію. Автор приблизно 50 наукових праць, серед яких 2 монографії та підручник “Акушерська наука для акушерів” (“*Nauka położnictwa dla położnych*”) (Львів, 1911 (перше видання) і 1922 (друге видання)).

Використані матеріали: *Ганіткевич Я. В.* Українські лікарі-вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи. Біографічні нариси та бібліографія / *Ярослав Ганіткевич*. – НТШ, Львів: НТШ, 2002. – С. 315, 360; *Ганіткевич Я.* Історія української медицини в датах та іменах / *Ярослав Ганіткевич*. – Львів: Вид-во НТШ, 2004. – С. 44, 134, 234; Львівський державний медичний інститут. – Львів: Видавнича спілка “Словник”, 1994. – С. 7, 22; *Пундій П.* Українські лікарі: Біобібліогр. довід. – Кн. 1: Естафета поколінь національного відродження / *П. Пундій*. – Львів; Чикаго: НТШ, 1994. – С. 257; *Brzecki A.* *Neurologzy lwowscy i ich wpływ na kształtowanie się neurologii wrocławskiej* / *Andrzej Brzecki*. – Wrocław: SITK RP, 2004. – S. 35; *Czajka M.* *Leksykon historii Polski* / *Michał Czajka*. – Warszawa: Wydawn. Wiedza Powszechna, 1995; *Gliński J. B.* *Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów – ofiar drugiej wojny światowej* / *Jan Bohdan Gliński*. – Wrocław: Urban & Partner Wydawnictwo Medyczne, 1997.

Влодзімеж Стожек (Stożek) – польський математик, один із представників львівської математичної школи. Народився 23 липня 1883 р. у Великих Мостах поблизу Жовкви. У 1901 р. закінчив середню школу у Кракові, у 1907 р. математичний факультет Ягеллонського університету, після чого працював учителем у гімназіях у Новому Тарзі й Кракові, а після 1900 р. – учителем

гімназії Св. Яцка у Кракові й додатково асистентом професора Журавського у Ягеллонському університеті. Під час Першої світової війни служив в австрійській армії. У 1921 р. захистив докторську дисертацію й очолив кафедру математики факультету наземної і водної інженерії Львівської політехніки. Серед іншого вивчав теорію логаритмічного потенціалу. Вбитий нацистами на Вулецьких пагорбах разом із двома синами.

Антоні Цешинський (Antoni Cieszyński) – професор кафедри стоматології, засновник польської стоматології. Народився 31 травня 1882 р. у м. Олесьніца Шльонська (Oleśnica Śląska). Здобув середню освіту спочатку в класичній середній школі ім. Марії Магдалини в Познані, а потім у Бидгощі. Вивчав медицину, стоматологію і філософію у Берліні та Мюнхені. Закінчив навчання дипломом із відзнакою в грудні 1911 р. У 1913 р. призначений професором і завідувачем стоматологічного диспансеру медичного факультету Львівського університету. У березні 1914 р., після великої реорганізації та модернізації, його клініка була перейменована в Перший польський інститут стоматології (від 1930 р. – стоматологічна клініка). Після початку Першої світової війни брав активну участь у створенні Інституту стоматології Польського Червоного Хреста, внаслідок наступу російських військ і окупації ними Львова у вересні 1914 р. евакуйованого спочатку до Тарнова й згодом до Відня. У роки війни також заснував клініку лікування травм верхніх щелеп і стоматологічну клініку для польських біженців. Під час українсько-польської війни в листопаді 1918 р. організував у Львові польську санітарну службу й пункти надання першої медичної допомоги для поранених, за що нагороджений орденом за оборону Львова й у 1933 р. – медаллю за незалежність. Від осені 1927 р. до літа 1928 р. – декан медичного факультету Львівського університету. Опублікував понад 370 праць у пресі, що охоплювала всі галузі стоматології, зокрема в 70 наукових журналах на сімох мовах. Видавець і редактор часописів “Стоматологічний кварталник” (“Kwartalnik Stomatologiczny”), “Польська дантистика” (“Polska Dentystyka”) і “Слов’янська стоматологія” (“Słowiańska Stomato-

logia”). У 1936 р. на міжнародному конгресі у Брюсселі Міжнародна асоціація стоматологів, членами якої були представники 52 країн світу, нагородила його великою золотою медаллю ім. В. Міллера й дипломом. Крім цього нагороджений Хрестом за заслуги Угорського Червоного Хреста. Відомий своїми ліберально-демократичними поглядами, підтримував добрі стосунки з митрополитом Греко-католицької церкви Андреем Шептицьким. Почесний член стоматологічних товариств у Вашингтоні, Буенос-Айресі, Празі та Відні. Очолював Національний комітет Міжнародної спілки дантистів і був почесним головою Спілки слов'янських стоматологів. Представник польської секції Міжнародної асоціації стоматології, президент Львівської палати лікарів і стоматологів, почесний і згодом дійсний член Американського товариства стоматологів і Польської медичної та стоматологічної асоціації Америки, а також почесний член Спілки чеських зубних лікарів у Празі й Товариства стоматологів (Gesellschaft Zahnärztliche) у Відні. Серед його досягнень – розробка системи методів рентгівського внутрішньо- і позаротового зображення, використання променевої терапії у стоматології, перший у світі атлас стоматологічної радіології. Засновник сучасних оперативних методів і досліджень у стоматології й автор багатьох технічних удосконалень.

Література: *Wojciechowski B.* Der Begründer der polnischen Odontologie, Cieszynski Antoni, (31.05.1882 – 04.07.1941), ein Opfer des Nationalsozialismus / *Barbara Wojciechowski.* Dissertation (33 Medizin; 63 Geschichte und Historische Hilfswissenschaften). – Düsseldorf, 1996.

Andrii BOLIANOVSKYI
Murders of Polish Scholars in Lviv in July, 1941:
facts, myths, investigations

Summary

From the very beginning of World War II, in his plans to conquer Eastern European countries Reichskanzler of National Socialist Germany Adolf Hitler intended to eliminate those nations' intellectuals that were politically dangerous for his plans to be carried out. At the beginning of the German-Soviet war, implementing their programme of "deintellectualization of the conquered eastern space", the Nazis decided to use murder of only a small group of Polish scientists in Galicia (*Halychyna*) as an instrument of intimidation – to kill some people in order to keep in awe and obedience those inhabitants of the region who were spared from the execution.

The murder of the Polish professors in Lviv was ordered personally by Heinrich Himmler, Reichsführer of the SS, and Hans Frank, the German Governor-General of occupied Poland. The mass killing of Polish intelligentsia in Lviv was organized by Operative group "B" of the Security police and Security service (SD) (*Einsatzgruppe B der Sicherheitspolizei und des SD*), SS punitive squad, under the command of SS-Gruppenführer Otto Rasch. In late June, 1941, SS-Brigadeführer Karl Eberhard Schöngarth, commander of Secret police and Security service (SD) in Krakow, in order to carry out "cleansing" in Galicia (*Halychyna*), set up and himself assumed command of the Lemberg (German name for Lviv) special task force (*Einsatzkommando z.b.V. Lemberg – Eko z.b.V.Lemberg*) that consisted of 230 personnel of the German Secret police and Security service (SD), including 50 from Warsaw, 30 from Lublin and 150 from Krakow who arrived in Lviv in the morning on July 2. SS-Standartenführer Franz Heim, Schöngarth's chief of staff, SS-Untersturmführers Hans Krüger, Walter Kutschmann, Kurt Stawizki, SS-Hauptscharführer Felix Landau and other members of the abovementioned special task force among whom was Pieter Nikolaas van

Menten, a Dutchman, were direct organizers and executors of the arrests and perpetrators or accomplices of the murders of Polish scientists.

The arrests were made by several groups that consisted of an officer, one or two Gestapo non-commissioned officers and perhaps two soldiers or non-commissioned officers of the Secret Field Police. Kazimierz Bartel was the first to be arrested on July 2. Arrests of the other Polish professors began at night after 22 p.m. of July 3. At that time arrested were 41 scientists and their family members and guests who happened to be in their homes when the Nazi Security police came. Professor Franciszek Groër was the only one to survive from that group. Among them were Professors of Lviv University, Lviv Medical Institute, Lviv Polytechnic, the city hospital and Lviv Zooveterinary Institute (former Polish Academy of Zoo-Veterinary Medicine). Arrested were also their wives, children older than 18 years of age, and their friends, lodgers and servants who were present at that time.

After brief interrogations in one of the Polytechnic rooms (in the so called Abrahamovych Bursa) most of them were killed by shooting on the Wuleckie Hills. The Polish scientists were not killed all at the same time, but in separate groups. First of all killed were professors who had visited Moscow in the summer of 1940. Those who had been involved in attempts to establish Polish-Soviet collaboration (the people who were offered seats in the Soviet "Councils of Peoples' deputies" in 1940, namely Stanislaw Mazur, Roman Witkiewicz, Stanislaw Pilat, Kasper Weigel and others, and later on Kazimierz Bartel, former Prime Minister of Poland) were the first to be killed.

Karl Eberhard Schöngarth put SS-Untersturmführer Hans Krüger in charge of the execution. Krüger ordered an executive unit to be manned by personnel of the task force and made SS-Untersturmführer Walter Kutschmann commander of the unit. SS-Hauptscharführer Felix Landau recorded the fact of the mass murder of Polish scientists of Lviv in his diary. He kept a diary the discovery of which caused condemnation of the author to life imprisonment by the Stuttgart Regional Court. According to his records, from July 2 to July 4 the members of the executive unit of the Nazi security service arrested 32 Polish scientists (in fact 41 Polish scholars together) and all those their relatives and people

who were present in their flats at that time and killed them in the night of July 4-5 approximately between 4 and 5 a.m. Kazimierz Bartel was killed a few days later, on July 26.

Carrying out an order dated October 5, 1943, Special unit 1005 (*Sonderkommando 1005*) of the German security police and security service in Lviv manned by Jews who had survived in ghettos and headed by SS-Hauptscharführer Walter Schallock excavated the remains of the corpses of the Polish scientists and cremated them in the Kryvchytsi Forest in the night of October 7-8 in order to destroy evidence of crimes.

Documents of various origins prove conclusively that the murders of Polish scientists and their relatives in July 1941 were committed by punitive units of the Nazi security services. Various sources provide evidence that the *Nachtigall* Battalion was not implicated in that crime. Allegation of the *Nachtigall* Battalion's implication in the crime was no more than a "situational myth" created by Soviet Union's KGB (Committee for State Security) in order to discredit Theodor Oberländer, former deputy commander and political advising officer of that formation, who was a Federal Republic of Germany politician unfavourable for Soviets. The campaign against Oberländer, the contract character of "witnesses'" statements and court rulings in the German Democratic Republic had a clear purpose to get his political resignation, which is clearly evidenced by the fact that after he resigned from his ministerial post the Soviet media only carried dying echoes of the past campaign: articles against "neo-Nazi revanchism" and "Ukrainian bourgeois nationalism" were published in the USSR from time to time. For the KGB that campaign was a convenient element to shape an image of Ukrainian nationalists as pathological xenophobic, terrorists and "accomplices of fascism" and to hush up the NKVD (People's Commissariat for Internal Affairs) crimes and the facts that the USSR had collaborated with the Reich on a large scale before the German-Soviet war and that Stalin had abetted Adolf Hitler in waging the war on the Western front and provided for Germany's economic needs while it had been preparing for war against the Soviet Union. Accusing Ukrainian soldiers of the *Nachtigall* Battalion of crimes they had not committed the Communist intelligence agencies provided a false alibi for Hitler's

punitive task force personnel, relieved the actual murderers of responsibility and thus gave “the trump card” and “documental argument” for neo-Nazis’ publications and made common cause with those of them who put the blame for the crimes committed by the Hitler regime in Lviv at the beginning of the German-Soviet war on the Bolshevik security services only.

Organizing the campaign against Theodor Oberländer and the *Nachtigall* Battalion, the Soviet intelligence agencies intended to fulfill several tasks, such as:

- 1) to discredit the West German government that began a rapprochement with the USA by means of putting blame on its Minister Theodor Oberländer for the crimes he had not committed in order to remove the unfavourable politician;

- 2) “to retouch” the information about the massacre of Polish officers by the Soviet secret police (NKVD) in Katyn in 1940 and about mass murder of people in Lviv in late June 1941 and to “cover it up” with the information about the execution of a group of Polish intellectuals and Jews in July 1941 putting the blame on Hitler regime functionaries and the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN-B under the Leadership of Stepan Bandera) for the NKVD crimes committed earlier by Stalin regime functionaries and Soviet communists;

- 3) to deal just another blow on the OUN image in Ukraine and in the world within the framework of a large-scale campaign of discrediting and smearing the “Ukrainian bourgeois nationalism” and to discredit in the eyes of Western politicians those Ukrainian nationalists who had participated in the formation of the *Nachtigall* Battalion;

- 4) to damage the possibility of reconciliation and to prevent collaboration of Polish and Ukrainian political emigrations on an anti-communist platform;

- 5) to demand that Western countries extradite former *Nachtigall* personnel who lived in exile in those countries just under the pretext of accusing them of being involved in war crimes (the Abwehr was not declare a criminal organization at the Nuremberg Trials and thus the very service in its formations could not be a reason for extraditing a person from the country they chose as a place of their residence after World War II).

The rather long existence of the legend about the *Nachtigall* Battalion's participation in the murders of Polish scientists was also due to the fact the stateless Ukrainians did not establish their own commissions to investigate the crimes of Nazi invaders. Whereas such commissions were set up by Russians in the Soviet Union, by Jews and by Poles, and some of their politicians consider Ukrainian nationalism to be their main enemy. They tried to steer the public opinion against Ukrainians deprived of the possibility to oppose and against their efforts to create their own military formations as a basis for National Army that was to guarantee the restoration of State independence of Ukraine. At the same time the myth that Ukrainians were involved in the mass murder of Polish scientists was used for many decades by political forces disinterested in political rapprochement between Ukraine and Poland as a "stumbling block" on the way to Ukrainian-Polish reconciliation. Destruction of this legend will undoubtedly help us overcome one of many negative myths about Ukrainians in the Polish society and facilitate further development of good-neighbourly relations between the two peoples having close historical, political, cultural and economic connections.

**Der Mord der polnischen Wissenschaftler in Lviv im Juli 1941:
Fakten, Mythen, Untersuchungen**

Zusammenfassung

Vom Beginn des Zweiten Weltkrieges hatte der Reichskanzler des national-sozialistischen Deutschlands Adolf Hitler vor, während der Erarbeitung der Expansionspläne für Osteuropaländer die Bevölkerung dieser Länder von der für Realisation der erwähnten Pläne politisch gefährlichen intellektuellen Elite zu beseitigen. Am Anfang des deutsch-sowjetischen Krieges beschlossen die Nazis im Rahmen der Durchsetzung des Programms der "Deintellektualisierung des eroberten Ostraumes" den Mord nur einer kleinen Gruppe der polnischen Wissenschaftler in Galizien als Schreckmittel zu nutzen – einige Intellektuellen hinzurichten, um im Schreck und Gehorsamkeit andere Bewohner der Region, an denen diese Exekutionen vorbeigingen, zu halten.

Die Hauptauftraggeber des Mordes der polnischen Wissenschaftler in Lviv waren persönlich der Reichsführer-SS Heinrich Himmler und der deutsche Generalgouverneur des besetzten Polens Hans Frank. Zum Hauptorganisator der leiblichen Vernichtung der polnischen Intelligenz in Lviv wurde die Einsatzgruppe B der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes (SD), geleitet von SS-Gruppenführer Otto Rasch. Ende Juni 1941 bildete der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD in Krakow SS-Brigadenführer Karl Eberhard Schöngarth für die "Säuberungsaktionen" in Galizien das *Einsatzkommando z.b.V. Lemberg* (deutsche Bezeichnung für Lviv) – *Eko z.b.V. Lemberg*, und leitete es persönlich. Das Einsatzkommando bestand aus insgesamt 230 Beamten der Sicherheitspolizei und des SD, und zwar 50 aus Warschau, 30 aus Lublin und 150 aus Krakow, die am Morgen des 2. Juli nach Lviv ankamen. Die unmittelbaren Organisatoren und Täter der Festnahmen und Beteiligten oder Gehilfen am Mord der polnischen Wissenschaftler waren der Chef des Stabes von Schöngarth SS-Standartenführer Franz Heim, SS-Untersturmführer Hans Krüger, Walther Kutschmann, Kurt Stawizki, SS-Hauptscharführer Felix Landau sowie andere Mitglieder des

erwähnten Einsatzkommandos, darunter auch ein Holländer Pieter Nikolaas van Menten.

Die Festnahmen wurden durch etliche Gruppen durchgeführt, zu denen ein Offizier und 1–2 Unteroffiziere und zwei Soldaten oder wahrscheinlich Unteroffiziere der Geheime Feldpolizei gehörten. Als erster wurde Kazimierz Bartel am 2. Juli verhaftet. Die Festnahmen der restlichen polnischen Professoren begannen nach 22 Uhr in der Nacht vom 3. zu 4. Juli. Es wurden insgesamt 41 Wissenschaftler sowie Mitglieder ihren Familien und auch Menschen, die bei ihnen in der Wohnung beim Erscheinen der Nazisischerheitsdienste waren, festgenommen; aus dieser Gruppe blieb nur Professor Franciszek Groër am Leben. Unter denen waren Mitarbeiter der Lviver Universität, der Polytechnischen Hochschule, des Stadtkrankenhauses und des veterinärmedizinischen Institutes (der ehemaligen Polnischen Akademie für Veterinärmedizin). Verhaftet wurden dabei auch ihre Frauen, Kinder im Alter über 18 Jahre, sowie auch in dieser Zeit anwesende Freunde, Mitbewohner und Hausgesinde.

Nach kurzen Vernehmungen in einem der Gebäude der Polytechnischen Hochschule – in der sogenannten Abrahamowicz Bursa – wurde die Mehrheit von ihnen auf dem Wulka-Hügel erschossen. Die polnischen Wissenschaftler wurden nicht in einer sondern in getrennten Gruppen hingerichtet. Als allerersten fielen die Professoren aus der Gruppe der Wissenschaftler, die im Sommer 1940 Moskau besucht haben. Als erste wurden die Personen hingerichtet, die mit den Versuchen der Schaffung der polnisch-sowjetischen Zusammenarbeit verbunden waren (diejenigen, die schon 1940 zu den Kandidaten zum Rat der Werktätigen-Deputierten waren – Stanisław Mazur, Roman Witkiewicz, Stanisław Pilat, Kasper Weigel sowie auch der ehemalige Premierminister Polens Kazimierz Bartel).

Karl Eberhard Schöngart anordnete die Ausführung der Erschießung dem SS-Untersturmführer Hans Krüger, der seinerseits mit einem Befehl eine Ausführungsabteilung, geleitet von SS-Untersturmführer Walter Kutschmann, aus der Mannschaft des Sonderkommandos bildete. Den Mordesfakt der polnischen Wissenschaftler aus Lwiv schrieb in seinem Notizblock der SS-Hauptsturmführer Felix Landau fest. Er führte ein Tagebuch, dessen Fund nach dem Krieg zur Verurteilung des Autors durch Landgericht in Stuttgart zur lebenslangen Freiheitsstrafe brachte. Laut seinen Notizen verhaftete die Mannschaft des

Sonderkommandos der Nazisischerheitsdienste zwischen dem 2. und 4. Juli und erschoss in der Nacht von 4. zu 5 Juli gegen 4 und 5 Uhr in der Früh 32 polnische Wissenschaftler und alle ihre Verwandten und Personen, die zum Zeitpunkt der Festnahme in ihren Wohnungen waren. Kazimierz Bartel war getot etwas später, und zwar am 26. Juli.

Laut dem Befehl vom 5. Oktober 1943 grub das Sonderkommando 1005 der Sicherheitspolizei und des SD in Lviv, die mit in Getto überlebten Juden bemannt war und die von SS-Hauptsturmführer Walter Schallock geführt wurde, die Überreste der polnischen Professoren in der Nacht von 7. zu 8. Oktober aus und verbrannte sie in dem Krywtschytsi-Wald, um so die Nachweise der Verbrechen zu vernichten.

Die Unterlagen aus verschiedenen Quellen beweisen überzeugend, dass die Erschießungen der polnischen Wissenschaftler und ihrer Familienmitglieder im Juli 1941 durch Strafabteilung der Sicherheitspolizei und des SD durchgeführt wurden. Verschiedene Quellen beweisen die Nichtbeteiligung des Bataillons "Nachtigall" an diesem Verbrechen. Die Version über die Teilnahme des Bataillons "Nachtigall" am erwähnten Verbrechen war nur ein "situativer Mythos" des Komitees für Staatssicherheit (KGB) der Sowjetunion, um den für dieses Land unbcque-men Politiker der Bundesrepublik Deutschland Theodor Oberländer – den ehemaligen Stellvertreter und politischen Berater des Kommandeurs dieser Formation politisch zu kompromittieren. Die Kampagne gegen ihn, erheuchelter Charakter der Beweisaussagen der "Zeugen" und der Ergebnissen des Gerichtsprozesses in der Deutschen Demokratischen Republik hatten ein deutliches Ziel – sein politisches Abtritt, was deutlich der Fakt beweißt, dass nach seiner Demission in den Massenmedia in der Sowjetunion nur Nachhall von diesem Prozess zu hören war in der Form der regelmäßigen Erscheinung in der UdSSR der gegen "neonazistischen Revanchismus" und "ukrainischen bourgeoisen Nationalismus" gerichteten Publikationen. Für KGB war diese Kampagne auch ein günstiges Element der Bildung der Gestalt der ukrainischen Nationalisten als pathologischen Fremdenhasser, Terroristen und "Gehilfen des Faschismus" mit gleichzeitiger Verschweigung der Verbrechen des Volkskommissariates für innere Angelegenheiten (NKWD) und des Faktes der umfangreichen Zusammenarbeit zwischen UdSSR und dem Dritten Reich vor dem deutsch-sowjetischen Krieges, die Unterstützung durch Stalin des Krieges von Adolf Hitler auf der Westfront und Versorgung des

Wirtschaftsbedarfes Deutschlands während der Vorbereitung des Krieges gegen die Sowjetunion. Mit dem Schuldvorwurf an die sich an diesen Verbrechen nicht beteiligten ukrainischen Kämpfer des Bataillons "Nachtigall" bauten die kommunistischen Geheimdienste das Alibi für die Mannschaften der Hitlerstraftkommandos. So wurden die wahren Mörder von der Verantwortung entlastet und somit wurde die "Basta" und "dokumentarischer Argument" für die Publikationen der Neonazis gegeben und so solidarisierten sie sich mit denjenigen, die die Verbrechen des Hitlerregimes in Lviv am Anfang des deutsch-sowjetischen Krieges ausschließlich den bolschewistischen Sicherheitsdiensten zugeschrieben haben.

Mit der Anstiftung der Kampagne gegen T. Oberländer und gegen das Bataillon "Nachtigall" versuchten die sowjetischen Geheimdienste mehrere Aufgaben zu lösen, und zwar:

1) die sich auf die USA orientierende westdeutsche Regierung durch Zuschreibung der von ihrem Minister T. Oberländer nicht erfüllten Verbrechen zu kompromittieren und dabei einen unbequemen Politiker zu beseitigen;

2) die Informationen über Erschießungen der polnischen Offiziere in Katyn durch NKWD im Jahre 1940 und der Bewohner von Lviv am Ende Juni 1941 zu "retuschieren" und sie mit Information über Hinrichtung einer Gruppe der polnischen Intellektuellen und Juden in Juli 1941 zu "überdecken", mittels Beschuldigung der Funktionäre des Hitlerregimes und Organisation der ukrainischer Nationalisten (OUN-B unter Leitung von Stepan Bandera) mit den von NKWD organisierten Verbrechen, die in der Tat durch Stalinregime und sowjetische Kommunisten begangen wurden;

3) einen weiteren Schlag gegen Image der OUN in der Ukraine und in der Welt im Rahmen der umfangreichen Kampagne zur Diskreditierung und Schwärzung des "ukrainischen bourgeoisen Nationalismus" zu versetzen und ukrainische Nationalisten, die sich an der Bildung des Bataillons "Nachtigall" beteiligt haben, in den Augen der westlichen Politiker zu diskreditieren;

4) die Möglichkeiten zum Verständnis zu vermindern und die Zusammenarbeit zwischen der polnischen und ukrainischen politischen Emigrationen auf der antikommunistischen Ausgangsbasis zu vermeiden;

5) von den westlichen Staaten die Ausgabe der in der Emigration wohnenden "Nachtigall"-Angehörigen nur unter dem Vorwurf deren Beschuldigung mit Kriegsverbrechen zu verlangen. (Im Nürnberger

Prozess wurde aber die Abwehr nicht als verbrecherische Organisation anerkannt und nur der Dienst eines Menschen darin könnte nicht zum Extraditionsgrund aus dem zur Residenz nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges gewählten Land werden).

Der Grund für eine langjährige Existenz der Legende über Teilnahme des Bataillons "Nachtigall" an Mord der polnischen Wissenschaftler lag auch darin, dass die staatslosen Ukrainer keine eigenen Kommissionen für Ermittlung der Verbrechen der nazistischen Eroberer bildeten. Andererseits bildeten die Russen in der Sowjetunion, sowie Juden und Polen solche Kommissionen, einige Funktionäre von deren den ukrainischen Nationalismus zum Erzfeind erklärten. Sie versuchten die öffentliche Meinung gegen die Ukrainer, die keine Möglichkeit zu opponieren hatten, und deren Bemühungen zur Bildung eigener nationalen Waffenformationen als Grundlage der nationalen Armee für Sicherung der Erneuerung der staatlichen Unabhängigkeit der Ukraine gerichtet wurden, zu steuern. Gleichzeitig benutzten jahrzehntenlang die politischen Mächte, die nicht in der politischen Annäherung der Ukraine und Polens interessiert wurden, den Mythos über Teilnahme der Ukrainer am Mord der polnischen Wissenschaftler als einen der "Stolpersteine" auf dem Wege des ukrainisch-polnischen Verständnisses. Die Abschaffung dieser Legende wird offensichtlich zur Überwindung eines der vielen negativen Mythen über Ukrainer in der polnischen Gesellschaft führen und einen Beitrag zur weiteren Entwicklung der freundlichen Beziehungen zwischen beiden Völkern, die mit engen historischen, politischen, kulturellen und wirtschaftlichen Beziehungen gebunden sind, leisten.

Andrzej BOLANOWSKI
Zabójstwo polskich profesorów we Lwowie w lipcu 1941 r.
Fakty. Wersje. Interpretacje

Streszczenie

Od początku II wojny światowej Adolf Hitler opracowywał plany ekspansji III Rzeszy także wobec krajów Europy Wschodniej. Planował między innymi pozbawić narody środkowoeuropejskie elity intelektualnej, ponieważ ta mogła stanąć na przeszkodzie realizacji nazistowskich planów. Po wybuchu wojny z ZSRR, wcielając w życie program “deintelektualizacji podbitych terenów wschodnich”, hitlerowcy postanowili wykorzystać mord na niewielkiej grupie polskich profesorów z Galicji Wschodniej jako instrument zastraszania ludności: miał on trzymać w strachu i posłuszeństwie tych mieszkańców kraju, których egzekucje ominęły.

Mord na uczonych polskich we Lwowie dokonany został na osobiste zamówienie polityczne SS-reichsführera Heinricha Himmlera oraz niemieckiego generał-gubernatora okupowanych ziem II Rzeczypospolitej Hansa Franka. Organizatorem fizycznej eksterminacji przedstawicieli polskiej elity miasta była grupa operacyjna specjalnego przeznaczenia “B” policji bezpieczeństwa oraz służby bezpieczeństwa (SD) (*Einsatzgruppe B der Sicherheitspolizei und des SD*). Jej dowódcą był SS-gruppenführer Otto Rasch. W końcu czerwca 1941 r. dowódca policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa w Krakowie SS-brigadeführer Karl Eberhard Schöngarth w celu przeprowadzenia czystek w Galicji utworzył podporządkowaną sobie Grupę Operacyjną Specjalnego Przeznaczenia “Lemberg”: *Einsatzkommando z.b.V. Lemberg – Eko z.b.V.Lemberg*. Stanowiło ją 230 pracowników policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa, w tym 50 z Warszawy, 30 z Lublina i 150 z Krakowa. Grupa przybyła do Lwowa o świcie 2 lipca 1941 r. Bezpośrednimi organizatorami aresztowań i uczestnikami lub współuczestnikami mordów polskich uczonych byli szef sztabu Schöngartha SS-standartenführer Heinz Heim, SS-untersturmführerzy

Erhard Kröger, Walther Kutschmann, Kurt Stawizki, SS-hauptscharführer Feliks Landau oraz inni członkowie Grupy Operacyjnej Specjalnego Przeznaczenia "Lemberg", wśród których był też Holender Pieter Nikolaas von Menten.

Aresztowania Polaków przeprowadzone zostały przez kilka mniejszych grup. Każda z nich składała się z jednego oficera, 1–2 podoficerów gestapo i 2 żołnierzy czy podoficerów tajnej policji polowej (*Geheime Feld-Polizei*). Jako pierwszego 2 lipca 1941 r. aresztowali oni Kazimierza Bartla. Areszty pozostałych polskich profesorów rozpoczęły się po godzinie 22.00 w nocy z 3 na 4 lipca. W ich wyniku aresztowanych zostało 41 naukowiec, członkowie ich rodzin oraz osoby przebywające w mieszkaniach w momencie aresztowań: koledzy, współmieszkańcy oraz służba domowa. Wśród zaaresztowanych byli pracownicy Uniwersytetu Lwowskiego, Politechniki Lwowskiej, szpitala miejskiego oraz Lwowskiego Instytutu Zooweterynaryjnego (dawnej polskiej Akademii Medycyny Weterynaryjnej). Z pośród nich uratował swe życie tylko profesor Franciszek Groër.

Po krótkich przesłuchaniach w jednym z budynków Politechniki (Zakład Wychowawczy im. Abrahamowiczów) większość aresztowanych została następnie rozstrzelana na Wzgórzach Wuleckich. Śmierć zadawano im nie razem, a oddzielnymi grupami. Najpierw rozstrzelano profesorów z grupy uczonych, która latem 1940 r. wyjeżdżała do Moskwy, uczestnicząc w próbach współpracy polsko-radzieckiej (w 1940 r. kandydowali do rad deputowanych robotniczych): Stanisław Mazur, Roman Witkiewicz, Stanisław Piłat, Kasper Weigel oraz inni, w tym były premier II RP Kazimierz Bartel.

Karl Eberhard Schöngarth powierzył rozstrzeliwanie SS-untersturmführerowi Hansowi Krügerowi. Na jego rozkaz z członków grupy zorganizowano oddział egzekucyjny pod dowództwem SS-untersturmführera Walthera Kutschmanna. Fakt zabójstwa polskich uczonych zanotował w swoim dzienniku SS-haupsturmführer Feliks Landau (odnalezienie dziennika po wojnie spowodowało areszt jego autora, postawienie przed sądem przysięgłych w Stuttgarcie i skazanie na dożywocie). Według jego zapisów od 2 do 4 lipca członkowie oddziału karnego nazistowskiej służby bezpieczeństwa aresztowali w nocy z 4 na

5 lipca w godzinach 04.00–05.00 rano i rozstrzelały potem 32 polskich uczonych wraz ze złapanymi w ich mieszkaniach członkami rodzin i znajomymi. Kazimierz Bartel został zamordowany później, mianowicie 26 lipca.

Zgodnie z rozkazem z 5 października 1943 r. komando specjalne nr 1005 (*Sonderkommando 1005*) niemieckiej policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa we Lwowie zorganizowane z ocalałych w getcie Żydów pod dowództwem SS-hauptsturmführera Waltera Schallocka wykopało zwłoki pomordowanych i w nocy z 7 na 8 października, aby zniszczyć dowody przestępstwa, spaliło je w Lasach Krzywczyckich.

Dokumenty różnego pochodzenia dobitnie dowodzą, że mord na polskich uczonych i członkach ich rodzin w lipcu 1941 r. we Lwowie dokonał oddział karny nazistowskich służb bezpieczeństwa. Nie brał w nim udziału batalion „Nachtigall”, o czym świadczy wiele różnorodnych źródeł. Wersja o udziale batalionu „Nachtigall” w zamordowaniu polskich profesorów była przede wszystkim „mitem sytuacyjnym” stworzonym przez Komitet Bezpieczeństwa Państwowego (KGB) Związku Radzieckiego w celu kompromitacji politycznej Theodora Oberländera, powojennego działacza politycznego Republiki Federalnej Niemiec, a w czasie wojny zastępcy i doradcy politycznego dowódcy tego batalionu. Kampania przeciwko Oberländerowi zorganizowana została na zamówienie, tak samo jak i enuncjacje „świadków” oraz orzeczenie procesu sądowego w Niemieckiej Republice Demokratycznej. Ich celem było doprowadzenie do jego dymisji. Świadczy o tym m.in. fakt, że po jego odejściu z posady ministra w środkach masowego przekazu Związku Radzieckiego rozpowszechniane były artykuły oraz broszury skierowane przeciwko „neofaszystowskim rewanżystom” i „ukraińskim burżuazyjnym nacjonalistom”. Dla sowieckiego KGB kampania ta była użytecznym elementem kreowania obrazu ukraińskich nacjonalistów jako patologicznych ksenofobów, terrorystów oraz „najemników faszyzmu”. Jednocześnie przemilczali oni przestępstwa NKWD i szeroką współpracę ZSRR z III Rzeszą podczas wojny niemiecko-polskiej, poparcie Stalina dla działań wojennych Hitlera na Zachodzie, jak i zabezpieczanie potrzeb gospodarczych Niemiec podczas przygotowań do wojny przeciwko ZSRR.

Komunistyczne służby specjalne, oskarżając ukraińskich żołnierzy batalionu “Nachtigall” o niedokonane przez nich faktycznie przestępstwa, stwarzały fałszywe alibi dla członków karnych komand hitlerowskich, zdejmowały odpowiedzialność z rzeczywistych morderców, by w ten sposób dać atuty i “dokumenty” dla publikacji neonazistów i solidaryzować się z tymi z pośród nich, którzy przypisywali zbrodnie hitlerowskie w Lwowie w 1941 r. wyłącznie bolszewickim służbom bezpieczeństwa.

Radzieckie służby specjalne podczas kampanii przeciwko T. Oberländerowi i batalionowi “Nachtigall” miały nadzieję rozwiązać kilka zadań jednocześnie:

1) skompromitować rząd RFN, który w tym czasie obrał kurs na zbliżenie ze Stanami Zjednoczonymi, przy pomocy inkryminowania nieudowodnionych przestępstw jednemu z ministrów i spowodowanie usunięcia niewygodnego polityka;

2) “zaretuszować” informacje o rozstrzelaniu polskich oficerów w Katyniu w 1940 r. i mieszkańców Lwowa pod koniec czerwca 1941 r. przez NKWD i pokryć je informacją o kaźni grupy polskich intelektualistów oraz Żydów w lipcu 1941 r. w drodze przypisania funkcjonariuszom reżimu hitlerowskiego i ukraińskim nacjonalistom przestępstw NKWD, zorganizowanych wcześniej przez funkcjonariuszy reżimu stalinowskiego i radzieckich komunistów;

3) dyskredytować Organizację Ukraińskich Nacjonalistów na Ukrainie oraz na świecie w ramach szeroko zakrojonej kampanii oszczerstw przeciw „ukraińskiemu burżuazyjnemu nacjonalizmowi” oraz zdyskredytować w oczach polityków Zachodu nacjonalistów ukraińskich biorących udział w formowaniu batalionu “Nachtigall”;

4) w miarę możliwości uniemożliwić porozumieniu i zapobiec nawiązaniu współpracy pomiędzy polską i ukraińską emigracją polityczną na platformie antykomunizmu;

5) spowodować wydanie przez państwa zachodnie żołnierzy “Nachtigall” do ZSRR pod pretekstem obwinienia ich o udział w zbrodniach wojennych (na Procesie Norymberskim Abwera nie była uznana za organizację przestępczą i służba w jej oddziałach nie mogła być powodem ekstradycji jej członka).

Przyczyną długotrwałego funkcjonowania legendy o udziale batalionu "Nachtigall" w mordach polskich profesorów było również to, że Ukraińcy będąc bezpaństwowcami nie stworzyli swoich komisji do badania zbrodni nazistowskich. Podobne komisje stworzyli natomiast Rosjanie w Związku Radzieckim, Żydzi i Polacy, przy czym niektórzy ich politycy uważali jednym z swych głównych wrogów nacjonalizm ukraiński. Działacze ci starali się skierować opinie publiczną przeciwko pozbawionym możliwości obrony Ukraińcom oraz ich próbom tworzenia własnych narodowych formacji wojskowych jak bazy armii narodowej, która miała zabezpieczyć odbudowę niepodległej Ukrainy. Mit o udziale Ukraińców w mordzie polskich uczonych przez dziesiątki lat wykorzystywały te siły polityczne, które obawiały się politycznego zbliżenia Ukrainy i Polski. Tymczasem zniszczenie tej legendy sprzyja usunięciu jednego z wielu negatywnych mitów o Ukraińcach w społeczeństwie polskim i pomaga dalszemu rozwojowi dobrosąsiedzkich stosunków między Ukraińcami i Polakami.

Використані джерела і література

Архіви

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України у Києві (ЦДАВОВУУ):

– Ф.3833 – Краєва Екзекутива Організації Українських Націоналістів на західноукраїнських землях.

Центральний державний архів громадських об'єднань України у Києві (ЦДАГОУ). Фонди:

57 – Колекція документів з історії Комуністичної партії України;

166 – Комісія з написання історії Великої Вітчизняної війни при АН Української РСР.

Державний архів Львівської області (ДАЛО). Фонди:

П-3 – Львівський обласний комітет Комуністичної партії України;

Р-12 – Команда української поліції у Львові;

Р-368 – Державний архів Львівської області.

Галузевий державний архів Служби безпеки України у Києві (ГДА СБУ).

Фонди:

– 1 – 2-ге управління МДБ-КДБ УРСР;

– 5 – Кримінальні справи на нерєабілітованих осіб;

– 6 – Кримінальні справи на реєабілітованих осіб;

– 13 – Фонд друкованих видань;

– 59 – Архів Обліково-архівного відділу КДБ при Раді Міністрів УРСР, Агентурний фонд.

Государственный архив Российской Федерации в Москве (ГАРФ):

– Ф. 9413 – Главное тюремное управление НКВД СССР (1948–1941); Тюремное управление НКВД-МВД СССР (1941–1954); Тюремный отдел МВД СССР (1954–1959).

Российский государственный архив социально-политической истории в Москве (РГАСПИ):

– Ф.17 – Центральный комитет КПСС (ЦК КПСС) (1898, 1903–1991).

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). – Sygnatury:

- 202 – Delegatura Rządu Rzeczypospolitej na Kraj;
- 203 – Armija Krajowa (AK);
- 1941 – Zbiór Władysława Żeleńskiego – materiały do historii zbrodni na profesorach lwowskich w lipcu 1941 r.

Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (IPN), Archiwum Głównej Komisji Badania zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Polsce (AGKBZpNP):

- Akta Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Krakowie w sprawie b.zastępcy Franka i szefa Rządu GG Józefa Bühlera. – T. 1–25;
- Archiwum GKBZPNP, oddział w Rzeszowie. – Sygn. akt S 5/03/Zn.

Bundesarchiv in Berlin-Lichterfelde (BA):

- R 58 (Reichssicherheitshauptamt)

Bundesarchiv-Militärarchiv in Freiburg (BA-MA). Bestände:

- RH 20 (Oberkommandos v.Armeen u.Armeecabteilungen);
- RH 24 (Generalkommandos).

Archiv des Institutes für Zeitgeschichte in München (IfZ):

Beglaubigte Abschrift. Der Oberstaatsanwalt. – 8 Js 344/59. Bonn, den 5.8.1960. Dr.Drüh. [Stempel:] Der Oberstaatsanwalt beim Landesgericht in Bonn. D // Archiv d. IfZ. – Akt.2677/61. – Bl.1–73.

The Hoover Institution of War, Revolution and Peace in Stanford:

- NSDAP Hauptarchiv.

Опубліковані джерела

Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників (1941–1944). Збірник документів і матеріалів. – Львів: Вільна Україна, 1949. – 234 с.

Злочини комуністичної Москви в Україні вліті 1941 року. – Вінніпег: Пролог, 1960. – 87 с.

Історія Львова в документах і матеріалах. Збірник документів і матеріалів / Упоряд.: У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич та ін. – К.: Наукова думка, 1986. – 422 с.

Кулаковський П. Розстріляні на початку війни / Петро Кулаковський // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – № 1. – К., 1994. – С. 191–228.

Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941–1945). Збірник документів і матеріалів. – Львів: Каменяр, 1968. – 408 с.

Московські вбивці Бандери перед судом. Збірка матеріалів за редакцією Данила Чайковського. – Мюнхен: Українське видавництво в Мюнхені, 1965. – 720 с.

Нацистські пособники [док.№143-161] // Історія застерігає. Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни: збірник / Ін-т історії партії при ЦК Компартії України – філіал ін-ту марксизму-ленізму при ЦК КПРС та ін. – К.: Політвидав України, 1986. – С. 221–225.

Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів. – К.: Політвидав України, 1963. – 488 с.

Нюрнберзький процес над главными немецкими военными преступниками: сб. материалов. В 7 т. / сост. Г. Н. Александров [и др.]; общ. ред. Р. А. Руденко. – Т. 3: Военные преступления и преступления против человечности. – М.: Госюриздат, 1958. – 816 с.

Нюрнберзький процес: сборник материалов. В 8-ми т. – Т. 5. – М.: Юридическая литература, 1991. – 672 с.

Советская Украина в годы Великой Отечественной войны, 1941–1945. Документы и материалы в трех томах. – Т.1. Украинская ССР в первый период Великой Отечественной войны (22 июня 1941 г. – 18 ноября 1942 г.). – К.: Наукова думка, 1980. – 555 с.

Allerhand M., Allerhand L. Zapiski z tamtego świata / Maurycy Allerhand, Leszek Allerhand. – Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne, 2003. – 135 s.

Aneks do Informacji o działalności Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu od 1 stycznia do 31 grudnia 2006 r. – Warszawa, luty 2007. – 144 s.

Das Weltflüchtlingsproblem: Ein Vortrag gehalten vor dem Rhein-Ruhr-Club am 8. Mai 1959. Sonderausg. des Arbeits- u. Sozialministers des Landes Nordrhein-Westfalen. – Bonn: Bundesministerium f. Vertriebene, Flüchtlinge u. Kriegsgeschädigte, 1959. – 20 S.

Klein P. (Hg.) Die Einsatzgruppen in der besetzten Sowjetunion 1941/42. Die Tätigkeits- und Lageberichte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD / Peter Klein (Hg.). – Berlin: Edition Hentrich, 1997. – 434 S.

Langbein H. ...wir haben es getan. – Selbstporträts in Tagebüchern und Briefen 1939–1945 / *Hermann Langbein.* – Wien u.a.: Europa, 1964. – 136 S.

Nazi Crimes in Ukraine, 1941–1944: Documents and Materials. Comps.: G.I.Changuli [et. al.]. – Kyiv: Naukova Dumka Publishers, 1984. – 374 p.

Oberländer T. Der Osten und die deutsche Wehrmacht: sechs Denkschriften aus den Jahren 1941–43 gegen die NS-Kolonialthese. Hrsg. von der Zeitgeschichtlichen Forschungsstelle Ingolstadt (Zeitgeschichtliche Bibliothek; Bd.2) / *Theodor Oberländer.* – Asendorf: Mut-Verlag, 1999. – 144 S.

Okupacja i ruch oporu w Dzienniku Hansa Franka. – T. I: 1939–1942. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1970. – 617 s.

The Lvov Evidence. Massacre of Prominent Intellectuals // Soviet War News. Published by the Press Department of the Soviet Embassy in London. – Saturday, December 30, 1944. – No.1047. – P. 2.

Trial of the Major War criminals before the International Military Tribunal Nuremberg 14 November 1945 – 1 October 1946:

– Vol. VII. – Nuremberg: International Military Tribunal, 1947. – 602 p.

– Vol. XXII. – Nuremberg: International Military Tribunal, 1947. – 590 p.

Спомини

Бойцун Р. Легіон ДУН (Дружин Українських Націоналістів) / *Роман Бойцун* // Вісті Комбатанта. – Торонто; Нью-Йорк, 1982. – Ч. 5–6. – С. 47–51.

Казанівський Б. Шляхом Легенди. Спомини. Видання друге, доповнене / *Богдан Казанівський.* – Львів: Кальварія, 2005. – 309 с.

Кальба М. Роман Шухевич як провідник, командир, людина / *Мирослав Кальба* // Літопис УПА. – Т. 45. Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка”, Головний Командир УПА / Ред. П. Й. Потічний та М. Посівнич. – Торонто, Львів: видавництво “Літопис УПА”, 2007. – С. 351–361.

Наконечний Є. “Шоа” у Львові. Видання друге / *Євген Наконечний.* – Львів: Піраміда, 2006. – 284 с.

Паньківський К. Від держави до комітету (літо 1941 року у Львові). Друге видання / *Кость Паньківський.* – Нью-Йорк—Торонто: Ключі, 1970. – 149 с.

Петришин В. Батальйон “Нахтігаль” у Львові / *В.Петришин* // Вільна Україна. – Дітройт, США, 1960. – Ч. 26.

Ребет Л. Світла і тіні ОУН / *Лев Ребет.* – Мюнхен: В-во “Український самостійник”, 1964. – 131 с.

Стецько Я. 30 червня 1941. Проголошення відновлення державності України / Ярослав Стецько. – Торонто–Нью-Йорк–Лондон: Накладом Ліги Визволення України; Організації Оборони Чотирьох Свобід України; Української Видавничої Видавничої Спілки, 1967. – 465 с.

Фрідман Ф. Винищення львівських євреїв / Філіп Фрідман. – Режим доступу: <http://www.mankurty.com/fridua.html>

Lanckorońska K. Wspomnienia wojenne 22.IX.1939-5.IV.1945. Słowo wstępne Lech Kalinowski i Elżbieta Orman / Karolina Lanckorońska. – Warszawa: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2002. – 362 s.

Niemcy we Lwowie. Zeznanie hrabiny d-r Karoliny Lanckorońskiej // Orzeł Biały. – Nr. 46–48. – Londyn, 1948.

Stetzko J. The Truth About Events in Lviv, West Ukraine in June and July 1941. An open letter to the Rheinscher Merkur, Cologne / Jaroslav Stetzko // Ukrainian Review. – Vol. 10. – No. 3, Autumn 1963. – P. 62–79.

Węgierski J. Lwów pod okupacją sowiecką 1939–1941 / Jerzy Węgierski. – Warszawa: Editions Spotkania, 1991. – 432 s.

Wieliczker L. Brygada śmierci / Leon Wieliczker. – Łódź, 1946. – 134 s.

Wilczur J. Do nieba nie można od razu / Jacek Wilczur. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1961. – 157 s.

Преса

Красная звезда. Военно-прессовый орган министерства обороны СССР. – Москва, 3 октября 1959. – № 223; 20 октября 1959. – № 240;

Neues Deutschland. – Nr. 288. – Berlin, den 19.Oktober 1959.

The Guardian. – 16 march 1960.

Інформаційні матеріали Інтернету

DDR-Justiz und NS-Verbrechen. Nazi Crimes on trial. “Glossary” [Електронний ресурс]. Режим доступу: [www.URL: http://www1.jur.uva.nl/junsv/JuNSVEng/DDRCasenrsfr.htm](http://www1.jur.uva.nl/junsv/JuNSVEng/DDRCasenrsfr.htm)

Pieter Menten. The “Looting Dutchman” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.URL: http://www.holocaustresearchproject.org/economics/menten.html](http://www.holocaustresearchproject.org/economics/menten.html)

List do_juszczenki [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.URL:http://lwowscy_profesorowie.republica.pl/list_do_juszczenki_pol.htm](http://lwowscy_profesorowie.republica.pl/list_do_juszczenki_pol.htm)

Verfolgte Schüler [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.URL: http://www.verfolgte-schueler.org/1990-now.htm](http://www.verfolgte-schueler.org/1990-now.htm)

Кіно- та фотодокументи

Документальний фільм “Упирі”: У 2-х ч. – К.: Укркінохроніка, 1971. – Ч. 1 // Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного у Києві. – Арх. № 4992.

Der Augenzeuge. – В 88 / 1959. – Produktion: DEFA-Studio für Wochenschau und Dokumentarfilme, Berlin/Ost [DEFA]. – Kinostart: 30.10.1959 // Bundesarchiv-Filmarchiv, Berlin.

Fritz Bauer Institut – Cinematographie des Holocaust. – ID FBW003322. – Wochenschau; Land/Jahr: DDR, 1959.

Фальсифіковані спомини, документи і матеріали

Бабий Яр под Катинью? (Публикация А. С. Прокопенко, А. С. Сухинина) // Военно-исторический журнал. – М., 1990. – № 12. – С. 30–38.

Косолапов Р. И., Першин В. Е., Рыченков С. Ю., Сахаров В. А. Немцы в Катини. Документы о расстреле польских военнопленных осенью 1941 года / *Р. И. Косолапов, В. Е. Першин, С. Ю. Рыченков, В. А. Сахаров.* – М.: ИТРК, 2010. – 282 с.

Кровавые злодеяния Оберлендера. Отчёт о пресс-конференции для советских и иностранных журналистов, состоявшейся в Москве 5 апреля 1960. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1960. – 54 с.

Слободкин Ю. М. Катинь: Как и почему гитлеровцы расстреляли польских офицеров / *Юрий Слободкин.* – М.: БФРГТЗ “Слово”, 2005. – 23 с.

Сповідь колишнього солдата батальйону “Нахтігаль”. – К., 1960. – 32 с.

Berlin, d.17.4.1960. Aussage d.Grigorii Melnik // Yad Vashem Archives in Tel-Aviv. – Record Group 032. – File No.112. – Tr.10, 3100: 8 (Kopie in BstU).

Die Wahrheit über Oberländer. Braunbuch über die verbrecherische faschistische Vergangenheit des Bonner Ministers. Herausgegeben vom Ausschuss für Deutsche Einheit. – Berlin: Ausschuss für Deutsche Einheit, 1960. – 209 S.

Публіцистика

Беляев В. Тайное всегда станет явным / *В. Беляев* // Литературная газета. – М., 24 октября 1959.

Беляев В., Рудницкий М. Под чужими знаменами / *В. Беляев, М. Рудницкий.* – М.: Издательство ЦК ВЛКСМ “Молодая гвардия”, 1954. – 207 с.

Беляев В. Вбивці львівських учених на утриманні Вашингтона / *В. Беляев* // Сучасне і майбутнє. – К., 1962. – № 7. – С. 18–23.

Беляев В. П. Я звинувачую! Переклад на українську мову з доповненнями / *В. П. Беляев.* – К.: Політвидав України, 1980. – 154 с.

Ті, що канули в пітьму. – Львів: Каменярь, 1964. – 272 с.

Дмитрук К. Свастика на сутанах / *Клим Дмитрук.* – К.: Видавництво політичної літератури України, 1973. – 343 с.

Масловський В. І. Дорога в безодню / *В. І. Масловський.* – Львів: Каменярь, 1978. – 207 с.

Масловський В. І. З ким і проти кого воювали українські націоналісти в роки другої світової війни? / *В. І. Масловський.* – Москва: Славянський діалог, 1999. – 272 с.

Чередниченко В. П. Націоналізм проти нації / *В. П. Чередниченко.* – К.: Політвидав України, 1970. – 191 с.

Чередниченко В. П. Анатомия предательства. Украинский буржуазный национализм – орудие антисоветской политики империализма. Изд. 2-е, перераб. и доп. / *В. П. Чередниченко.* – К.: Издательство политической литературы Украины, 1983. – 326 с.

Давиденко В. А. “Українська повстанча армія”: шлях ганьби і злочинів / *В. А. Давиденко.* – К.: Т-во “Знання” УРСР, 1989. – 48 с.

Drożdżyński A., Zaborowski J. Oberländer. Przez “Ostforschung”, wywiad i NSDAP do rządu NRF / *Andrzej Drożdżyński, Jerzy Zaborowski.* – Poznań–Warszawa: Wydawnictwo Zachodnie, 1960. – 296 s.

Korman A. Z krwawych dni Lwowa 1941 roku: krwawy błękitno-żółty tydzień ukraińskiej irredenty / *Aleksander Korman.* – Londyn: Koło Lwowian, 1990. – 48 s.

Prus E. Herosi spod znaku tryzuba / *Edward Prus.* – Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1985. – 346 s.

Ziesel K. Der rote Rufmord. Eine Dokumentation zum Kalten Krieg. 2.Aufl. / *Kurt Ziesel.* – Tübingen/Neckar: Schlichtenmayer, 1961. – 276 S.

Статті, монографії, збірники

Антоненко Б. Т. На преступнике – свастика / *Борис Тихонович Антоненко* // Режим доступу: [www.URL: http://lib.rus.ec/b/261948/read](http://lib.rus.ec/b/261948/read)

Боляновський А. Українські військові формування в Збройних силах Німеччини (1939–1945) / *Андрій Боляновський.* – Львів:

Львівський національний університет імені Івана Франка; Канадський інститут українських студій Альбертського університету, 2003. – 686 с.

Веденеев Д. В. Одиссея Василия Кука. Военно-политический портрет последнего командующего УПА / *Дмитрий Веденеев*. – К.: К.И.С., 2007. – 208 с.

Вейгман С. Батальон “Нахтигаль”: сражения после войны / *Сергей Вейгман* // Столичные новости. – № 3 (199). – 29 января – 4 февраля 2002.

Верт А. Россия в войне 1941–1945. Пер. с англ. / *А. Верт*. – М.: Прогресс, 1967. – 774 с.

В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи / *Володимир В'ятрович*. – Львів: Видавництво “Мс”, 2006. – 140 с.

В'ятрович В. Як творилася легенда про Nachtigall / *Володимир В'ятрович*. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3150/62036/>

Гогун А. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы / *А. Гогун*. – Санкт-Петербург: Издательский Дом “Нева”, 2004. – 416 с.

Ісаєвич Я., Науменко К. На шляху до правди. Убивство польських професорів у Львові (липень 1941 р.): кому вигідні фальсифікації / *Ярослав Ісаєвич, Кім Науменко* // Екстракт 150: У 2-х част.; за заг. ред. Л. Івшиної. – Вид. 1. – Част. I / *Ярослав Ісаєвич, Кім Науменко*. – К.: ЗАТ “Українська прес-група”, 2009. – С. 661–671.

Історія Львова / ред. колегія: В. П. Секретарюк (відповідальний редактор), А.В. Борзенко та ін. – К.: Наукова думка, 1984. – 414 с.

Кальба М. ДУН в розбудові УПА. Видання Дружин Українських Націоналістів (ДУН). (Курені “Нахтігаль” і “Ролянд”) / *Мирослав Кальба*. – Детройт–Тернопіль: Джура, 2005. – 125 с.

Ковба Ж. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки “остаточного розв’язання єврейського питання”. Вид. 3-тє, випр. і доп. / *Жанна Ковба*. – К., 2009. – 296 с.

Корчак-Городиський О. “Таємниця Вулецьких пагорбів”. Про знищення польських професорів у Львові / *Орест Корчак-Городиський* // Народна Воля. – Скрантон (Канада), 1981. – Ч. 47.

Косик В. Правда історії. Роки окупації України 1939–1944 (Збірник статей) / *Володимир Косик*. – К.: Українська видавнича спілка, 2008. – 184 с.

Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / Володимир Косик. – Париж—Нью-Йорк—Львів: Видання Наукового товариства імені Т. Шевченка, 1993. – 660 с.

Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941–1944). О роли Вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на советской территории. Перевод с нем. под ред. д-ра ист. наук, проф. Юденкова А.Ф. / Норберт Мюллер. – М.: Воениздат, 1974. – 387 с.

Патриляк І. К. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках / Іван Патриляк. – К.: Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Ін-т історії України НАН України, 2004. – 598 с.

Соколов Б. В. Оккупация. Правда и мифы / Борис Соколов. – М.: АСТ-Пресс книга, 2002. – 352 с.

Чуев С. Украинский легион (серия “На стороне Третьего Рейха”) / Сергей Чуев. – М.: Яуза, 2006. – 544 с.

Шапиро И. Я. Очерки по истории Львовского медицинского института / И. Я. Шапиро. – Львов: ЛГМИ, 1959. – 200 с.

Albert Z. Lwowski Wydział Lekarski w czasie okupacji hitlerowskiej 1941–1944 (Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego) / Zygmunt Albert. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolinskiх, 1975. – 120 s.

Albert Z. Każń profesorów lwowskich, lipiec 1941. Studia oraz relacje i dokumenty zebrane i oprac. przez Zygmunta Alberta / Zygmunt Albert. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1989. – 356 s.

Bielajew W. Losy uczonych lwowskich / Wladimir Bielajew // Nowe Widnokręgi. – Nr 23/24. – 1944. – S. 11.

Bielajew W. Uczeń płoną na stosach / Wladimir Bielajew // Czerwony Sztandar. – Nr 80. – 2 grudnia 1944.

Bonusiak W. Kto zabil profesorow Lwowskich? / Włodzimierz Bonusiak. – Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1989. – 111 s.

Boy we Lwowie. Antologia tekstów o pobycie Tadeusza Żeleńskiego (Boya) we Lwowie 1939–1941, w opracowaniu Barbary Winklowej (Biblioteka Lwowska; t. IX, pod red. Danuty B. Łomaczewskiej). – Warszawa: Oficyna Wydawnicza “Pokolenie”; Oficyna Wydawnicza RYTM, 1992. – 264 s.

Brockdorff W. Geheimkommandos des Zweiten Weltkrieges. Geschichte und Einsätze der Brandenburger, der englischen Commands und SAS-Einheiten, der amerikanischen Rangers und sowjetischer Geheimdienste / Werner Brockdorff. – München: Welsermühl Verlag, 1967. – 446 S.

- Broszat M.* Nationalsozialistische Polenpolitik, 1939–1945 (Schriftenreihe d. Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte; 2) / *Martin Broszat.* – Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, 1961. – 200 S.
- Brzecki A.* Neurolodzy lwowscy i ich wpływ na kształtowanie się neurologii wrocławskiej / *Andrzej Brzecki.* – Wrocław: SITK RP, 2004. – 80 s.
- Bullock A.* Hitler and Stalin. Parallel Lives / *Alan Bullock.* – London: Fontana Press, 1998. – XXIII, 1184 p.
- Chopyk D.B.* The Origin and Activities of the Nightingale Legion DUN / *Danylo B. Chopyk* // *Ukrainian Quarterly.* – Vol. 42. – No. 1–2. – New York, spring–summer 1986. – P. 69–80.
- Cyprian T., Sawicki J.* Nie oszczędzać Polski / *Tadeusz Cyprian, Jerzy Sawicki.* – Warszawa: Iskra, 1959. – 461 s.
- Cyprian T., Sawicki J.* Nazi Rule in Poland 1939–1945. Translation by Edward Rothert / *Tadeusz Cyprian, Jerzy Sawicki.* – Warsaw: Polonia Pub. House, 1961. – 261 p.
- Drei Wochen nach Besuch der Apostolische Nuntius in Berlin // *Die Welt.* – Hamburg, den 3. August 1968. – S. 4.
- Jankowski M.* Prof. Antoni Cieszyński – twórca polskiej stomatologii / *M. Jankowski* // *Czas Stomatologii.* – Warszawa, wrzesień 1974. – Nr 27(9). – S. 921–926.
- Fleischhauer I.* Der Pakt. Hitler, Stalin und die Initiative der deutschen Diplomatie 1938–1939 / *Ingeborg Fleischhauer.* – Berlin [u.a.], Ullstein, 1990. – 552 S.
- Franklin R.* The Lost. Searching for Bruno Schulz / *Ruth Franklin* // *The New Yorker.* – New York, December 16, 2002.
- Heimann L.* The saved Jews. Ukrainian patriots defied Nazis / *Leo Heimann* // *The Ukrainian Quarterly.* – Vol. XVII. – Number 4. – Winter 1961. – P. 320–322.
- Himka J. P.* True and False Lessons from the Nachtigall Episode / *Jean Paul Himka* // Режим доступу: [www.URL: http://www.brama.com/news/press/2008/03/080319himka_nachtigall.html](http://www.brama.com/news/press/2008/03/080319himka_nachtigall.html)
- Hryciuk G.* Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne / *Grzegorz Hryciuk.* – Warszawa: Książka i Wiedza, 2000. – 431 s.
- Hunczak T.* Shukhevych and the Nachtigall Battalion: Moscow Fabrications about the Ukrainian Resistance Movement / *Taras Hunczak* // Режим доступу: [www.URL: http://www.mfa.gov.ua/data/upload/news/uno/ua/23507/shukhnachtigallbattalion.doc](http://www.mfa.gov.ua/data/upload/news/uno/ua/23507/shukhnachtigallbattalion.doc)
- Goldelman S. I.* Jewish National Autonomy in Ukraine, 1917–1920. Translated by Michael Luchkovich / *Solomon I. Goldelman.* – Chicago: Ukrainian Research and Information Institute, 1968. – 131 p.

Górecka J. Wspomnienia Romana Longchamps de Bérrier z naukowej podróży do Berlina / *J. Górecka* // *Z dziejów i dnia dzisiejszego turystyki*. Pod red. Romana Nowackiego. – Opole: Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej, 2005. – S. 31–37.

Grünberg K. SS – gwardia Hitlera / *Karol Grünberg*. – Warszawa: Wydawnictwo “Książka i Wiedza”, 1994. – 484 s.

Kalba M. Nachtigal. Ukraiński Batalion 1941 r. / *Myrosław Kalba*. – Detroit–Lwów: Wydawnictwo Drużyny Ukraińskich Nacjonalistów, 1995. – 133 s.

Kałbarczyk S. Okoliczności śmierci profesora Kazimierza Bartla we Lwowie w lipcu 1941 r. / *Stanisław Kałbarczyk* // *Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*. – Warszawa, 1992. – T. 34. – S. 112–123.

Kamieński W. W sprawie wyjazdu profesorów lwowskich w r. 1940 do Moskwy / *M. Kamieński* // *Życie Literackie*. – 1972. – XXII, nr 17 (1056). – S. 7.

Knoop H. The Menten affair. Transl. from the Dutch by R. and M. Rudnik / *Hans Knoop*. – New York: Macmillan, 1978. – 165 p.

Kodrębski J. Roman Longchamps de Berier / *J. Kodrębski* // *Lwowskie środowisko naukowe w latach 1939–1945. O Jakubie Karolu Parnasie*. Red. naukowa I. Stasiewicz-Jasiukowa. Wyd. 4. – Warszawa, 1993. – S. 120–126.

Kotarska E. Wzgórza Wuleckie (55 lat temu Niemcy rozstrzelali lwowskich profesorów) / *Elżbieta Kotarska* // *Gazeta Wyborcza*. – Warszawa, 1996. – Nr 157. – S. 13.

Krausnick H. Hitler und die Morde in Polen / *Helmut Krausnick* // *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*. – H. 2. – München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag; Akademie Verlag GmbH, April 1963. – S. 196–209.

Kulczyńska M. Raport Karli Lanckorońskiej / *Maria Kulczyńska* // *Odra*. – 1977. – Nr 4. – S. 4–10.

Lemke M. Kampagnen gegen Bonn. Die Systemkrise der DDR und die Westpropaganda der SED 1960–1963 / *Michael Lemke* // *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*. – H. 41. – München, 1993. – S. 153–174.

Łewycki B. Sprawa Oberländera / *Borys Łewycki* // *Kultura*. – Nr 1–2. – Paryż, 1960.

Lewytzkij B. Politics and society in Soviet Ukraine, 1953–1980 / *Borys Lewytzkij*. – Edmonton: CIUS Press, 1984. – 222 p.

Maligranda L. Antoni Łomnicki (1881–1941) (*Roczniki Polskiego Towarzystwa matematycznego. Seria II: Wiadomości matematyczne; XLIV*) / *Lech Maligranda*. – Warszawa, 2008. – 112 s.

Marcińkowski T. Martyrologia profesorów lwowskich w lipcu 1941 roku / *Tadeusz Marcińkowski.* – Goleniów: Bios; nakł. autora, 1992. – 12 s.

Meyer F. H. Blutiges Edelweiß. Die 1.Gebirgs-Division im Zweiten Weltkrieg / *Frank Hermann Meyer.* – Berlin: Ch. Links-Verlag, 2008. – 798 S.

Michel H. La Seconde Guerre mondiale. – V. 1 – Les succès de l'Axe (1939–1943) / *Henri Michelle.* – Paris: Presses Universitaires de France, 1968. – 505 p.

Miller F.P., Vandome A. F., Brewster J.Mc. Kazimierz Bartel / *Frederic P. Miller, Agnes F. Vandome, John McBrewster.* – Beau Bassin: Betascript Publishing, 2010. – 104 p.

Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942-1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii / *Grzegorz Motyka.* – Warszawa: Instytut Studiów politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza Rytm, 2006. – 728 s.

Musial B. Konterrevolutionäre Elemente sind zu erschießen. Die Brutalisierung des deutsch-sowjetischen Krieges im Sommer 1941 / *Bogdan Musial.* – Berlin; München: Propyläen Verlag, 2000. – 349 S.

Nachtigall in Lemberg // *Der Spiegel.* – Hannover, 1960. – Nr. 6. – S. 23–26.

Natanson W. Boy-Żeleński / *Wojciech Natanson.* – Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1983. – 407 s.

Nuntius Orsenigo bestätigt Intervention des Vatikans im Jahre 1942 – Zu spät und erfolglos // *Die Welt.* – Hamburg, den 2.August 1968. – S. 3.

Professorenmorde in Lemberg // *Die Welt.* – Hamburg, den 20. September 1968. – S. 19.

Piotrowski T. Poland's Holocaust: Ethnic Strife, Collaboration with Occupying Forces and Genocide in the Second Republic, 1918–1947 / *Tadeusz Piotrowski.* – Jefferson; London: McFarland & Company 1998. – 437 p.

Pohl D. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944. Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens. 2.Auflage / *Dieter Pohl.* – München: R. Oldenbourg Verlag, 1997. – 455 S.

Pohl D. Hans Krueger and the Murder of the Jews in the Stanislawow Region (Galicia) / *Dieter Pohl* // *Yad Vashem Studies.* – Vol. 26. – Tel Aviv, 1998. – P. 239–265.

Professorenmorde in Lemberg // *Die Welt.* – Hamburg, den 20.September 1968. – S. 19.

Przybyłowski K. Ś.p. Roman Longchamps / *K. Przybyłowski* // *PiP.* – 1947. – Z. 5–6. – S. 64–68.

Przybyłowski K. Longchamps de Berier Roman (1883–1941) / *K. Przybyłowski* // *Polski słownik biograficzny.* – T. XVII. – Wrocław, 1972. – S. 543–544.

Raschhofer H. Der Fall Oberländer. Eine vergleichende Rechtsanalyse den Verfahren in Pankow und Bonn / *Hermann Raschhofer.* – Tübingen–Neckar: Fritz Schlichtenmayer, 1962. – XV, 279 S.

Redzik A. Roman Longchamps de Berier (1883–1941) / *A. Redzik* // Kwartalnik Prawa Prywatnego. – 2006. – Z. 1. – S. 5–108.

Redzik A. Longchamps de Bériér – zarys dziejów rodu / *A. Redzik* // Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. – T. V – Ludzie Lwowa / red. K. Karolczak. – Kraków, 2005. – S. 245–270.

Riedl T. Martyrologia i eksterminacja lwowskich pracowników nauki (1939–1945) // *Riedl T.* We Lwowie. Relacje / *Tadeusz Riedl.* – Wrocław, 1996. – S. 9–40.

Rückerl A. (Hrsg.) NS-Prozesse, nach 25 Jahren Strafverfolgung. Möglichkeiten, Grenzen, Ergebnisse. Mit Beiträgen von Heinz Artzt [et al.] (Recht, Justiz, Zeitgeschehen; Bd. 12). / *Adalbert Rückerl.* – Karlsruhe: C.F. Müller, 1971. – 205 S.

Sandkühler T. “Endlösung” in Galizien. Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz 1941–1944 / *Thomas Sandkühler.* – Bonn: Dietz, 1996. – 592 S.

Schenk D. Der Lemberger Professorenmord und der Holocaust in Ostgalizien / *Dieter Schenk.* – Bonn: Dietz, 2007. – 260 S.

See H. Dieter Schenk Der Lemberger Professorenmord. Bonn: Dietz Verlag J.H.W. - 260 Seiten [Rezension] / *Hans See* // BIG Business Crime. – 2007. – Nr.4. – S. 39.

Sterkowicz S. Tadeusz Boy-Żeleński; lekarz, pisarz, społecznik / *Stanisław Sterkowicz.* – Warszawa: PZWL, 1974. – 250 s.

Szulc W. Śledztwo w sprawie P. N. Mentena / *Wacław Szulc* // Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce (GKBZHWP). – Warszawa, 1979. – T.XXIX. – S. 272–287.

Szulc W. Wyniki śledztwa w sprawie mordu profesorów lwowskich, prowadzonego przez Główną Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich / *Wacław Szulc* // *Albert Z.* Kaźń profesorów lwowskich... / *Wacław Szulc.* – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1989. – S. 177–185.

Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / *Ryszard Torzecki.* – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1993. – 349 s.

Trznadel J. Kolaboranci: Tadeusz Boy-Żeleński i grupa komunistycznych pisarzy we Lwowie 1939–1941. Wyd.1 / *Jacek Trznadel.* – Komorów: Fundacja Pomocy Antyk; Wydawn. Antyk Marcin Dybowski, 1998. – 550 s.

Yerger M.C. Allgemeine – SS / *Mark C.Yerger.* – Atglen: Schiffer Military History, 1997. – 251 p.

Yurkevich M. Galician Ukrainians in German military formations and in the German administration / *Myroslav Yurkevich.* // *Ukraine during World War II. History and its Aftermath. A Symposium.* Edited by Yury Boshyk. – Edmonton: CIUS, 1986. – P. 67–87.

Wachs Ph.-Ch. Der Fall Theodor Oberländer (1905-1998). Ein Lehrstück deutscher Geschichte / *Philipp-Christian Wachs.* – Frankfurt am Main–New York: Campus-Verlag, 2000. – 533 S.

Weinstein J. Dokumenty w sprawie zamordowania przez Gestapo b. premiera Prof. Kazimierza Bartla / *J. Weinstein* // *Zeszyty Historyczne.* – 1967. – Nr 11. – S. 92–94

Wojciechowski B. Der Begründer der polnischen Odontologie, Cieszynski Antoni, (31.05.1882 – 04.07.1941), ein Opfer des Nationalsozialismus. Dissertation / *Barbara Wojciechowski.* – Düsseldorf, 1996. – 59 S.

Wojtkiewicz-Rok W. W 65. rocznicę kaźni profesorów lwowskich // *Gazeta Akademii Medycznej we Wrocławiu.* – Nr 14. – Wrocław, 2001 / *Wanda Wojtkiewicz-Rok* – Режим доступа: [www.URL:http://www.osk.am.wroc.pl/cgi-bin/news/gazeta.cgi?nr+14&?zr=112](http://www.osk.am.wroc.pl/cgi-bin/news/gazeta.cgi?nr+14&?zr=112).

Zayas A.M.de. The Wehrmacht War Crimes Bureau, 1939-1945 / *Alfred M[aurice] de Zayas.* – Lincoln: University of Nebraska Press, 1979. – 364 p.

Zelenski W. Ungeklärter mord In Lemberg / *Władysław Żeleński* // *Die Welt.* – 5/6.Juli, 1974.

Zwart J. Lemberg 1941 und Oberländer: Das Ergebnis einer Untersuchung / *Joop Zwart.* – Amstelveen: [Selbstverlag d. Verf.], 1960. – 110 S.

Zwozdziak W. Historia wydziału lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego / *W. Zwozdziak.* // *AHFM.* – 1965. – T. 28. – Nr 1–2. – S. 79–81.

Zwozdziak W. Historia wydziału lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego / *W. Zwozdziak* // *AHFM.* – 1965. – T. 28. – Nr 3. – S. 215–216.

Żeleński W. By skończyć ze złą złą milczenia / *Władysław Żeleński* // *Wiadomości.* – Nr 18 (1467). – Londyn, 1974. – S. 2.

Żeleński W. Odpowiedzialność za mord profesorów lwowskich / *Władysław Żeleński* // *Wiadomości.* – Nr 17 (1466). – Londyn, 1974. – S. 1.

Żeleński W. Czy mord profesorów lwowskich będzie wyjaśniony / *Władysław Żeleński* // *Wiadomości.* – Nr 42 (1491). – Londyn, 1974. – S. 3.

Żeleński W. Cuda i dziwy w sprawie o mord profesorów / *Władysław Żeleński* // *Wiadomości.* – Nr 49 (1549). – Londyn, 7 grudnia 1975. – S. 2.

Żeleński W. Podróże profesorów lwowskich w r. 1940 do Moskwy / *Władysław Żeleński* // *Wiadomości.* – Nr 1523. – Londyn, 8 czerwca 1975. – S. 4.

Довідники, енциклопедії

Ганіткевич Я. В. Українські лікарі-вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи. Біографічні нариси та бібліографія / *Ярослав Ганіткевич.* – НТШ, Львів: НТШ, 2002. – 542 с.

Ганіткевич Я. Історія української медицини в датах та іменах / *Ярослав Ганіткевич.* – Львів: Вид-во НТШ, 2004. – 368 с.

Енциклопедія сучасної України / Ін-т енциклопед. досліджень НАН України / Кер. редкол. І. М. Дзюба, відп. секр. М. Г. Железняк. – Т. 5: Вод-Гн. – К.: Поліграфкнига, 2006. – 727 с.

Лозинський І. М. Львівський період життя і творчості Тадеуша Боя-Желенського (1939–1941). Бібліографічний покажчик / *І. М. Лозинський.* – Львів: Львів. держ. обл. наук. б-ка ім. Я. Галана, 1984. – 68 с.

Львівський державний медичний інститут. – Львів: Видавнича спілка “Словник”, 1994. – 328 с.

Пундій П. Українські лікарі: Біобібліогр. довід. – Кн. 1: Естафета поколінь національного відродження / *П. Пундій.* – Львів; Чикаго: НТШ, 1994. – 327 с.

Круглов А. Энциклопедия Холокоста / ; Еврейский совет Украины, Фонд “Память жертв фашизма” (Еврейская энциклопедия Украины) / *А. Круглов.* – К. : [б.и.], 2000. – 224 с.

Biogramy uczonych polskich. – Część VI: Nauki medyczne. – Zeszyt 1: M-Z (pod redakcją Andrzeja Śródki). – Wrocław: Ossolineum, 1991. – 345 s.

Czajka M., Kamler M., Sienkiewicz W. Leksykon historii Polski / *Michał Czajka, Marcin Kamler, Witold Sienkiewicz.* – Warszawa: Wydawn. Wiedza Powszechna, 1995. – 1264 s.

Gliński J. B. Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów – ofiar drugiej wojny światowej / *Jan Bohdan Gliniski.* – Wrocław: Urban & Partner Wydawnictwo Medyczne, 1997. – XXII, 519 s.

Jordan G., Schenk R. (Hg.). Schwarzweiß und Farbe. DEFA-Dokumentarfilme 1946–92 / *Günter Jordan, Ralf Schenk.* – Berlin: Filmmuseum Potsdam & Jovis, 1996. – 463 S.

Klee E. Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945? 3.Aufl. / *Ernst Klee.* – Frankfurt am Main: S. Fischer, 2007. – 700 S.

Основні скорочення, використані у дослідженні

Абвер	– центральний орган військової розвідки і контррозвідки Німеччини у 1920–1944 рр.
АК	– Армія Крайова
Вермахт	– Збройні сили Німеччини у 1935–1945 рр.
ГА	– група армій
КДБ	– Комітет державної безпеки
НКВС	– Народний комісаріат внутрішніх справ
НСДАП	– Націонал-соціалістична німецька робітничка партія
ОУН-Б	– Організація українських націоналістів під проводом Степана Бандери
РМ	– Рада міністрів
СД	– служба безпеки нацистської Німеччини
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік
СС	– охоронні команди
УПА	– Українська Повстанча Армія
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка

Перелік ілюстрацій

Головні організатори вбивств польських учених Львова у липні 1941 р. і причетні до їх скоєння співробітники нацистських органів безпеки

Отто Раш

Карл Ебергард Шьонгарт

Курт Ставіцький (довоєнне фото)

Фелікс Ландау (повоєнне фото)

Вальтер Кучманн (повоєнне фото)

Пітер Ментен

Фелікс Ландау (третій зліва) зі співробітниками одного з відділів Оперативної команди “Б” (згодом “Ц”) після прибуття до Галичини. Початок липня 1941 р.

Вбиті польські вчені, а також члени їхніх родин – жертви нацистського терору

Професор Каспер Вайгель

Магістр права Юзеф Вайгель

Професор Казімеж Ветуляні

Професор Роман Віткєвіч

Професор Едвард Гамерський

Професор Генрик Гіляровіч

Доцент Єжи Гжендзельський

Професор Ян Грек

Марія Грек, дружина професора Яна Грека

Професор Владислав Добжанецький

Професор Тадеуш Желенський (псевдо Бой-Желенський)

Ксьондз Владислав Коморніцький

Професор Влодзімеж Круковський

Професор Антоні Ломніцький

Професор Роман Лонгшам де Бер'є

Броніслав Лонгшам де Бер'є

Зигмунд Лонгшам де Бер'є

Казімеж Лонгшам де Бер'є

Адам Менсовіч

Професор Вітольд Новіцький

Доктор медицини Єжи Новіцький

Професор Тадеуш Островський

Ядвіга Островська, дружина професора Тадеуша Островського
Професор Станіслав Пілат
Професор Станіслав Прогульський
Інженер Анджей Прогульський
Професор Роман Ренцький
Професор Влодзімеж Серадський
Професор Адам Соловій
Професор Влодзімеж Стожек
Професор Антоні Цешинський
Доцент Станіслав Мончевський
Професор Станіслав Рузевіч
Професор Казімеж Бартель

Місце вбивства польських учених на Вулецьких пагорбах

Будинок колишньої Бурси Абрагамовича (показано пунктирною стрілкою), де співробітники нацистського карального підрозділу допитували польських учених, розстріляних згодом на Вулецьких пагорбах (показано стрілкою)

Начальник Управління КДБ УРСР у Львівській області полковник (згодом генерал-майор) Володимир Шевченко

Теодор Оберлендер – головний фігурант сфабрикованої КДБ СРСР справи зі звинувачення батальйону “Нахтігаль” у вбивствах польських професорів

Титульна сторінка справи з документами про підготовку у 1959–1960 рр. органами безпеки УРСР та СРСР обвинувачення проти Т. Оберлендера та батальйону “Нахтігаль”

Фотокопії документів

Сторінка з офіційного бюлетеня посольства СРСР у Лондоні “Радянські воєнні новини” від 30 грудня 1944 р. з повідомленням про вбивство польських учених співробітниками нацистських поліційних служб

Сторінки з висновку Верховного прокурора Земельного суду в Бонні щодо розслідування вбивства польських учених у Львові в липні 1941 р.

Довідка 2-го управління КДБ УРСР про отримання 2 жовтня 1959 р. вказівки від заступника начальника 2-го управління КДБ СРСР Ф. Щербака щодо збору компрометуючих матеріалів про діяльність Т. Оберлендера та батальйону “Нахтігаль” у Львові в липні 1941 р.

Довідка 2-го управління КДБ УРСР про отримання 6 жовтня 1959 р. вказівки від заступника начальника 2-го управління КДБ СРСР Ф. Щербака щодо прискорення збору матеріалів з метою дискредитації Т. Оберлендера та батальйону “Нахтігаль”

Довідка 2-го управління КДБ УРСР про клопотання управління КДБ УРСР у Львівській області заступникові начальника 2-го управління КДБ СРСР Ф. Щербаку щодо згоди Габріеля Сокольницького надати свідчення на прес-конференції у Берліні проти батальйону “Нахтігаль” стосовно подій у Львові в липні 1941 р. за умови організації відвідин навчальних закладів та підприємств у Берліні, а також сина і доньки в Польщі. 19 жовтня 1959 р.

Довідка 2-го управління КДБ УРСР про отримання 13 листопада 1959 р. вказівки від заступника начальника 2-го управління КДБ СРСР Ф. Щербака щодо використання газетних публікацій у пресі про батальйон “Нахтігаль” з метою підготовки свідків для допитів у прокуратурі. 16 листопада 1959 р.

Перша сторінка плану агентурно-оперативних заходів Управління КДБ УРСР у Львівській області щодо збору компромату про діяльність батальйону “Нахтігаль” у Львові. 16 жовтня 1959 р.

Лист начальника Управління КДБ УРСР у Львівській області полковника В. Шевченка до Голови КДБ УРСР В. Микитченка щодо нагородження співробітників КДБ, які готували свідків для виступу зі звинуваченнями проти батальйону “Нахтігаль” на прес-конференціях у Москві та Берліні. 6 травня 1960 р.

Лист голови КДБ УРСР В. Микитченка до голови КДБ СРСР А. Шелєпіна щодо нагородження співробітників КДБ, які готували матеріали з метою дискредитації військовослужбовців батальйону “Нахтігаль”. 25 травня 1960 р.

Лист заступника голови КДБ СРСР П. Івашутіна з вказівкою нагородити співробітників КДБ, які готували матеріали проти батальйону “Нахтігаль”. 2 серпня 1960 р.

Вшанування пам'яті вбитих учених

Меморіальна таблиця на честь учених, розстріляних на Вулецьких пагорбах у Львові в липні 1941 р. Таблицю розміщено на будівлі Вроцлавського університету на площі Університетській

Меморіальна таблиця на честь львівських професорів, які загинули в липні 1941 р. Таблицю розміщено на будинку відділення Польської Академії наук на вул. Підвалля у Вроцлаві

Пам'ятний хрест, встановлений для вшанування пам'яті жертв нацистського злочину на Вулецьких пагорбах у Львові

Напис і таблиця зі списком розстріляних учених на пам'ятнику

Іменний покажчик

А

Аденауер Конрад, канцлер ФРН
52, 81, 94
Аллерганд Маурицій, юрист 43
Альберт Зигмунт 91, 98, 99
Ауербах, доцент 41

Б

Бальзак Оноре де 129
Банах Стефан 15, 71
Бандер, ассистент 41
Бандера Степан, лідер ОУН–Б 13,
17, 51, 72, 114, 123
Баранк Зепп, житель Мюнхена,
оскаржений Т. Оберлендером у
судовому процесі за наклеп 87
Бартель Казімеж, професор і
колишній прем'єр-міністр
Польщі 16, 29, 36, 38, 41, 46, 66,
71, 72, 93, 98, 115, 117, 121, 124
Беднарський Адам, професор і
завідувач кафедри
офтальмології Львівського
університету 127
Беднарський Людвіг, польський
вчений 18
Белов фон, прокурор Земельного
суду в Гамбурзі 85–87
Беляєв Володимир, радянський
публіцист 16, 91
Бізанц Альфред, полковник 53
Блюм 68
Блюменталь, інженер 41
Блюменфельд 61
Бнінський, польський граф 115

Бой-Желенський Тадеуш,
польський письменник 27, 33,
41, 44, 117, 122, 128
Бойцун Роман, вояк батальйону
“Нахтігаль” 80
Бонусяк Влодзімеж, історик 93
Броккдорф Вернер,
історик з ФРН 93
Броувер 61
Брюккель Вальдемар, інженер 84
Бур-Коморовський Тадеуш,
генерал 40
Бюлер Вальтер, статс-секретар
уряду Генеральної губернії 20

В

Вавілов Ніколай,
вчений-генетик 63
Вайгель Каспер, професор 15, 27,
29, 32, 41, 125
Вайгель Юзеф, син професора
Каспера Вайгеля 27, 32
Вайцеккер Ернст цу, держ-
секретар МЗС Німеччини 39
Валіш, власник кондитерського
магазину 32
Вальденбургер Горст,
гауптшарфюрер СС 32, 59, 61,
85, 86, 90
Василевська Ванда, польська
письменниця й комуністка 16
Ватцке Адольф, керівник
головного управління в справах
науки і освіти уряду
Генеральної губернії 20
Вахс Філіпп Христіан, німецький ав-
тор книги про Т. Оберлендера 89

Велічкер Леон, мешканець
Львова 122
Ветуляні Казімеж,
професор 33, 125
Веденєєв Дмитро, історик 96
Візенталь Сімон 60
Вільчур Яцек, мешканець Львова
46, 47
Віткевіч Роман, професор 33
Вольтер 129
Вос Корнеліс де 61
В'ятрович Володимир, історик 96

Г

Гайдріх Райнгард, шеф німецької
поліції безпеки та служби без-
пеки (СД) і групенфюрер СС 11
Гайм Франц,
оберштурмбаннфюрер СС і
шеф штабу К. Е. Шьонгарта 25,
85, 86, 90
Гайнц Вільгельм, командир
батальйону полку
“Бранденбург” 82
Гамерський Едвард Віктор, доктор
33, 125
Гарб'єн Ян, житель Львова 61
Герцнер Альбрехт, командир
батальйону “Нахтігаль” 82
Гсфен Вім ван, редактор газети
“Де Телеграаф” 60
Гжімек 68
Гіляровіч Генрик, доктор
медичних наук і професор 27,
33, 41, 44, 72, 126
Гімлер Гайнріх, райхсфюрер СС
і шеф німецької поліції 14, 23,
25, 36, 40, 42, 85, 86, 90

Гітлер Адольф, райхсканцлер
націонал-соціалістичної
Німеччини 10, 15, 23, 102, 115
Гогун Александр, російський
історик 98
Гонтгорст 61
Горстман Адам, професор 60
Гресько Михайло,
житель Львова 66
Грицюк Іжегож, польський
історик 99
Грігор'єв Микола, майор КДБ при
Раді Міністрів УРСР 69
Гротян 19
Гумовський Тадеуш, інженер
Львівської політехніки 30, 31
Гунчак Тарас, історик 96

Г

Гебауер 68
Гжендзельський Єжи, доктор
медицини 33, 127
Гольцман Б. О., мешканець Львова
і свідок убивств польських
учених 44
Гонсіоровський Наполеон,
професор 91
Горчак, мешканець Львова 68, 122
Грек (Грекова) Марія, дружина
професора Я. Грека 33, 130
Грек Ян, професор 15, 27, 33, 41,
44, 127, 129, 130
Гроєр Францішек Юзеф Стефан,
професор 41, 44, 66, 115, 116
Гюбнер О. 136

Д

Демко Катажина, вчителька 28
Дідро Дені 129
Добжанецький Владислав, доктор
і професор 27, 33, 41, 128
Домасевич, професор-психіатр 41
Донкер, міністр юстиції Данії 62

Е

Енгельманн Бернт, президент
Союзу німецьких
письменників 87

Ж

Желенський Владислав, польський
юрист 87, 99, 100, 128
Желенський Тадеуш,
див. Бой-Желенський Тадеуш

З

Зайдель, мешканець Львова 122
Зашкільняк Леонід, доктор
історичних наук, професор
Львівського національного
університету ім. І. Франка 2, 6
Заяс Альфред Мауріцій 88
Золотоверхий, начальник
Управління КДБ при РМ УРСР
Тернопільської області 55
Зорге, вартівник концтабору 110,
120

І

Івашутін Пьотр, заступник голови
КДБ СРСР 69
Ільницький Роман, член Проводу
ОУН-Б 78
Ісаєвич Дмитро, академік
Національної академії наук
України 96

К

Казанівський Богдан, діяч ОУН-Б
і автор споминів 71
Кальба Мирослав, вояк
батальйону “Нахтігаль” 80
Канаан Хавів, журналіст 61

Каналетто 61

Канаріс Вільгельм, адмірал і
керівник Абверу
в 1935–1944 рр. 119

Каппелен Ганс,
норвезький адвокат 83

Катцманн Фрітц 68

Квіслінг Відкун, політичний діяч
Норвегії 121

Кіпп Теодор, професор 132

Клименко Федір, водій
автомашини Я. Стецька 13

Ковба Жанна, дослідниця історії
нацистської політики
переслідування і винищення
євреїв Галичини 94

Коглер Йозеф 132

Коморницький Владислав, ксьондз
і викладач біблійного вчення
Вищої духовної семінарії у
Львові 27, 33, 39

Кон Влодзімеж, доктор і професор
Львівської політехніки 33

Кон Емануель, випускник
хімічного факультету
Львівського університету й син
професора В. Кона 33

Кон Юстас, асистент Львівського
університету й син професора
В. Кона 33

Констант Бенджамін 129

Кораний, доктор і доцент
Львівського університету 122

Корман Александер, польський
публіцист 46, 93

Корнель П'єр 129

Коровіч Генрик, доктор і
професор економіки 12, 35

Косик Володимир, доктор історії
Сорбоннського університету
(Париж) 95

Костецький Євген 34
Крафт Оле Бйорн, голова
парламенту Данії 83
Круковська Гелена, вдова про-
фесора В. Круковського 84, 85
Круковський Влодзімеж, доктор
і професор Львівської політех-
ніки 15, 20, 34, 41, 84, 85, 130
Крюгер Ганс, унтерштурмфюрер
СС (згодом гауптштурмфю-
рер СС) 25, 26, 40, 59, 87, 88, 98
Кузик, заступник міністра торгівлі
УРСР 57
Кундт Ернст, німецький
державний підсекретар
(молодший секретар) 53
Кухар (Кухарова) Гелена 67
Кучманн Вальтер,
унтерштурмфюрер СС 26, 40,
59, 60, 87, 88, 98

Л

Лагузен Ервін,
генерал Вермахту 43
Ландау Фелікс,
гауптштурмфюрер СС 18, 25,
31, 59, 60, 74
Ларошфуко Франсуа де,
французький письменник 129
Лебедь Микола, член Проводу
ОУН-Б 78
Левицький Борис, автор статті
про вбивство польських учених
95, 116
Ленартовіч Ян, польський
професор 15
Лесаж Алекс-Рене 129
Лещинський Роман, польський
вчений 18
Лисенко Трохим 63

Ломніцький Антоні, професор
Львівської політехніки 15, 34,
131
Лонгшам де Бер'є Броніслав, син
професора 27, 34, 41
Лонгшам де Бер'є Зигмунт, син
професора 27, 34
Лонгшам де Бер'є Казімеж, син
професора 27, 34
Лонгшам (у різних авторів також
Лонгшампс або Лонгшамо) де
Бер'є Роман, професор
Львівського університету 15,
20, 31, 34, 44, 72, 122, 132
Лопатинський Юрій, офіцер
батальйону “Нахтігаль” улітку
1941 р. й згодом провідний діяч
ОУН-Б і УПА 78
Луцький Олександр, офіцер
батальйону “Нахтігаль” улітку
1941 р. й згодом провідний діяч
ОУН-Б і УПА 48
Лянцкоронська Кароліна,
мистецтвознавець і авторка
споминів 39, 40, 87

М

Мазур Станіслав, польський
професор 15
Макаруха Іван, мешканець Львова
65, 66
Марковський Зигмунт 125
Маслак Еміль, директор міської
бібліотеки у Львові 121
Масловський Віталій,
комуністичний історик 92
Матла Зенон, діяч ОУН 71–74
Матла Омелян, родич З. Матли 71
Мельник Григорій, колишній вояк
батальйону “Нахтігаль” 65, 66,
91

Мельниченко Т., майор і старший оперуповноважений 3-го відділу 2-го управління КДБ при РМ УРСР 56, 69

Ментен Пітер Ніколаас, співробітник і перекладач СД 18–20, 59–63

Меркулов Всеволод, народний комісар державної безпеки СРСР 21

Мешик Павло, народний комісар державної безпеки УРСР 21

Менсовіч Адам, онук професора А. Соловія 27, 34

Микитченко Віталій, генерал-майор і голова КДБ УРСР при РМ УРСР 68, 69

Міцкевич Адам, польський поет 129

Мішель Генрі, французький історик 93

Молотов В'ячеслав, народний комісар закордонних справ СРСР 22

Мольєр Жан-Жак 129

Монтень Мішель де 129

Монтеск'є Шарль 129

Мончевський Станіслав, доктор-гінеколог 27, 35, 133

Мосьціцький Ігнаци, Президент Польщі 72

Мотика Іжегож, польський історик 99

Мунд 41

Мюллер Вольфганг, генеральний секретар німецької секції Об'єднання опору за Європейський Союз 83

Мюллер Норберт, історик з НДР 93

Н

Наконечний Євген, автор книги споминів 76

Науменко Кім, дослідник військової історії 96

Нетшер 61

Новіцький Вітольд, доктор і професор 27, 34, 134

Новіцький Єжи, син професора В. Новіцького 27

Норден Альберт, професор Берлінського університету 53

Носачев Константін, капітан і старший оперуповноважений 2-го відділу Управління КДБ Львівської області 69

О

Оберлендер Теодор (повне ім'я Теодор Еріх Ернст Еміль Отто), заступник командира батальйону “Нахтігаль” з політичних питань, згодом федеральний міністр у справах переміщених осіб, біженців та жертв війни й депутат парламенту ФРН (Бундестагу) 51–54, 56–58, 64, 66–68, 74, 77, 81–84, 87–89, 94, 100–102, 115, 118, 119

Орсеніго Цезар, папський нунцій 39

Остерн 41

Островська Ядвіга, дружина професора Т. Островського 27, 34

Островський Тадеуш, професор 20, 27, 31, 34, 35, 37, 41, 44, 61, 62

П

Павлик Володимир, вояк батальйону “Нахтігаль” й згодом УПА 48

Паньків Іван, вояк батальйону “Нахтігаль” 65, 67

Паньківський Кость, львів'янин і
учасник подій періоду Другої
світової війни 72

Парасюк, академік 57

Парнас Якуб, професор 15

Паскаль Блез 129

Пеетерс Флор, професор права
з Бельгії 84

Пеленський Ярослав 95

Петришин В., очевидець подій
у Львові 79

Перацький Броніслав, міністр
внутрішніх справ Польщі 99

П'єррпонт Альберт 59

Пілат Станіслав, професор
Львівської політехніки 29, 38,
41, 136

Пілсудський Юзеф 64, 124

Поль Дітер, німецький історик 97

Польовий Омелян, вояк
батальйону "Нахтігаль" й
згодом УПА 48

Порчинський, професор 41

Прогульський Анджей, син про-
фесора С. Прогульського 27, 34

Прогульський Станіслав Міхал,
професор 15, 27, 34, 41, 136

Прус Едвард, польський
памфлетист 46

Пруст Марсель 129

П'ясецький 41

Р

Рабле Франсуа, французький
письменник 129

Расін Жан Баптіст 129

Рачинський Ян 136

Раш Отто, оберфюрер СС (згодом
группенфюрер СС) 24, 58,
98, 105, 115

Рашгофер Германн 77

Ребет Лев, член ОУН-Б 72

Рейман (Рейманова) Марія,
медсестра 28, 34

Ренцький Роман, почесний
професор Львівського
медінституту 27, 30, 35, 41, 44,
72, 137

Ріббентроп Йоахім, міністр
закордонних справ націонал-
соціалістичної Німеччини 22

Родзевич 30

Роттер, німецький прокурор 39

Рудігер Луї, професор кафедри
хірургії Львівського
університету 139

Рудницький Михайло, професор
Львівського університету 16, 66

Рудницький, свідок 66

Рудницький Казімеж 99

Руднянський Стефан, професор
Львівського університету 15

Рузевіч Станіслав, доктор і
професор математики 35

Руссо Жан Жак 129

Руфф Адам, син доктора С. Руффа
27, 29, 44

Руфф Станіслав, доктор медицини
20, 27, 35, 41, 44, 61, 62, 139

Руфф (Руффо) Ганна, дружина
доктора С. Руффа 35

С

Савіцький Казімеж Єнджей 73

Сен-Сімон Генрі де 129

Сєрадзький Влодзімеж, професор
і колишній ректор Львівського
університету 27, 35, 44, 139

Синьйореллі 61
Сироїд, львів'янин 122
Смірнов Лев, помічник головного
обвинувачувача СРСР на
Нюрнберзькому процесі 44
Соколов Борис, російський
історик 98
Сокольницький Габріель, поляк
і професор Львівської
політехніки 56, 67, 111, 121
Соловій Адам, доктор і ординатор
відділу акушерства і гінекології
Загального шпиталю у Львові
27, 34, 35, 41, 138, 140
Стаал Карел ван, голландський
соціаліст 83
Ставіцький Курт, співробітник
нацистських органів безпеки
25, 36, 59
Сталін Йосиф, секретар Цент-
рального Комітету Всесоюзної
комуністичної партії
(більшовиків) 8, 15, 16, 50
Сташинський Богдан, агент КДБ
СРСР 54
Стендаль, класик французької
літератури 129
Стецько Ярослав, член Проводу
ОУН–Б 13, 78
Стожек Влодзімеж, професор 27,
31, 35, 37, 41, 71
Сулим Теодор, львів'янин 65, 66,
122

Т

Тапковський Тадеуш, доктор
права 27, 35
Тенірс 61
Тожецький Ришард, польський
науковець 17, 99

Трачевський Ян, віце-прокурор у
Варшаві 20

У

Урі Ріхтер, фальшивий свідок на
процесі проти Т. Оберлендера
113, 123

Ф

Федоров А., режисер 92
Фель Ріхард, співробітник
Абверу 53
Фішер Адам, професор 41
Флобер Гюстав 129
Фоменко Федір, підполковник
Управління КДБ УРСР у
Львівській області 69
Франк Ганс, німецький генерал-
губернатор 12, 14, 85, 90
Франс Анатоль, французький
письменник 129
Фредр Александер 129
Фрідман Філіп, автор
споминів 75

Х

Харків Віктор, вояк батальйону
“Нахтігаль” й згодом УПА 48
Хімка Жан-Поль 96
Хрущов Нікіта, генеральний
секретар Центрального
Комітету Комуністичної партії
Радянського Союзу 49

Ц

Цешинський Антоні, доктор
і професор 15, 27, 28, 29, 35, 41,
71, 93, 142
Цешинський Тадеуш 28

Ч

Черня Едмунд, автор споминів 36
Чернявський В. (псевдонім
“Віталій Чередниченко”),
полковник КДБ 13, 92
Чертковер Соломон, антрополог
41, 43
Чуев Сергей, російський автор 98
Чучман Сидір, член ОУН–М і
співробітник СД 17

Ш

Шаллок Вальтер,
гауптштурмфюрер СС 36
Шевченко Володимир, полковник
(згодом генерал-майор) і
начальник Управління КДБ при
РМ УРСР у Львівській області
54, 68, 69
Шелєпін Олександр, голова КДБ
СРСР 49, 69
Шенк Дітер, німецький
дослідник 27
Шептицький Андрей,
митрополит 93
Шимон 41
Шкурпеллю-Вайсер, свідок подій
у Львові 113, 122
Шох Курт, швейцарський юрист
і член парламенту Швейцарії 84

Шпіталь Ярослав, колишній член
ОУН–Б 65, 66

Штольце Ервін, полковник
Абверу 43

Штрикс, професор 41

Шуберт, вартівник концтабору
110, 120

Шульженко Борис, заступник
голови КДБ УРСР 69

Шухевич Роман, командир сотні
батальйону “Нахтігаль” й
згодом командувач УПА 79, 80

Шьонгарт Карл Ебергардт,
оберфюрер СС 19, 24, 25, 58,
59, 62, 85, 86, 88, 90, 116, 118,

Щ

Щербак Федір, заступник
начальника 2-го управління
КДБ УРСР 54, 56

Ю

Юркевич Мирослав 95
Ющенко Віктор, Президент
України у 2005–2010 рр. 100

Я

Якубовський Мацей 136

Географічний покажчик

А

Австрія 131
Амстердам 18
Англія 131
Антверпен 137
Аргентина 60, 88

Б

Бад Годесберг 59
Берлін 14, 26, 53, 59, 68, 90, 136
Бонн 80, 90, 104, 114, 123
Бохня 134
Бранденбург 59
Братислава 133
Бремен (ФРН) 19
Буенос-Айрес 60, 88, 143
Бургштайнфурт 59

В

Ватикан 39
Варшава 20, 24, 40, 57, 67, 71, 73, 100,
116, 125, 126, 128, 128, 129, 131,
133
Вашингтон 143
Велика Британія 43
Великі Мости 140
Велічка 139
Відень 83, 135, 136, 140, 142, 143
Вільнюс 140
Вінниця 8, 121
Вітково Мілакі 133
Вроцлав 43, 186

Г

Гаага 62, 84, 133
Галичина *по усьому тексті*
Гамбург 32, 84, 85, 88, 90
Голландія 59, 60, 84

Д

Данія 83, 131
Дюссельдорф 83

Є

Європа 133
Європейський Союз 83, 178

Ж

Жовква 141
Жешув 100, 137

З

Західна Білорусь 49
Західна Німеччина 102
Західна Україна 8, 22, 49, 50, 55, 66, 70,
78, 119, 125, 135
Золочів 21, 67

І

Ізраїль 57, 120

К

Канада 95, 96, 166
Катинь 8, 49, 50, 57, 102
Катинський ліс 49
Київ 48, 56, 84, 165
Краків 11, 13, 18–20, 24, 25, 39, 52, 53,
57, 61, 63, 71, 73, 76, 92, 117, 128,
134, 136, 137, 139, 141, 142
Кривчицький ліс 36

Л

Лінц (Австрія) 60
Лондон 18, 42, 79, 162
Львів *по усьому тексті*
Львівська обл. 21, 45
Люблін 24, 132
Людвігсбург 32, 67, 84, 87, 114

М

Мексика 136
Микуличин 138
Михалполе 67
Моршин 134–135, 137

Москва 16, 22, 45, 53, 56, 63, 68–69,
76–79, 91, 93, 95, 98, 163, 164, 165,
167
Мюнхен 28, 87, 97

Н

Німецька Демократична Республіка
(НДР) 51, 57–68, 77, 81, 88, 89, 90,
93, 101, 178
Німеччина 15, 23, 24, 43, 51, 89, 94, 95,
102, 121, 131, 166
Новий Санч 136
Новий Тарг 141
Нью-Йорк 18, 38, 78, 80, 95, 162, 166
Нюрнберг 43–45

П

Париж 95, 129, 131, 139, 166, 177
Польща 6, 10, 12, 14–16, 19, 20, 23, 29,
30, 36, 38–40, 41, 43, 51, 52, 57, 60,
64, 65, 67, 73, 93, 98, 99, 103, 124,
125, 129, 133, 135, 136, 139, 174
Польська Демократична Республіка
(ПНР) 51, 60
Поториці 140

Р

Радом 130
Радянський Союз, *див. також* СРСР
7, 29, 43, 45, 48, 49–52, 58, 63, 72,
83, 101–103, 118
Росія 98
Роттердам 63
Румунія 136

С

Самбір 21
Сатанів 55, 67
Сибір 15, 21
СРСР, *див. також* Радянський Союз
7, 8, 15, 20, 21, 42–45, 49–53, 56–58,
65, 66, 69, 74, 76, 77, 81, 91–93, 101,
102, 125, 133
Станіслав (відомий теж як Станислав і
Станиславів), нині Івано-
Франківськ 21

Старобельськ (поблизу Харкова) 48
Стрий 21
Схід 52
Схід Європи 52
Східна Європа 10, 50, 52
Східна Німеччина 50, 57
Східний Берлін 53, 66, 88, 120
США 28, 43, 80, 95, 98, 102, 136, 162

Т

Тернопіль 16, 56, 166
Трускавець 67

У

Угорщина 50
Україна 13, 16, 37, 41, 48, 70, 73, 77,
78, 80, 94, 95, 97, 102, 103, 160,
162, 166
УРСР 21, 54–57, 68, 69

Ф

Франкфурт над Майном 83
Франція 93
ФРН 3, 19, 52, 59, 77, 81, 83, 88, 89,
93, 94, 97, 115, 174, 178

Х

Харків 49, 180
Хмельницька область 55

Ц

Цюрих 84

Ш

Швейцарія 131
Швеція 131
Штуттгарт 31, 60

Ю

Юзвин 67

Я

Янівські піски 46
Японія 131

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Боляновський Андрій Валентинович

**УБИВСТВО ПОЛЬСЬКИХ УЧЕНИХ
У ЛЬВОВІ В ЛИПНІ 1941 РОКУ:
факти, міфи, розслідування**

Редактор Олеся Пастущак
Технічний редактор Лілія Саламін
Комп'ютерне верстання Наталії Максимюк
Художник-дизайнер Уляна Келеман
Дизайн обкладинки Олександра Березка

Здано у видавництво 02.05.2011. Підписано до друку 18.05.2011.

Формат 60×84¹/₁₆. Папір офсетний. Друк офсетний.

Умовн. друк. арк. 12,8. Обл.-вид. арк. 8,80.

Наклад 1000 прим. Зам. 110445.

Видавець і виготівник: Видавництво Львівської політехніки
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 751 від 27.12.2001 р.

вул. Ф. Колесси, 2, Львів, 79000

тел. +380 32 2582146, факс +380 32 2582136

vlp.com.ua, ел. пошта: vmr@vlp.com.ua

ЗАУВАЖЕНІ ПОМИЛКИ

Сторінка	Рядок	Надруковано	Треба читати
21	11-й згори	Владіміра	Всеволода
23	2-й знизу	служби безпеки (СД)	поліції безпеки і СД
24 прим.	11-й знизу	протягом якийсь час	якийсь час
27	12-й згори	В. Добжанецький, С. Прогульський	В. Добжанецький, С. Прогульський
27	14-й згори	Б. Гжендельський	Є. Ёжендзельський
27	9-й знизу	Зігмунд	Зигмунт
35 прим.		profesoruw ... hitlerowcuw	profesorów ... hitlerowców
36	7-й знизу	Ставіцкі	Ставіцький
40	12-й знизу	про факт вбивства	про факт їх вбивства
53	2-й згори	звинувачень у скоєнні	звинувачень “Нахтігалю” у скоєнні
65	4 згори	ГА “Південь”	групи армій (ГА) “Південь”
80	4-й згори	причетність “Нахтігалю” також	причетність “Нахтігалю” до вбивств польських учених також
90	7-й згори	Г. Гайм	Ф. Гайм
102	5-й знизу	завдати одного ...	завдати удару ...
111	14 і 15 згори	das Vorliegung im Gebiet der Bundesrepublik wird nach den Ende Ermittlungsergebnis	das vorliegende Ermittlungsergebnis
116	4-й згори	арешти, оскільки, як він	арешти, як він
125	6-й згори	Головна праця –	Головні праці:
154	3-й згори	Wersje. Interpretacje	Mity. Ścigania